

Д Е Н Ъ

ДНЕСНИЯ РЕДЪ

Преводъ отъ нѣмски

Борбата за съществуване взема въ нашия общественъ животъ все по-голъми и по-голъми размѣри. Борбата на всички противъ всички свирѣпствува съ крайна яростъ и се води безъ милостъ, почти безъ изборъ на срѣдствата. Извѣстното паражение: „стани, азъ да сѣдна“, се прилага широко въ живота, като се постига съ удари, интриги, злодѣйства. Послабия е принуденъ да отстъпи мѣстото си на по-силния. Тамъ гдето не сполучи физическата сила, представлявана отъ силата на паритѣ, на богатството, тамъ употребяватъ най-префини, най-недостойнитѣ срѣдства: лъжата, мошеничеството, напямата, лъжекълнанието, фалшивитѣ записи; най-послѣ прибягватъ до най-голъмитѣ престъпления и, за да се отърватъ отъ стѣсняющи свидѣтели и окови, послужватъ си като обявитѣ челоуѣка за лудъ или илѣкъ съ убийство. И както въ тая борба за съществуване отдѣлнитѣ личности се въоръжаватъ противъ отдѣлнитѣ личности, така сжшо правятъ класъ срущо класъ, полъ срущо полъ, поколѣние срущо поколѣние. Интересътъ, печалбата, ставатъ едничкия регуляторъ на челоуѣческитѣ осѣщания, предъ които всички други съображения отстъпватъ. Тогава съ хиляди работници хора, мъже и жени, оставатъ на улицата гладни и боси, слѣдъ като сж си заложили и послѣдната риза, послѣдната сѣдина, и оставатъ на произвола на обществената благотворителностъ, или на тълпи на тълпи тѣ минаватъ презъ гори и планини, отъ село на село, гледани отъ „почтеннитѣ хора“ съ толкова повече страхъ

и ужасъ, колкото повече продължителността на тяхното ходяние безъ работа е имало плачовно и развращающе влияние върху вънкашността имъ и слѣдователно, върху нравствеността имъ. Почтенното общество нѣма ни най-малко понятие какво означава по цѣли мѣсяци да бѣдешъ принуденъ да се отказвашъ отъ удовлетворението на най-елементарнитѣ изисквания на реда и чистотата, да се скиташъ отъ мѣсто на мѣсто съ празенъ стомахъ и да не посрѣщашъ освѣнъ слабо скрититѣ ужаси и презрѣния на ония които сж най-якитѣ подпорки на тая гнила система. При това, семействата на ония бѣдняци, които сж женени, страдатъ отъ най-голѣма сиромашия, която често довежда отчаяннитѣ родители до най-ужасни престѣпления спрямо себе си или дѣцата си. Въ тѣзи послѣдни години случаи отъ този родъ сж станали толкова многобройни, колкото и ужасни. Жени и момичета сж хвърлятъ въ проституцията, явна и тайна; съ една дума, престѣплението и развратътъ приематъ стотина различни форми; единственното нѣщо което напредва съ тюрмитѣ и полицейскитѣ арести, които не могатъ да включатъ въ себѣ си грамадната си клиентела.

Разнитѣ видове престѣпления и тяхното умножение сж намиратъ въ най-тѣсна свръзка съ социалнитѣ условия на обществото, което, при всичко това, не иска да го припознае. Както птицата Страусъ, то си забива главата въ пѣсѣка за да не се съгласи върху съществуването на извѣстенъ редъ на работитѣ, който прави самото него виновно. То се лъжи и лъжи другитѣ като казва че едничкитѣ виновници сж „мързельтъ“, „чувствеността“ и „безвѣрието“ на работнитѣ хора. Това е една отъ най-отвратителнитѣ лъжи, която се искава съ най-голѣма сериозностъ. Колкото положението на обществото е повече неблагоприятно и лошо, толкова повече престѣпленията ставатъ многобройни и важни. Борбата за съществуване показва своята най-дива и най-свирѣпа форма; тя хвърля чловѣка въ първобитното му състояние, гдѣто всѣки индивидуумъ е виждалъ въ подобния си смъртеленъ неприятель. Връзкитѣ на солидарността, които не сж твърдѣ стѣгнати, се отпускатъ отъ день на день все повече и повече.*)

Управляющитѣ, които не видятъ и не искатъ да видятъ

*) Още Платонъ е зналъ слѣдствията на подобно положение. Той пише: „Една държава въ която съществуватъ класове, не е една държава; тя образува двѣ. Вѣднитѣ съставляватъ първата, богатитѣ втората; и двѣ-

същността на работитѣ, опитватъ се да измѣнятъ това положение, като употребяватъ срѣщо слѣдствията му най-строги мѣрки; и даже хора, у които би грѣбвало чловѣкъ да намѣри ясни мисли и отсъствие на предубѣждения, търпятъ дневната безредица. Споредъ тѣхъ закоренѣлитѣ престѣпници и негодницитѣ трѣбвало да бѣдатъ истрѣбени като лошата трѣва, която отнема на благороднитѣ полезни растения свѣтлината, въздуха и простора. Ако тѣзи господа вникнаха малко-малко въ обществената наука, тѣ би скоро узнали, че всички тѣзи престѣпници могли би да бѣдатъ измѣнени въ полезни и производителни членове на чловѣческото общество, ако то имъ доставяше едно по-добро съществуване. Тѣ би се увѣрили, че унищожаванieto на самия убиецъ тѣй малко спира престѣплението — сирѣчь производянието на нови престѣпления — въ обществото, както и, въ областта на природнитѣ явления, чловѣкъ не би направилъ много нѣщо, ако искѣсаше отъ повърхнината на едно късче земя лошата трѣва, и занемареше да истрѣгне коренетѣ и семето. На-дали ще бѣде възможно за чловѣка съвсѣмъ да въспре образуването на вреднитѣ организми; но това което той може много добръ да направи е да подобри своето общественно положение, което самъ е създалъ, и по такъвъ начинъ да направи условията за съществуване еднакви за всички, щото всѣки индивидуумъ да се наслаждава на еднаква свобода на развитие, и да не бѣде повече принуденъ да удовлетворява на гърба на другитѣ своя гладъ, своитѣ потребности за наслаждение, своето честолюбие. Нека се изучатъ причинитѣ на престѣпленията и да се отмахнатъ: съ това заеднѣжъ ще се отстранятъ самитѣ престѣпления.**)

Нъ това което съставлява причината на нашето нетърпимо общественно положение е капиталистическата система. Оня който притежава могъществени материални срѣдства е господаръ на всички ония които притежаватъ по-малко или пѣкъ

тѣ живѣятъ наедно, но постоянно се преслѣдватъ Управляющитѣ класове нѣматъ, въ краенъ случай, възможностъ да водятъ война, защото за това имъ трѣбва да си послужатъ отъ множеството, което еднажъ въоръжено имъ вдѣхва повече страхъ отъ самия неприятель. (Платонъ: „Републиката“.)

**) Платонъ преди 23 вѣка е казалъ: „Престѣпленията иматъ своята причина въ отсъствието на възпитанието и съ това че държавата е влѣ организирана и съставена“.

съвѣмъ не притежаватъ. Той купува работната сила на онѣ които не притежаватъ освѣнъ една стока (работната си сила) на такава цѣна, която както на всѣко друго жизнено сръдство, се урежда споредъ *предлаганieto* и *търсението* и която се люлъ около разносикътъ на производството, ту отгорѣ, ту отдолу; но печалбата-горница, която по необходимостъ се произвежда отъ тая работна сила; той я туря въ джеба си като лихва, като полза отъ предприятието, наемъ или хюджретъ. Посрѣдствомъ печалбата-горница извадена по такъвъ начинъ отъ работника и която въ ржцѣтъ на предприемача се кристализира въ капиталъ, той купува нови работни сили, и тогава, добръ въоръженъ отъ раздѣлението на труда, машинитѣ, отъ една усъвършенствуванa техническа наука, на кѣсо, чрезъ една добръ организирана система на производството; той започва борба съ по-малко приготвенния конкурентъ и го свежда къмъ нищо, както единъ добръ въоръженъ конникъ би направилъ съ единъ обезоръженъ пѣхотинецъ. Тази неравна борба се все повече и повече разпространява върху всички области на човѣческата дѣятелностъ. Това подожение на работитѣ има за слѣдствие да раздѣля обществото по единъ все повече жестокъ начинъ на двѣ части: едно нищожно малцинство отъ всесилни капиталисти и едно голѣмо мнозинство отъ индивидууми и стъ двата пола, лишени отъ капиталъ и осаждени да продаватъ отъ день на день ржцѣтъ си на пазаря. Посрѣдъ това развитие населението отъ сръдна ржка доаждва въ едно все повече и повече критическо положение. Единъ подиръ другъ, занаятитѣ гдѣто е господствувала до тогава дребната промишленность, се обхващатъ отъ капиталистическото производство, вслѣдствие на конкуренцията помежду самитѣ капиталисти. Независимитѣ личности се събарватъ, и ако тѣ не успѣятъ да спасятъ независимостта си въ нѣкой другъ классъ на трудътъ—което отъ день на день става по-мъчно и по-невъзможно—тѣ се принуждаватъ да влѣзатъ въ рѣдоветѣ на наемнитѣ работници. Всички опитвания направени съ цѣль да се измжкнатъ чрезъ нови правила, или чрезъ закони заети отъ наслѣдството на миналото, отъ веригитѣ на тая крайно съсипателна система, която се налага съ силата на единъ естественъ законъ, сж смѣшни и дѣтински. Съвѣтътъ, даванъ често съ добро намѣрение, да се избѣгне отъ нещастieto посрѣдствомъ по-голѣма способностъ въ занаята или посрѣдствомъ

употрѣблението на една по-малко коштующа двигателна сила, не означава по-друго освѣнъ неразбиранieto на положението. Усвѣршенствуванието на машинитѣ, които замѣстятъ все повече искусството на рѣчни трудъ, който коштува твърдѣ скъпо за работение на едро, и въвеждането на евтината двигателна сила, не прави нищо по-друго освѣнъ да увеличава още повече конкуренцията между малкитѣ, съединяването на които тя по-скоро докарва.

Това което силата на голѣмитѣ капитали не успѣва да унищожи достатъчно скоро, периодически повторяющитѣ се кризи го довършватъ; тѣзи кризи ставатъ по-многобройни и по-трайни споредъ това, до колко едрото производство се усилюва и печели влияние, и до колко опасността отъ излишното производство, слѣдствие на слѣпото произвеждане на едро, се увеличава и излиза по-бърже наявѣ. Слабата съпротивителна сила на срѣдния и малкъ работникъ не закъснѣва да отстъпи на този видъ кризи.

Тѣзи кризи се повтарятъ, защото нѣма никакъвъ масщабъ (мѣрило) съ което да опредѣлятъ и оцѣнятъ въ всѣко време истинската нужда отъ тази или онази стока. Ту купувачитѣ сж твърдѣ распилѣни и тѣхната търговска потребностъ, отъ която зависи тѣхната способностъ за потребление, претърпява влиянието на едно множество причини които изолирани (отдѣлни) производител не е съвъзмъ въ състояние да контролира. Ту вънъ отъ едина производител се намира цѣло множество други, на които той не знае нито производителната сила, нито дѣйствителния трудъ. Тогава всѣки единъ се мъчи да съедини всички други чрезъ всички достъпни нему срѣдства: евтино продаване, чести обявления, дългъ почекъ, прашание агенти, или чрезъ тайно и безчестно дискредитиране стокитѣ на конкурентитѣ,—срѣдство което цѣвти най-много въ време на кризитѣ. И така цѣлото производство на потребнитѣ за обществото произведения зависи чло случая, отъ субективното (личното), оцѣнение на всѣки единъ. Тази случайностъ пѣкъ излиза повечето неблагоприятна, отколкото щастлива. Всѣки отдѣленъ производител е задлъженъ да продава едно опредѣлено количество стоки, което да покрива разноскитѣ по производството и ония за сжществуванието на произвоидея; но той иска да произведе и продаде едно по-голѣмо количество, защото отъ това зависи увеличава-

нието на доходитъ му и защото отъ това проистича вѣроятността да въстѣржествува надъ конкурентитѣ си и да остане господарь въ търговското поле. Презъ едно дадено време неговата продажба е осигурена може би и увеличена; това го кара да разширочи предприятието си и да произвежда по-голямъ количества. Обаче благоприятнитѣ обстоятелства накарватъ не само него, ами и всички негови конкуренти, да правятъ сѣщитѣ усилия. Тогава внезапно се появява едно излишество отъ стоки. Продажитѣ спиратъ, цѣнитѣ падатъ, производството се намалява. Намаляването на производството въ единъ индустриаленъ клонъ води подирѣ си намаляването на работната сила, на надниците, и на потреблението у работниците, жертвитѣ на кризата. Сѣщо така се спира произвежданieto и продажбата и въ другитѣ клонове на търговията. Разнитѣ дребни занятия, търговци, гостинничари, хлѣбари, мѣсари и пр. на които работниците съставляватъ клиентелата, изгубватъ купувачитѣ си и заедно съ това печалбата отъ продажбитѣ.

Отъ друга страна една индустрия доставлява на друга сурови, първоначални, материали; значи, тя зависи отъ нея, страдае и отпада отъ ударитѣ които я срѣщатъ. Количеството на жертвитѣ на кризата се все повече уголѣмява. Множество задлъжения взети съ надѣжда, че работитѣ за дълго време добръ ще върватъ не могатъ да бѣдатъ изпълнени и съ това увеличаватъ отъ мѣсецъ на мѣсецъ все по-тъжката криза. Едно грамадно количество стоки, сѣчлива, машини стоятъ натрупани почти безъ всѣкаква стойностъ. Стокитѣ се продаватъ съ долня цѣна. Това съсипва не само ония на които тѣ принадлежатъ, но и стотина други, които, предъ видъ на тая продажба на загуба, сѣ еднакво принудени да участвуватъ въ общата загуба. Даже презъ траението на самата криза, усъвършенствуватъ се непрестанно начинитѣ на производството, единичко срѣдство за борба срѣщо конкуренцията, и по този начинъ се приготвятъ причинитѣ за нови, още по-важни кризи. Слѣдъ като кризата се продължава съ години, слѣдъ като спаданието цѣнитѣ на произведенията, намалението на фабрикацията, съсипванието на дребнитѣ капиталисти направятъ да изчезне „излишѣкътъ на стоки,“ тогава обществото начева полека да се съвзема. Нуждитѣ се увеличаватъ, произвежданieto — сѣщо. Стария начинъ на дѣйствие, предъ видъ на вѣ-

роятното траение на това по-благоприятно положение, не закъснява да почене отново, полечка и осторожно отпърво. Капиталистите искат да спечалят загубеното и бързат да се осигурят преди да избухне нова криза. Но тъй като всички производители хранят една и съща мисъл, тъй като всеки усъвършенствува своите средства на производството за да може да прегазе през тълтата на другите, катастрофата идва отново, по един по-бърз начин и с по-ужасни послѣдствия. Безбройни човѣчески същества стават играчка въ ръцѣта на капиталистите и от тяхното взаимно дѣйствиe произлиза ужасащото състояние на което сме свидѣтели при всяка нова криза. Кризите от този вид се умножават, както казахме вече, право пропорционално съ постоянното разширяване което взема производството на едро и конкуренцията, не само между отдѣлните личности, но и между цѣли нации. Борбата за клиента въ малката търговия, и за външни пазари въ голѣмата, става все по-жестока, и се довършва на края чрезъ грамадни загуби. Стока и провизия се натрупват въ баснословни количества, но множеството на човѣческите същества страда отъ гладъ и нищета.

Невъзможно е да се намѣри нѣщо, което по-строго да осъжда такова едно общественно положение, отколкото изявленията които се чуватъ, при такива случаи, отъ устата на капиталистите: „Ний имаме много конкуренти: необходимо е щото половината отъ тяхъ испърво да загинатъ, за да оставятъ другата половина да живѣе.“ Явно е, че подъ това всеки добъръ християнинъ-търговецъ разбира, щото негова конкурентъ да пропадне, а той самъ да остане здравъ. Същото безсрамство срѣщаме и въ увѣренията, твърдѣ сериозно поддържани отъ вѣстниците, че въ Европа, на пр., въ фабрикацията на памучната прежда, имало 15 милиона вретена излишни, които трѣбвало преди всичко да бждатъ унищожени за да могатъ останалите да бждатъ достатъчно занети. Същите вѣстници говорятъ, че европейските желѣзни и каменно въглешни индустрии сж два пѣти по-многобройни отколкото би трѣбвало да бждатъ за да докарватъ хубава печалба. Споредъ тези господа, ний сме имали твърдѣ много индустрии, твърдѣ много производители, твърдѣ добри орждия за производството и твърдѣ много произведения изъ складоветѣ, и при все това цѣлъ свѣтъ се оплаква отъ нѣмание най-потрѣбното за жи-

вота. Това не показва ли че нашата социална организация—нашата общественна уредба е много болна? Какъ може да има „излишъкъ отъ произведения“ щомъ голѣмата частъ отъ обществото се нуждае отъ най-потрѣбното? Явно е че не самото производство, а начинътъ по който се произвежда, фабрикува, и преди всичко начинътъ на распредѣлението на произведенитѣ предмѣти е който създава това ненормално и неиздѣлимо положение.

* * *

Въ човѣческото общество всички личности сж свързани посредствомъ хиляди връзки, толкова по-многобройни колкото стѣпенята на развитието на единъ народъ е по-висока. Въ която частъ и да се появятъ безредици веднага тѣ се осѣщатъ у всички членове. Нередовности произлѣзли въ сегашната форма на производството влияятъ върху распредѣлението и потрѣблението, и наопаки. Забѣлѣжителната черта на съвременното производство е съсредоточаванieto му въ едно все повече и повече ограничено число ржцѣ и въ все по-голѣми центрове на производството. Въ распредѣлението се проявява едно съвсѣмъ различно течение. Този, когото съществителната конкуренция е изличила отъ числото на производителитѣ и който до това време е живѣлъ отъ тая конкуренция, търси въ деветътѣхъ случаи отъ десетъ да си намѣри едно мѣсто като търговецъ, като посредникъ между производителя и потрѣбителя, и по такъвъ начинъ да продължи несигурното си съществуване.

Отъ тукъ произлиза очевидния фактъ за грамадното умножение на малкитѣ посредници-търговци, дребни дюгенджии, препродавачи, агенти, джамбази, представители на фирми, крѣчмари и пр. По-голѣмата частъ на тѣзи хора обикновено прекарватъ мизеренъ и пълненъ съ грижи животъ, който само вънкашно, а не и въ дѣйствителностъ, се показва благосъстоятеленъ. Мнозина отъ тѣхъ сж принудени, за да смѣстуватъ, да спекулиратъ (расчитватъ) върху най-низкитѣ страсти на човѣка и да удовлетворяватъ всичкитѣ му изисквания. Отъ тукъ произлиза това пахдувание отъ най-отвратителнитѣ реклами (обявления), особено върху всичко предназначено да удовлетвори жаждността за наслажденията.

Неоспоримо е прочее,—и като се постави човѣкъ на е-

дно по-възвишено гледище, може и да се радва на това явление, — че наклонността да се наслаждава отъ живота е дълбоко вкоренена въ съвременното общество. Навсѣкдѣ начеватъ да разбиратъ, че за да бъдемъ чловѣци трѣбва да живѣемъ по-достоевъ за едно чловѣческо сщество начинъ, и на тая нужда се дава едно изражение, формата на което съотвѣтствува на идеята, която си правимъ отъ наслажденията на живота гледани отъ общественна страна. Но обществото, поради формата която богатството е приело въ него, е станало повече аристократическо, отколкото въ кой и да е другъ периодъ. Растоянието между най-богатитѣ и най-сиромаситѣ е днесъ много по голѣмо отъ кога и да е, а обществото, наопаки, е станало въ идеитѣ си както и въ законитѣ си много повече демократично. Но массата не иска вече равенство само на теория, нъ и на практика, и тъй като въ своето невѣжество тя не знае още нѣтъ по който се достига, тя търси това равенство въ опитванието си да подражава на горнитѣ классове като си доставява всички достѣпни за нея наслаждениа. Стотина искусствени сръдства служатъ да възбудятъ този инстинктъ; колкото до слѣдствията, тѣ сж на всички предъ очитѣ.

Но постоянното умножаване на массата посрѣдници има за слѣдствие и други още неприятности. Макаръ че този классъ прилага голѣми усилия и работи доста тѣжко, но той е не толкова въ всичкитѣ си стѣпени, паразитенъ классъ, классъ отъ кърлеши, непроеизводителенъ въ дѣйствителность, и живущъ отъ труда на другитѣ въ сжщата стѣпень, както и самитѣ капиталисти фабриканти.

Безмѣрното поскѣпяване на стокитѣ и на всичко което е необходимо за живота е непзбѣжно слѣдствие отъ това положение на работитѣ. Стокитѣ и жизненнитѣ сръдства до токова се издигатъ, поради тая посѣрдническа търговия, въ цѣнитѣ си, щото често тѣ коштуватъ двойно и тройно повече отъ онаа цѣна която е добилъ произволителя работникъ. А тамъ гдѣто едно значително повдигане на цѣнитѣ би се показало неразумно или невѣзможно, тамъ прибѣгватъ къмъ други сръдства, къмъ измѣненіето, фалшификацията на хранителнитѣ предмети, фалшиви мѣрки и тѣглилки за да изкубятъ печалбата която не имъ се дава по други начинъ.*) Лъжата и измамата се повдигатъ на височината на едно необходимо общественно

*) Химикътъ Шевалие казва, че между различнитѣ видове фалшификация

учреждение, еднакво съ проституцията и нѣкои държавни учреждения, като шпионството и др. . . . Увеличаванieto на косвеннитѣ налози, митата и октроата, напpимѣръ, напpаво предизвикватъ измамата и контръбандата. Каквито закони и да направятъ противъ фалшификацията на предметитѣ за хранение, нищо не ще може да се постигне. Отъ една страна нуждата за прехрана накарва фалшификаторитѣ да употребяватъ измами винаги по-истѣнчени; второ, при днешнитѣ условия не може се очаква единъ сериозенъ и строгъ контролъ. Твърдѣ значителни и твърдѣ влиятелни части отъ днешнитѣ управляющи класи сж заинтересувани въ най-висока стѣпень въ сполуката на цѣлата тая система за лъжи и измами. Така напpимѣръ подъ предлогъ, че за да се откриватъ фалшификацията щѣло да трѣбва единъ широкъ и скжпокоштующъ административенъ персоналъ, който щѣлъ „да затруднява и законната търговия“, правятъ всѣки сериозенъ контролъ невъзможенъ. Но, тамъ гдѣто законитѣ или мѣрkitѣ за такъвъ контролъ наистина подѣйствуватъ, тѣ повдигатъ на значителна височина цѣнитѣ на нефалшифициранитѣ предмети, защото намалението на тѣхнитѣ цѣни е било възможно само посредствомъ фалшификацията.

Има дружества които сж съставени съ цѣлъ да доставятъ храна, облѣкло и покжщнина на своитѣ членове; има и такива които за по-евтино накупуватъ на цѣло предмети за ѣденie. Всички тѣзи дружества страдаятъ отъ нѣмание възможность добръ да се управляватъ. Обаче тѣхното сжществуване показва до колко е безполезна и вредна посредническата търговия, и, не ще се сбъркаме ако кажемъ, търговията изобщо. Безъ съмнѣние най-добрата форма на обществото ще бжде оная, гдѣто всички необходими продукти ще преминаватъ по възможность най-напpаво отъ ржцѣтъ на производителя въ ржцѣтъ на потребителя. Но тогава ний се досѣгваме до друга една нужда, да организираме въ сжщото време и приготвянието на необходимитѣ за обществото предмети и тѣхното распредѣление между всички членове.

той знае за кафето 32 вила, виното 30; шоколадътъ 28, брашното 24, ракията 23, хлѣбътъ 20, млѣкото 19, маслото 10, дървеното масло 9, вархътъ 6 и др.

ПРИТИСНАТАТА СЪВЪЕСТЬ.

Преводъ

Колко ги има такива въ Парижъ гдѣто минаватъ по улицитѣ, на гледъ свободни, като бързатъ съ леки стъпки, на кждѣто минутното желание гъ носи, съ поробена душа, измжчени отъ живота, който ги отвежда далече отъ тѣхния идеалъ, какъвто и да е той!

Жосефъ Леклеркъ бѣше на 25 години, нѣмаше никого на свѣта и живѣше въ крайна бѣдностъ. Той принадлежеше къмъ ония бѣдни, които чакъ до горѣ закопчаватъ одърпаната си черна дрѣха върху празния стомахъ и върху съмнителната риза, които се промъкватъ надлъжъ подъ стрѣхитѣ и се мръщятъ на дъждътъ, защото измокрявалъ, но и на слънцето защото освѣтлявало бѣдността имъ. Той бѣше гордъ както този видъ бѣдняци сж горди; често му идваше на умъ за самоубийство, но никога за просия.

Обаче Жосефъ не бѣше поетъ; той бѣше прозаикъ, но сжщински прозаикъ. съ твърда ржка, прави думи и ясни мисли, който винаги това казваше което искаше да каже, който никога не извѣрташе израженията си отъ страхъ че мислитѣ му щѣли да излѣзатъ твърдѣ ясни; езика му бѣше остъръ като ханджаръ. Той бѣше републиканецъ, може би, защото бѣше бѣденъ може би е, вий сега на ще видите.

Когато нашия приятелъ напълни 25-та си година, третата республика едвамъ броеше третя, червѣрта година. Тя едва изговаряше първитѣ си думи и опитваше първитѣ си крачки. Нашия младежъ, който бѣше плененъ съ дързостъ и добра воля, имаше отпърво пълна вѣра, че всички пжтища му стоятъ отворени. Съ пълно довѣрие той започна писменната борба и занасяше трудътъ си отъ редакция на редакция. Навсѣкждѣ биваше той добръ приеманъ, много добръ! Статиитѣ му биваха приемвани, даже и обнародвани (да се приеме една статия и да се обнародва сж двѣ различни работи), но не му плащаха. Издателитѣ се извиняваха, че срѣдствата имъ били малки.

Излизаше така, че Жозефъ Леклеркъ, на пукъ на таланта си, на пукъ на разпространенитѣ си книжки, съ пѣли години гладуваше, както и преди.

Тѣй като той бѣше твърдѣ бѣденъ да държи метреса, взема си една законна жена, една хубава дѣвойка, която го обичаше и вѣрваше въ него, която бѣше достатъчно храбра, да понесе борбата съ живота.

Така слѣдваха вечери пълни отъ любовно щастие — подиръ денятъ безъ хлѣбъ.

По едно особено благоволение той сполучи да намѣри за жена си едно мѣсто при една печатница, въ която се приготвяха обявления. Стотина жени чакаха да се отвори оная ваканция, която жена му замѣсти и гдѣто тя спечелваше два франка съ това, че написваше хиляди адреси на малки листчета. Той не спечелваше и толкова.

Раздражението все повече го обземаше; натрупвания гнѣвъ още повече разпалваше статиитѣ му, и той бѣше станалъ вече изряденъ журналистъ, само че републиканскитѣ вѣстници все още не получваха субсидии, абонатитѣ бѣха малко, а продажбата на отдѣлни броеве не бѣше постоянна.

Единъ день директора на единъ вѣстникъ го повика при себѣ си. Този чловѣкъ бѣше добродушенъ и правдивъ и обстоятелството, че Леклеркъ при всичкия си талантъ и при всички усилія не сполучваше, бѣше го дълбоко огорчило. Затова той се обърна къмъ него, горѣ долу съ тѣзи думи:

„Младий приятелю, статията, която сте ми донесли, е прекрасна, наистина прекрасна . . . такава краснорѣчие, такава присѣтствие на духътъ, които сигурно водятъ къмъ побѣда. Вашето перо ще Ви докара богатство, ако Вамъ Ви заплащаха Но републиката е още малко момиче, тя трѣбва да порасте, че тогава да има богати поклонници. Видите ли, приятелю, старата монархия има пълни съ злато сандѣци, както всички които напушатъ властѣта, — — драго чедо, Вий сте твърдѣ отслабнали — — на Ваше мѣсто азъ бихъ отишелъ при богатитѣ старци — — какво ще правишъ? Преди всичко трѣбва да се живѣе!

„Да стана предателъ?!“

„Предателъ? на кого? Предателъ на какво? Добрий ми приятелъ! Вий имате прекрасна душа, но идете си въ кжци, огледайте се наоколо и помислете му както трѣбва. Ще дойде день, увѣренъ съмъ, когато ще благославяте памѣтъта ми за този съвѣтъ, който единъ старецъ дава безвъзмездно на Вашата неопитностъ. Ето Ви последната статия, вземете я назадъ. Съ голѣма радостъ бихъ я приелъ, ако я дадохте съ същото възнаграждение, както и другитѣ: безъ възнаграждение или почти че безъ възнаграждение. Помислете си, съвсѣмъ малко ще Ви трѣбва да поправите въ нея; само двѣ три имена, нѣколко думи; направете го, и Вий ще се отгървете отъ гладния животъ, ще станете богати. Помислете си. Сбогомъ!“

Като се завърна въ кжци съ статията въ джеба си, Леклеркъ направи така, както му каза директора, огледа се наоколо си. Тогава съгледа той, огнище безъ огънь, станцѣа гола, готвачница гдѣто не можеше се намѣри даже ханка хлѣбъ, и една хубава жена, мила и драга, но която не се възви да го погледне когато той влѣзе, за да не би нѣкакъ да се откъсне отъ работата си, надъ която тя отъ сутринъ до вечеръ, блѣдна и изнемощяла, се прегърбваше.

Горката жена наскоро щѣше да става майка.

Той сѣдна при нея на същата масса, извади статията си и захвана да зачерква. Намѣсто Република — Монархия. Да, то било истина. Статията си остана същата; всичко си остана право, всички злоупотрѣбления, всички грѣшки, които можаха да се припишатъ на едната форма на управлението, можаха да се кажатъ и за другата. Статията си остана също така хубава както и по напредъ, само че сега тя казваше противното. Ба! Имена!

Веднага, за да не би нѣкакъ гризенията на съвѣстѣта да го задържатъ, той занесе измѣнената така статия на единъ отъ ония вѣстници, които получаваха голѣми помощи за да защитаватъ празния престолъ и напустнатия олтаръ.

Основателтъ и директортъ на този вѣстникъ, който имаше грамадни доходи и постоянни абонати, нѣкой си Виандасъ, повика веднага Леклерка въ кабинета си, прочете статията му и извика:

„Вий сте чловѣкътъ какъвто ми трѣбва! Това е което азъ напраздно дирахъ отъ мѣсеци насамъ. Вашата статия ще трѣбва сутрѣ да излѣзе, възнаграждение 100 франка, ето Ви паритѣ! На недѣлята по-една, съгласни ли сте? Азъ бихъ искалъ двѣ. За всѣка една по сто франка! Само напредъ! Удряйте, блѣскайте, сѣчете! Вий имате нужното орждие . . . и, моля, бждете тукъ като у Васъ въ кжци, заблѣжете това.“

Десетъ години наредъ Жозефъ ратува срѣщо своитѣ братия, боряше се срѣщо своитѣ собственни идеи, осмиваше своитѣ възгледи и унищожаваше своитѣ богове.

Въ себѣ си той плачеше отъ яростъ; но той стана богатъ.

Той стана богатъ, знаменитъ; нему му завиждаха, удивляваха му се и почитаха го. Въ писмовниците му се натрупваха купове писма отъ принцове и князове; при тѣхъ лѣжаха миропомазани послания отъ епископи и архиепископи — даже палата бѣ обърналъ на него внимание.

Обаче на-дали имаше чловѣкъ по-злочестъ отъ него; любовта му къмъ нещастнитѣ, бѣднитѣ, презиранитѣ, отритнатитѣ растеше заедно съ омразния му жалостенъ успѣхъ. Неговитѣ статии все повече блѣстяха отъ огненни мисли, отъ нови планове за въздиганието на слабото страждущо чловѣчество.

Той бѣше, мжченикъ, но тя, любимата му жена и милитѣ му рожби бѣха честити, живѣяха на свѣтлината и се наслаждаваха на радоститѣ, които свѣта доставя на богатитѣ. За тѣхъ, за тѣхъ се продаде той . . . Престѣпна слабостъ . . .

Единъ вечеръ му каза жената: „Жозефе, знаешъ ли, че нашия доходъ ни стига да живѣемъ? Що ти трѣбва да работишъ? Твоего здравие отпадва и всѣки день, всѣка твоя статия те прави по-блѣденъ. Да идемъ нейдѣ, тихо и мирно да поживѣемъ, да забравимъ всичко и всички!“

Той скокна като нѣкой осжденъ на смъртъ, комуто ще четатъ царско опрощавание.

„Да, да,“ извика той, „да идемъ, на истина, веднага да тргнемъ!“

Още сжция вечеръ занесе той своята послѣдняя статия въ вѣстника, щото за послѣденъ пжтъ трудътъ му да

излѣзе въ тая подпорка на старитѣ заблуждения.

Виандасъ го срѣщна въ коридора.

„Е, драгий учителю, положението е сериозно, още единъ часъ сурова борба, сега е време голѣмия ударъ да се нанесе!“

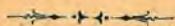
„А, Вий ги сгромулясахте, тѣзи безсрамни гладници . . . Вий знаете, азъ никога не четж Вашитѣ статии отъ по-напредъ . . . Сутринъ, като си пия шоколадата, Вашитѣ статии особено ми се вкусяватъ . . . Елате, наедно да обѣдваме, да?“

На другия день, когато статията на Леклерка излѣзе въ благочестивия вѣстникъ, цѣлъ Парижъ бѣше въ вълнение.

Той исповѣдваше всичко, „драгия учителъ,“ той разказваше ранната си нищета, своитѣ опитвания, страдания, своята кжщна мизерия, ужасното положение на жена си, дѣтето . . . и послѣ грозната стѣпка, измѣната! Съ полу-признание той бѣше наченалъ и отпърво оставяше да се чете между редоветѣ само; но веднага той испустна всичко и съ левски гласъ заплашваше поклонницитѣ на трона и златото, хвърляше въ лицето имъ своитѣ социални искания и пригжваше охолнитѣ и дебело-търбушнитѣ готовановци предъ страданията на бѣдния народъ. Всички негови стари убѣждения изскогнаха на лице и заговориха силно въ тая му послѣдня статия, която бѣше исповѣдта на единъ сбърканъ животъ, послѣдното „сбогомъ“ на единъ нещастникъ предъ потъпканий народъ.

Виандасъ бѣше извънъ себѣ си отъ въсхищение, той се смѣ до примирание. Вѣстникътъ се търсеше отъ всички: абонатитѣ му се удвоиха.

ЕДИНЪ И ДРУГЪ

Единия.

Ехъ, момче, що трѣбваше на тебе
Да се мѣсишъ въ тѣвъ борби съсъ бѣсъ?
Видишъ ли—та ти се живъ погребе!
Всѣкой те презира—гледамъ азъ . . .

Даже твойтъ вчерашни другари
Бѣгатъ вече отъ тебъ, катъ отъ вампиръ . . .
И—„туй що си търсилъ“—всички стари
Думатъ „си намѣрилъ най-нодиръ“ . . .

Що ти трѣбваше да викашъ ясно,
Че човѣкътъ билъ притиснатъ злѣ?
Може да е право туй . . . Но гласно
Да се казва! . . . Туй не е добръ . . .

Всѣко нѣщо времето си има;
Дѣше и за тозъ въпросъ деньтъ.
Чуй! Не е ли глупость посрѣдъ зима
Да се сѣе жито изъ снѣгътъ?

Както това жито що се сѣе
Въ ледоветъ—нѣма да узрѣй:
Тѣй и твойто слово: не вирѣе
То сега . . . Ти днеска другѣ пѣй! . . .

Ехъ, момче . . . Заслужвашъ съжаленье
Дѣто се тѣй жарко боришъ ти! . . .
Що не земеишъ примѣръ баръ отъ мене?
Бжди тихъ . . . На вече се укроти! . . .

Научи се въ пжтя на живота
Гордо да не дигашъ глава, носъ . . .
Слушай голѣмцитѣ съ охота
И ти нивга нѣма ходишъ босъ.

СТЕ...

Днесъ не чинятъ тѣзъ, които — млади
Йоще почватъ прави да вѣрватъ.
Днесъ салтъ този, който знае да глади —
Нѣма срѣщне трѣнье въ своя пхтъ.

Момче, ти си младо, за туй слушай,
Що ти казва по-старий човѣкъ:
„Мълчи! . . . Кога трѣбва пѣкъ се сгушай!“ . . .
И ще минешъ честитъ своя вѣкъ. . . .

ДРУГИЯ

О, мълкни! И умъ на менъ не давай!
Азъ съмъ младъ — и между тебъ и менъ
Има пропасть. . . Не ме наставлявай!
Ти си трупъ, азъ — огънь разгоренъ. . .

Азъ издигнахъ знамето си свѣто
Залѣхъ вече — и чуха ме навредъ. . . .
Азъ не щж ни чинове, ни злато —
Тѣ не сж кумиръ мой — ни завѣтъ. . . .

Ти не горишъ. — димишъ само вече —
А азъ искамъ, както си изгрѣхъ
Тѣй и да залѣза. . . . Стой далече
Ти отъ мене — отдрѣпни се съ страхъ. . . .

Защото въ живота азъ ще мина
Като бура, като ураганъ. . . .
Тѣжко ви! . . . Азъ всечки ви ще срина!
Огънь ще исхвърля катъ вулканъ —

И ще ви посипя съ жупелъ ази
 Васъ — кои отъ токлони въ свѣтътъ
 Сте гърбати станали. . . . Врѣхъ вази
 Ще испусна — гнѣвно азъ грѣмѣтъ. . . .

Замѣлчи. . . Не давай поученье!
 Слушай — връзка нѣма между насъ. . .
 Ти иди готви си гробъ: а менѣ
 Стари пѣтъ — катъ грѣмъ ще мина азъ. . .

П. Н.

НЕСРѢТНИКЪ

(Стара приказна на нова тема)

Имало едно време трима братия. Тѣ сж живѣли подъ небото на земята, дѣто живѣятъ хората до днешенъ день. Баща имъ раздѣли имота си още при-живѣ. На всѣки синъ даде по равно отъ двора, отъ дозята, нивята, дивадигѣ и корията. На най-малкия се падна и къщата, защото баща му умрѣ при него. Двата по-стари братия направиха нови къщи, по-хубави и по-широки отъ бащината си.

Най-стария братъ, бачо Иванъ, удвои имота си, наспорилъ му го Господъ; втория братъ го утрои, а най-малкия стана слуга на бача си Ивана. Той бѣше по-работенъ отъ бача си, посиленъ отъ него, по-уменъ и вреденъ, но *несрѣтникъ* — не му вървеше. Мина огънь помѣте къщата му, мина градъ уби дозята му и нивята му; стана суша, подиръ сушата дойде киша и гладъ и Несрѣтникъ заборча на бача си Ивана; не можи да спечели, да повърне паритѣ, и дългѣтъ му пораста съ лихвитѣ; той продаде дѣ що имаше да се исплати, но пакъ не можи. Бачо му Иванъ засвой всичко, защото бѣше му се намѣрилъ на гладното време, най-сетнѣ прибра *Несрѣтника* си братъ за да не ходи по чужди врати, направи му най-голъмото добро — усвой и него.

Зажени се сръдния имъ братъ. Бачо Иванъ кумуваше на свадбата. Пъкъ Несрътникъ не може да иде нито деверъ, нито подкумъ, защото нѣмаше въ щѣ да се премѣни за свадбата. Бачо му Иванъ го прати презъ нея нощъ на полето да пази нивитѣ му. Бѣше време презъ жетва. Несрътникъ самъ си бѣше преоралъ тая нива, самъ си бѣше я посѣялъ и сега я гледаше, не можеше да ѝ се нагледа. Тя се издигаше надъ съсѣднитѣ ниви съ цѣлнитѣ си классове. Нощния вѣтрецъ тихо вълчуваше позлатенитѣ имъ глави. Тѣ важно се навеждаха и весело шумяха. И можаха да се гордѣятъ предъ съсѣдскитѣ циглеви классове. Несрътникъ що похване, злато става. Той подълбоко залавя кога оре, о-време сѣе, затуй Господъ е угоилъ зрънцата на сѣидбата.

Когато презъ нощта свадбаритѣ пируваха, Несрътникъ ли забрави. Той се опояваше отъ нощната хладинка и тихо се замисляше: колко ще се спечели, като удари сѣрпа подиръ нѣкой денъ по жълтитѣ классове. Той самъ ще жъне, самъ ще вършиѣ, ще го смѣли на воденица, пъкъ братъ му ще го продава. Не съ завистъ гледаше Несрътникъ на братовото си иманье, а съ любовъ; той обичаше братията си и трепереше падъ имота имъ. Когато Несрътникъ се вгледваше въ нивата, куче да не згази труда му, той съгледа на долния ѝ край зарево. „Да е зора, не е“, каза той, „още очи не сѣмъ затварялъ; кждѣ още до съвмание!“ Той стана да види какво е това зарево. Кога се дигна отъ зелената си постелка на муравата, той се сепна, мина му презъ ума—да не е огънь. Припомни му се оная нощъ, когато цѣлото село бѣше свѣтнало отъ плѣвникъ на съсѣда му. Въ нея нощъ и той остана безъ покривъ:—пламенна ламия погълна кщцата му, изгорѣ покжщница и стока. Презъ нея нощъ той тѣй сжщо бѣше на нивата си. Стрѣсенатъ отъ патилото, затече се той като оживенъ къмъ воловарчето, дѣто го бѣше оставилъ съ бачовитѣ си сиви волове. Не се още наближи до мѣстото, като видя вече огнени язици да прилизаватъ негова потъ. Несрътникъ се спусна съ писъкъ връзъ за спалото момче, за да го събуди. Говедарчето бѣше се истѣгнало край огъня, дѣто си иекло кукурузи. Когато дрѣмка склонила русата му главница на земята, вѣтреца искра-по-искра пренасялъ огъня по сламкитѣ на классоветѣ, дордѣ се подела цѣлата сграна на нивата и напекла краката му. Пожарището привлече мнозина отъ свадбаритѣ, но всѣки се окопоти, като

видѣ, че огъня отслабна кждѣ края на нивата, затуй никой не помисли да го гаси, пѣкъ нѣмаше и вода наблизѡ да се у-дави злото.

Съсѣдитѣ даже тайничко се радваха, че тѣхната стока остана непокътната, пѣкъ бачо Ивановата нива, на която всички завиждаха, стана на пепелъ до зрънце.

На заранѣта подирѣ пожара, тѣкмо когато отиваха гайди за кума, бачо Иванъ истласка брата си на пѣтя и го сплaши да не престѣпя прага на кѣщата му. Несрѣтникъ бѣше о-кривенъ, че не опазилъ нивата отъ огъня.

Несрѣтникъ поиска да бѣга отъ село, да дири честѣта си на чужбина, но и другия му братъ имаше да взема, та го не пустна. Върнаха Несрѣтника отъ пѣтъ. Като нѣмаше вече какво да се вземе отъ него, братъ му го направи говедаръ, да му пасе говедата, за да се исплаща. Несрѣтникъ съ присърце се залови изново за работа. Очисти обора, измѣте и двора, нахрани и пилцитѣ на брата си, прибра до зрънце стоката му. Вървя тѣй година, вървя двѣ, говедата станаха отъ 9 — 99. И негова дългъ тѣй скоро растеше, както братовата му стока. На лихвата се покачи лихва, а Несрѣтникъ тича ли тича. Колкото братъ му забогатява, толкова Несрѣтникъ оголява. Момитѣ му се смѣяха надъ дрипитѣ, киткитѣ си нему не даваха, никоя го не любеше; момцитѣ му се перяха, че тѣ сж напѣти, пѣкъ той голъ, одърпанъ.

Дойде моръ по добитѣка. Единъ день Несрѣтникъ донесе на брата си тридесетъ кожи. Осемнадесетъ крави се свалиха, като ги пасеше говедаря, и двенадесетъ телета. Братъ му каза, че неговата несрѣта му докара такъва бѣда до главата, и не рачѣй да го вижда вече предъ очитѣ си. Натири го и втория му братъ.

Смили се цѣло село за Несрѣтника. Всѣки го знаеше, че е хрисимъ и пѣргавъ човѣкъ, но злочестъ, затуй никой не смѣи да го прибере. Попѣтъ каза да го направятъ клисаръ на черковата. Епитропитѣ се съгласиха. Прибра се Несрѣтникъ въ черковния дворъ, дѣто ровѣха по онова врѣме умрѣлитѣ. Тамъ Несрѣтникъ се подслони. Той спѣше и лѣтъ и зимѣ на черковния камѣкъ, дѣто опѣваха умрѣлитѣ. Надъ високия камѣкъ лѣжеше една широка плоча, тя служеше за легло на клисаря.

На служба клисаря Несрѣтникъ проживѣ ни малко, ни

много, дордѣ се истри черковния камъкъ, та се сравни съ другитѣ надгробни плочи. Благочестивия попъ много се разсърди на клисаря, че развалилъ камъка, дѣто опяваше кѣливото. Той го наковлади на епитропитѣ и отъ тамъ взеха да пѣдятъ несрѣтника.

За да смѣкчи сърдцето на благодѣтелитѣ си, Несрѣтникъ дотѣтра единъ по-голѣмъ камъкъ отъ първия. Неговитѣ кости не по-малко бѣха се истрили, отъ колкото черковния камъкъ, но все още можеше да кърти камъне. За сиромаша нѣма почивка на старостъ.

Несрѣтникъ бѣше се сродилъ съ душитѣ на мъртвецитѣ, съсѣди на лѣглото му. Съ тѣхъ той скратяваше дългитѣ зимни нощи. Често му идяха гости отъ онзи свѣтъ, познати нему селени, които той презъ живота имъ не смѣеше да погледне въ очитѣ, защото тѣ бѣха богати и почетни; пъкъ той сѣтенъ сиромашъ. Сега тѣ приказваха съ него, както съ събратъ; окайваха грѣховеѣ си, които бѣха ги турили подъ вѣчнитѣ мжки на съвѣстѣта и раскаянието. Отъ праведнитѣ души той научи какъ гледали на небето на нашата правда и благочестие, колко мѣнички сж били тѣ предъ съвършенната правда. Несрѣтникъ носеше въ душата си съвършенната правда, която сега се повива въ пеленитѣ на законитѣ и стои въ желѣзни вериги у сѣдилищата.

Една нощъ той чу, какъ скърца немилостиво неговото приношение на храма. Несрѣтникъ скочи отъ лѣглото си, въоръжи се съ своя камъкъ и крѣсна:—Стои, нечестивий! И ти ли ще грабишъ черковния имотъ?

—Не черковното, а твоя камъкъ подяждамъ, отзова се духа.

—Ненаситна душа, извика Несрѣтникъ, не стига ли ти при-живѣ дѣто граби сиромашкия потъ, ами се дигна и отъ гроба? Не мърдай, убитъ си. Кога замахна съ камъка си, той видѣ, че дългата сѣнка напредѣ му се преобърна въ страшило съ огненни очи, онизано съ злато и алмази, но толкова черно и грозно, както исписватъ дяволитѣ. Чудовището испица:—Не ме убивай, за мене нѣма мѣсто на онзи свѣтъ, смили се, ще ти дамъ каквото искашъ.

—Кой си ти? Какъ ти е името? Поцита Несрѣтникъ; ти приличашъ на тартора отъ пжкъла.

—Името ми е *Маммонъ*, отговори чудовището, мене всѣки

познава и цѣлъ свѣтъ ми се кланя, не ме ли знаешъ? Който ми служи не знае нужда и трудъ, ако ме слушахъ, ще те направя по-богатъ отъ братията ти — не дири право на тоя свѣтъ.

— Не щж ти богатството, отговори Несрѣтникъ; азъ си искамъ правото; азъ се мжча денъ и нощъ и пакъ нѣмамъ дѣ да се подслоня, братията ми нищо не похващатъ, а Господъ имъ наспорилъ имота.

— Това е моето право, отговори чудовището.

— Тогасъ умри! искрѣщя клисаря. Чудовището се запревива отъ страхъ, запѣни се, отъ устата му излизаше голѣма воня отъ човѣшки потъ и кръвъ.

Несрѣтникъ бѣше навикналъ еднакво на благовонието отъ тимияна, както и на миризмата отъ гробницата и мъртвитѣ трупове; той се не стрѣсва нито отъ вида, нито отъ вонята на чудовището. Който се не плаши отъ смъртъта, за него нѣма нищо страшно. Несрѣтникъ гледаше право въ очитѣ на смъртъта. Той нищо не губи на свѣта, нищо му не бѣ свидно на земята, освѣнъ слънцето, което свѣти равно на честити и злочести.

Нощъта премина въ страшна борба между Маммона и Несрѣтника. На вика на клисаря притекоха се рой отъ невидимитѣ му нощни другари. Тѣ преградиха пътя на Маммона отгорѣ и отдолѣ, тѣй щото не можеше ниго да хвъркне, нито да потъне въ дънъ земя, а Несрѣтникъ се въртеше около му и викаше: — върви, сатана, на предѣ ми, покажи, дѣ си скрилъ правото на сиромашъта.

Попѣха втори пѣтли, оконитиха се нощнитѣ сили, прибраха се вампири, притаиха се самодиви, само накрътеното сърдце на Несрѣтника не миряса. Маммонъ видѣ, че нѣма мира отъ тоя сиромашъ и тръгна навредѣ му. Тъкмо предѣ черковнитѣ врата срѣща ги попа. — Чети му дѣдо поне „Отче нашъ“, каза Несрѣтникъ. Попа се поклони на Маммона и почна молитвата Господня. Като издума попа: „да приидетъ царствіе твое, да будетъ воля твоя, яко на небеси и на земли“, Несрѣтникъ каза — „аминъ!“ и чудовището позеленя, като смокъ, дрѣхитѣ му потъмняха, то се повлече по земята предѣ Несрѣтника. Попа видѣ, че това не е Богъ, а идолъ, и се запретна да очисти черковата отъ неговото сѣдалище.

Като мина Несрѣтникъ съ своя плѣнникъ презъ село, събра се около него сиромашъта и викна: „Убий го, смажи го!

Тоя дяволъ гризе коститѣ ни. Той подѣжда живота ни. Несрѣтникъ го не затри, той се опъти къмъ града съ една тѣлпа голаци. Града току що бѣ се разнавалъ, когато влѣзоха. Улицитѣ бѣха пълни съ гладници, сититѣ се истѣгаха още въ мекитѣ си постели, немаряха за приближението на деня.

Въ града тѣлната на Несрѣтника порастна. Мало и голѣмо тичаше да види чудо на свѣта: слуги, чираци, надничари, множество работенъ народъ трунаше се около Несрѣтника. Найсетнѣ излѣзоха отъ града. Цѣлъ роякъ хора погъпла изъ полето. Слънцето озари измъченитѣ лица на работниците, измършевелитѣ имъ членове се стоплиха отъ лъчитѣ на слънцето и въ безцвѣтнитѣ имъ очи свѣтна огъня на живота. Тѣ безгрижно запѣха. Пѣснитѣ имъ заглушиха нуждата, която ги гризеше. Тѣй стигна Несрѣтникъ съ събратията си въ ближния мѣнастирь. Тамъ оставиха обезславения царь Маммонъ подъ стража на игумена. Тѣ двамата се обичаха и си живѣяха мирно; другитѣ калугери се оплашиха отъ толкова гости и побѣгнаха въ града при другитѣ бездѣлници.

Множеството овлада цѣлия мѣнастирь съ горитѣ му, нивята, лозята, ливадитѣ и сѣкровищата. Въ килиитѣ на мѣнастиря се настаниха старцитѣ и дѣцата, които придружаваха събратията на Несрѣтника. Тѣ се заловиха да готвятъ и да шетатъ за дружината; другитѣ се прѣснаха изъ полето по работа, защото бѣше работно време, такъвъ день се не губи.

Първия день дружината премина въ веселба. Самата природа като че се радваше на тѣхното щастие. То бѣше день пролѣтенъ. Настана вѣчеръ. Гората предъ мѣнастиря се обля съ блѣдна свѣтлина отъ нощното свѣтило. По върховетѣ на високитѣ брѣстове и стройни тополи се притаиха веселитѣ птички. Долу подъ дърветата насѣда дружината да почива. Тѣ не бѣха отрудени, както други пѣтъ и весело разказваха, нѣкои свирѣха.

Само Несрѣтникъ не почива, неговата глава работи за всички. Той събра още десетина души опитни и мадри другари на съвѣтъ. Тѣ стояха въ една килия цѣла нощ: нареждаха, кой какво може и какво ще върши на сутринята. Найпърво трѣбваше да се направятъ кѣщи за всѣка челядь. Избраха видари. Тѣ се знаяха на прѣстѣ, кой какво може да върши, затова не се искаше много време да ги намѣрятъ. Но дружината иска храна, облѣзло и орѣдия за трудъ. Надъ то-

ва съвѣта се позамисли. Рѣши се на заравъта да се почнатъ сгради. Който остане безъ сѣчива, ще помага на зидаритѣ съ рѣцѣ.

На заравъта Несрѣтникъ събра работната дружина да ѝ каже какво сѣ рѣшили вѣчерята по-опитнитѣ имъ другари. Сама дружината се раздѣли на орачи, на копачи, на ковачи и пр. Останалитѣ безъ мотики и чукове натрупахъ се около зидаритѣ. Несрѣтникъ работеше за трима. Работата закигъ на всѣко кѣтче. Кждѣ края на лѣтото имаше покривъ за всѣка челядь, всѣки си имаше постелка и завивка, дрѣхы и покрѣщеница, каквиго не бѣ видѣлъ презъ живота си.

Засѣя се толкова земя, колкото хлѣбъ трѣбваше за презъ цѣла година. Мѣнастирскитѣ ниви не стигнаха, удвоиха се и утроиха меритѣ на общината. Всѣкой носеше, каквото имаше и даваше на всички, а всички се трудяха за всѣки едного да осигурятъ хлѣбъ не само за година, но и за старини, почивка и утѣха, да огледатъ и изучатъ дѣцата, да имъ дадатъ работа, кога порастатъ, работа по силитѣ имъ и по способности тѣ имъ. Въ дѣлникъ нѣмаше празенъ човѣкъ, освѣнъ старцитѣ и болнитѣ. Работната дружина сама си раздѣляше труда, вземаше нужната храна отъ хамбаритѣ и като свършвахъ всички работата, почиваха, разговаряха се весело и пресмѣтаха сутрѣшната работа.

— Ние не бива да оставимъ дѣцата прости, като насъ, да се мжчатъ и да се лутатъ въ тъмнината; тѣ не бива да се убиватъ съ трудъ отъ сега, нека спистимъ тѣхнитѣ сили, че да ни замѣстятъ, кога отслабнатъ нашитѣ рѣцѣ. Не ще ли бжде добръ да си отворимъ училище? Ние вече имаме всичко, каквото ни трѣба, стига ни и артисва, каза Несрѣтникъ единъ день.

— Тѣй е, отговориха старцитѣ, нека се не учатъ дѣцата на мързелъ, да се прибератъ въ училище.

Несрѣтникъ предложи на дружината единъ день въ недѣлята да работятъ за училището. Всички се съгласиха, защото знаяха, че Несрѣтникъ е пай-мѣдрия и най-опитния човѣкъ, па и тѣ сами се догадиха за добрината на учението.

Скоро се издигна училище край черковата по-голѣмо и похубаво отъ цѣлия мѣнастирь. Въ него имаше и занаятчийници. Прибраха се дѣчурлигата, туриха имъ се наставници. За родителитѣ на ученицитѣ тамъ отвориха вѣчерни и празнични классове. Който отъ работниците искаше да не се срамува

предъ дѣцата си съ простотията си, отиваше въ вѣчерното училище. Классоветѣ се препълняха всѣка вѣчеръ отъ любопитни. Тука работниците се учаха, какъ по-лесно да искарватъ по-много работа. Докараха си най-добри машини, които учителитѣ показаха на ученицитѣ. И науката отъ классоветѣ тури се въ живота. Въ занаятчийницитѣ и на полетата работяха съ машини, затуй искарваха много по-вече отколкото имъ бѣше нужно, пъкъ много малко работяха. Машинитѣ работяха заради тѣхъ, а работниците въ свободното си време се учаха или се веселяха. Затуй бѣха здрави и умни. Не се лѣжяха да продаватъ стоката си, която имъ артисваше, но я трупяха за черни дни: гладно време или друга несгода. Въ града тържището опустѣ, нито продаватъ, нито купуватъ. Сиромашъта бѣга въ новата община. Маммонъ, запрянъ подъ стража въ мѣнастиря, не можеше вече да борави, да сваля и въздига хората, едни да кичи съ паунови пера, други да съблича до коститѣ, да блѣска хората единъ връзъ други, да се ѣдатъ и късатъ.

Търговцитѣ видѣха, че нѣма какво да се ѣде, оставиха си дюкениитѣ и се заловиха за занаятъ, ала не имъ върви. Питатъ Несрѣтника на умъ да ги научи, какъ да си вадятъ хлѣба съ рѣцѣтѣ си.

— Самъ-си човѣкъ за нищо не го бива, отговаряше Несрѣтникъ, кога всички работятъ за одного и единъ за всички, тогава и работата спори, пъкъ вие гледате да се съсипите единъ другиго, надпреваряте се кой кого да тласне въ ямата, затуй нищо не излиза у васъ. Научете се да си помагате единъ на други и всичко наше ще стане ваше. Видѣха търговцитѣ и чорбаджиитѣ, че Несрѣтникъ право казва. Съгласиха се да живѣятъ дружно—единъ за всички и всички за одного. Тогава се съедини селото, мѣнастиря и града въ една община.

Върнаха се и калугеритѣ. Гледатъ, тѣхнитѣ пустини се обърнали въ градини. Въ тѣхното мъртвешко жилище кипи животъ и радостъ. Грѣхъ голѣмъ, но и калугера е човѣкъ, обича живота. Всѣкой иска да си поживѣе. Пѣстрата весела тѣла привлече монаситѣ. Тѣ се смѣсиха съ дружината и не дъряха вече своето уединено жилище. Страшния ликъ на жената, който ги съблазняваше по-напредъ, сега имъ внушаваше любовъ и уважение. Тѣ се обърнаха отъ диваци на хора.

— Нашия уставъ ни обѣщаваше тикова братство, както вашето, казваха монаситѣ, но игумена го изопачи. Приемете ни

въ своята община, ние нѣма да живѣемъ само за себе си.

Калугеритѣ бѣха приети въ общината много добрѣ, дадоха всѣкому работа, каквато можеше да върши. Едни останаха при училището да възпитаватъ младитѣ, други служаха въ болницата, трети прислужваха на престарѣлитѣ и на дѣцата. Мънастирскитѣ килии се обърнаха въ Богоугодни завѣдения, дѣто се запазваше живота, намѣсто да се погрѣбватъ живи хората. Тия сжщи живи мъртвеци работиха самоотвержено за своитѣ ближни, както иска Христосъ. „Да приидетъ царствіе твое, да будетъ воля твоя“, не само казваха монаситѣ, но и вършиха волята Божия. Тѣ служаха на християнската любовъ и на правдата. Всички видѣха царството Христово тука на земята — въ общината на Несрѣтника, дѣто хората живѣятъ „всички за едного и единъ за всички“.

ЕСТЕСТВЕННИЙ ОТБОРЪ ВЪ ЧЕЛОВѢЧЕСТВОТО.

ОТЪ

Д. Королчевскій.

Всѣки единъ биологъ-дарвинистъ вижда, че органическия свѣтъ не е нищо друго, освѣнъ единъ процесъ на непрекъснато усъвършенствувание. Макаръ по нѣкога въ този свѣтъ и да настѣпватъ временно спирания и даже движения назадъ, но, въ цѣлото си, той постоянно прогрессира, тъй като по-не съвършеннитѣ форми трѣбва да изчезнатъ, като отстъпятъ мѣстото си на по-съвършеннитѣ.

Прогрессивния процесъ произлиза отъ силата на *естественния отборъ*, който позволява на по-силнитѣ и по-способнитѣ да оставятъ потомство, когато по-не одаренитѣ производители не могатъ да направятъ това. Едно време такъвъ сжщо процесъ е ставалъ и въ сферата на нашия видъ, и, благодарение именно на него, сж произлѣзли сжществующитѣ сега чововѣчески типове. Но културния чововѣкъ избѣгва отъ влиянието на естественния отборъ и, съ исключение на нѣколко извѣстни случаи, той не подлежи даже и на искусствения отборъ. Ето защо, отъ дарвинис-

тическа гледна точка, човѣчеството представлява най-печална картина отъ всички отдѣли на животното царство. По-енергичнитѣ производители въ неговата срѣда нѣматъ преимущества предъ по-не енергичнитѣ, и затова тѣхнитѣ висши качества не могатъ да се задържатъ въ последующитѣ поколения. Въпроса за най-добрата цѣлесобразностъ на брака, въ смисълъ на произвеждане най-здроо потомство, при облизаванieto на мжжъ съ жена, не играе тази роль, каквато трѣбва да му принадлежи. У птицитѣ и у млѣкопитающитѣ, въспроизвежданието на които ни е най-добрѣ познато, усвѣршенствуванието на видоветѣ се поддържа съ това, гдѣто на бѣдншата майка се предоставя избора на производителъ; а тя винаги отдава предпочитание на повече енергичния *самецъ*. У много диваци, за да се встъпи въ бракъ, изисква се испытание мжжеството на самца и неговата способностъ да отхраня бѣдншето семейство; даже тамъ, гдѣто жената е подчинена, самага община слѣди за това, щото бѣдншитѣ бащи да представляватъ необходимитѣ гаранции за произвежданието на такова семейство, което да не стане товаръ на общината. Въ дивашкитѣ общества усакагелитѣ дѣца често се обричатъ на смъртъ при самото имъ раждане, и цѣлото въспитание на дивака е, тѣй да се каже, *каляване* съ цѣлъ да сериозие смѣлостъта, търпеливостъта и ловкостъта. Въ населението на културнитѣ страни появяванието на здраво потомство въ низшиятѣ классове е обезпечено отчасти съ това, гдѣто браковетѣ ставатъ въ сравнително ранна възраст и гдѣто въ избора на мжжътъ или жената въпроса за здравата организация играе видна роль. Но въ горнитѣ классове ний виждаме вече съвършенно друго: грамадното мнозинство жени играятъ пасивна роль при встъпванието въ бракъ; измежду ергенитѣ тѣ предпочитатъ не тѣзи, които сж силни въ физическо и умствено отношение, а тѣзи, които сж богати и съ добро общественно положение.

Като разглеждаме културнитѣ классове отъ естествено-научна гледна точка, ний се срѣщаме съ много и много трудна дилемма. Цѣлата история на човѣчеството е усвѣршенствуванието на умственитѣ му способности, които му сж служили за главно оръжие и които му доставяли побѣда надъ цѣлия органически свѣтъ. Между това, висшитѣ представители на неговата умствена сила иматъ много признаци на физическо отслабване, вслѣдствие на нездравитѣ и не хигиенически условия на тѣхния животъ. Сжществуванieto, което безпощадно отслабва физическитѣ сили

усиленното развитие на нервно-мозговата система въ ущърбъ на мускулната и скелетната, нецѣлесобразнитѣ, въ физически смисълъ бракове,—всичко това трѣбва непременно да се отразява гибелно на потомството на културния човѣкъ. Хигиената и педагогията отдавна вече сѣ обърнали внимание на печалното бѣдѣще, което предстои на бѣдѣщото поколѣние, и тѣхнитѣ тревожни показвания съставляватъ единъ видъ „злоба на деня“. Отъ своя страна и биологията не може да не вземе този въпросъ близко до своето сърдце. Тѣжкитѣ условия на борбата за съществуване, отсъствието на правилень отборъ и искусствено то поддържане на слабитѣ лица я заставляватъ да вижда перспективата, която очаква човѣчеството, въ най-тъмни краски.

До скоро време, представителитѣ на дарвинизма, които сѣ заняти главно съ тази стадия отъ развитието на човѣчеството, която можемъ да нарѣчемъ *зоологическа*, много малко сѣ се исказали относително прилаганието на своето учение къмъ културния човѣкъ. Това премълчаване, обаче, е пораждало рѣзни недоразумения въ тази частъ отъ читающата публика, която е показвала расположение къмъ учението на Дарвина. Въ нейната срѣда често се срѣщаха съмнения, като какъ да се съгласи прогрессивното начало на дарвиновата теория, стремлението къмъ постоянно усъвършенствование, каквото тя е виждала въ природата, съ признаването на естествени то тѣржество на силния, и, главно, какъ да се съгласи съ нея хуманността, състраданието къмъ слабия, който пада въ борбата за съществуване? Като не сѣ могли на намѣрятъ исходъ изъ това противорѣчие, едни виждали въ това учение нѣкакъвъ неносенъ елементъ на жестокость, а други сѣ се принуждавали да върватъ, че съ тази жестокость трѣбва да се примиряваме, като съ неизбѣженъ законъ на природата. Противникитѣ на спомѣнатата теория сѣ я отхвърляли главно поради нейното безгрижно отнасяние къмъ слабия, който е трѣбвало да отстъпва своето мѣсто на силния. Всички, които сподѣляли това недоразумение, не сѣ искали или не сѣ могли да забѣлѣжатъ, че тѣ гледатъ на борбата, изобразена отъ Дарвина, отъ къмъ условията на културното общество, а самия авторъ е ималъ предъ видъ условията на живота у първобитния човѣкъ.

Учението на Дарвина е срѣщнало толкова много възражения,

щото неговитѣ корифеи*) едва ли сж могли да отговарятъ на тѣзи отъ тѣхъ, които сж се отнасяли до сжщността на самото учение и до оная областъ, която то непосредствено е закачало. За това шумътъ, който е билъ предизвиканъ отъ невинаги разумни и произволни приложения на тѣхнитѣ възгледове къмъ културното чело-вѣчество, си е оставалъ отъ гѣхна страна безъ отговоръ. Само неотдавна, миналата 1890 година *Алфредъ Росселъ Уоллесъ*, един-ствения живъ още връстникъ на Дарвина, който едновременно съ него е дошелъ до идеята за естественния отборъ, се е ис-казалъ въ една малка журнална статия**) по поводъ на разиск-ванията относително прилаганieto на дарвиновата теория къмъ съвременното културно чело-вѣчество.

Уоллесъ ни съобщава любопитни свѣдѣния, че неговия ве-ликъ събратъ, *Чарлзъ Дарвинъ*, му е изказалъ въ тѣхнитѣ устни бесѣди мраченъ възгледъ за бъдѣщето на чело-вѣчеството, и то за туй, защото въ нашата цивилизация естественния отборъ не иг-рае никаква роль и защото не съществува „преживѣвание на най-способния“. Уоллесъ е напълно съгласенъ съ него, тъй ка-то жизнения опитъ показва, че въ борбата за съществуване, ко-я-се извършва въ съвременното общество, по-достойния или по-талантливия свършено не получава преобладание. Въ сж-щото време населението въ градоветѣ, гдѣто се съсредоточава културата, се поддържа преимущественно отъ приижданието на низшия класъ и потѣмството предпочително се произвежда отъ по-не културната частъ на чело-вѣчеството. Единъ американски авторъ, когото Уоллесъ цитира, безъ да му спомѣнава името, до-хожда до още по-скръбни заключения: „Населението, което при-ижда, може да се сравни, казва той, съ пѣната, и, при все това, жизнения потокъ въ значителна стѣпень се подновява отъ този источникъ“. Това положение на работитѣ нему се показва опас-но за всѣко общество, а за демократическата цивилизация на съ-временната Америка се представлява даже нѣщо като обществен-но самоубийство. Безъ съмнение, американския авторъ, въ своя-та културна изключителностъ, отива много на далечъ, но въпро-са за изражданието, отслабването на културното чело-вѣчество, вслѣдствие на нездравитѣ условия на живота и на ненормалнитѣ въ физиологическо отношение бракове, остава въ цѣлата си сила и

*) Видни представители на науката или изкуството, или на какво и да е учение.

Fortnightly Review—Human Selection, Sept., 1890.

естественно привлича къмъ себе си вниманието и на биолозите, и на антрополозите, и на икономистите.

Като пристъпва къмъ неговото разрѣшение отъ биологическо гледище, Уоллесъ се спира най-напредъ на разпространеното мнѣние, че възпитанието, хигиената и усѣхите на културата, които облекчаватъ личния и общественния животъ, при своето задружно дѣйствие, ще могатъ да помогнатъ не само за умственното, но и за физическото усъвършенствуване на цивилизованиятъ раси. Съзнаването на заплашителното и до нейдѣ захватаното вече израждане и слѣдующето подиръ него измирание (каквото се забѣлѣзва, напр., въ Франция) накарва ни енергически да се отнасяме сега къмъ влиянието, което рационалното възпитание и хигиената оказва на младото поколѣние на културните класове. Като не отрича важното значение на разумните и възпитателни хигиенически мѣрки, Уоллесъ, между това, ни предпазва отъ безусловната вѣра въ възраждането, което тѣ могатъ да причинятъ на бѣдѣщото челоуѣчество. Въ всѣкой случай, не трѣбва да се ограничаваме само съ тѣхъ: не трѣбва да се очаква, че тѣ могатъ обезпечи, даже и при най-грижливото имъ прилагане, добро бѣдѣще за културните представители на нашата раса.

Като биологъ, Уоллесъ не може, разбира се, другояче да погледне на този въпросъ. Той взема за примѣръ двама конювъдци, които си задали за цѣль да искаратъ отъ конетѣ на американскитѣ прерии два типа—едни за ѣденіе, а други за впрѣганіе: отъ тѣзи двама конювъдци едина мисли, че това може да стане посредствомъ съотвѣтственно хранение и дрессированіе, а другия се осланя само на естественния отборъ. Относително послѣдния може да се каже съ увѣренность, че той ще достигне своята цѣль, като раздѣли стадото на двѣ части и отбере на една страна по-лекитѣ, а на другата по-тѣжкитѣ коне и послѣ, като отбира както трѣбва производителитѣ, подиръ 30—40 год., вѣроятно, ще да пелучи двѣ различни породи, каквито му трѣбватъ. За резултатитѣ отъ опита на първия отъ тѣзи конювъдци би било трудно да се искажемъ съ такава опредѣленостъ, тъй като въ дѣйствителностъ подобни опити никога не сѣ се предприемали. Между това, учението на *Вайсмана*, което възбужда въ днешно време живо размѣнение на мнѣнията помежду биолозите, позволява да се предполага, че *придобититѣ презъ живота* качества, не сѣ предаватъ по наслѣдство, и за туй въ дадения случай ний можемъ да очакваме, че подиръ тридесетъ или четиридесетъ по

колѣния коне, въспитани безъ естественъ отборъ, двѣтъ полови-
ни съ нищо сѣществено нѣма да се огличаватъ една отъ друга.

Теорията на Вайсмана, къмъ която се склania и Уоллесъ, внесе ново освѣтление въ нашия въпросъ. Поддържана отъ наблюденията на Галтона, тя ни кара да се съмнѣваме въ значението на въспитанието за усвѣршенствуванieto на чeловѣческата раса и въ сѣщото време намалява до нeйдѣ страхътъ, който произлиза отъ факта, че по не културната частъ на чeловѣчеството се оказва по-плодовита отъ културната. Фактитъ ни говорятъ, че и физическитъ, и умственнитъ качества, усвоени благодарение на въспитанието или самовъспитанието, не преминуватъ по наслѣдство. Тѣй напр., Индийцитъ на Сѣверна Америка, които се славятъ съ своето искусство да намиратъ пжтьтъ си посре-
дъ горитъ и стѣнитъ по различни, почти неуловими признаци, които изискватъ особeнна острота на чувствата, въ това отношение не надминаватъ Европейцитъ въ такава стѣпень, въ каквато би могло да се очаква. По малко навикъ Европейцитъ, които живѣятъ посре-
дъ сѣверо-американскитъ диваци, усвояватъ това искусство на равно съ тѣхъ или даже много по-добрѣ. Отъ друга страна, практиката на английскитъ училища показва, че дѣцата, прадѣдитъ на които, въ цѣлъ редъ поколѣния, сѣ се обучавали въ университетитъ, съ нищо не се различаватъ въ учението отъ дѣцата, прадѣдитъ на които, вслѣдствие на несъгласието имъ съ господствующата църква, не сѣ имали достѣпъ въ висшитъ учебни заведения. Може да се преведатъ и други факти за доказателство на това, че добититъ умствени качества не преминуватъ на потомството, но за насъ за сега е достатъчно признаването основното положение на Вайсмана отъ такъвъ авторитетъ, какъвто е Уоллесъ. Ний ще забѣлѣжимъ само, че Уоллесъ намира възможно да остави безъ разглеждане влиянието на въспитанието и на различнитъ качества, усвоени презъ живота, върху усвѣршенствуванieto на чeловѣчеството. За него шансоветъ на това усвѣршенствуване се откриватъ само въ тази или онази форма на отборътъ или, съ други думи, той не намира за възможно да се помогне на изрождающата се и измиращата културна частъ на чeловѣчеството по други начинъ, освѣнъ съ помощта на браковетъ между най-здравитъ, въ физическо и умствено отношение, мъже и жени.

Тази истина се съзнава и чeказва не само отъ едного Уоллеса. Въ послѣдно време въ английската литература сѣ се появили нѣкол-

ко съчинения, които предават на въпроса за цѣлестобразнитѣ бракове такава важностъ, каквато заслужва. Галтонъ, извѣстния авторъ на „Наслѣдственността на таланта“, който е единъ отъ най-оригиналнитѣ статистици на нашето време, настоява на това, че всичкото население на страната необходимо е да се изслѣдва относително неговото физическо, умствено и нравствено развитие, като се отбѣлѣзва въ всѣки случай уровня на развитието съ особена бѣлѣжка. Тази система се практикува вече отъ него при наборитѣ на войници и при нѣкои училища; но той иска, щото тя да се распространи на цѣлото население, за да се помогне, щото браковетѣ да се сключватъ при най-добри физиологически условия. По мнѣнието на Галтона, младитѣ хора и отъ двата пола, които най-добрѣ удовлетворяватъ изискуемитѣ условия, т. е. тѣзи, които стоятъ на най-високъ физически, умственъ и нравственъ уровеньъ, трѣбва да бѣдатъ подпомогнати, при встъпванието имъ въ бракъ, отъ държавата, която трѣбва да помага и на бѣдѣщето имъ семейство. За Галтона този статистически приемъ се представлява като единственъ способъ, чрезъ който би могло да се отслаби вредното влияние на днешнитѣ нецѣлестобразни бракове и да се създаде по-нормално бѣдѣщо поколѣние. Уоллесъ основателно забѣлѣзва на Галтона, че проектирваната отъ него мѣрка въ теоритическо отношение не може да бѣде по-добра, но въ практическо тя подлѣжи на много възражения. Преди всичко, едва ли би било възможно да се подхвърли цѣлата масса на населението на подобно изслѣдване, поради огромния трудъ и недостатѣка на компетентни лица за подобни оцѣнки: сетнѣ, въ срѣдния и висшия класъ, които по преимущество трѣбва да се иматъ предъ видъ, когато се говори за изражданието и измиранието, мѣрката, проектирана отъ Галтона, едва ли би могла да се приложи, предъ видъ на по-сложнитѣ психически, общественни и икономически условия, които влияятъ въ тѣхната срѣда на женението. По такъвъ начинъ, въ спомѣнатитѣ классове не би могло да се достигне отстранението на по-не силнитѣ и способнитѣ, което е необходимо за дѣйствието на отбора. Още по-радикаленъ възгледъ по нашия въпросъ исказва Хайремъ Стенли въ съчинението си „Нашата цивилизация и брачния въпросъ“ (Our Civilisation and the Marriage Problem). Той доказва, че цивилизацията умира, защото колкото по-много се увеличаватъ богатствата и културата, толкова повече се усилюва физическото израждане и нравствената разваленостъ; младото поколѣние не поддържа дѣлото на прогресса,

тъй като въ въспроизвежданieto участвуватъ, по преимущество, по-не способнитѣ производители. Двата велики фактора на прогресса въ животния свѣтъ—естественния и половия отборъ сѣк безсилни по отношение къмъ чeловѣчеството, тъй като въ него се срѣщатъ цѣли групи личности, които въ животното царство не биха могли да се появятъ на бѣлъ свѣтъ, или, ако се появяха, не биха могли да живѣятъ. Спасението на чeловѣчеството автора вижда въ изкуствения отборъ, т. е. въ отстранението на ненормалнитѣ хора отъ брачния сюзъ „Писнипата, престѣпника, болния не трѣбва да бѣдагъ пълноправни членове на обществото“—казва той, като ни дава да разберемъ, че за извѣстни категории ненормални лица, бракътъ трѣбва да бѣде, до колкото се може, затрудненъ. Такава една мисль лесно може да дойде въ главага на единъ теоритикъ, който горѣщо желае възражданieto на културното чeловѣчество и който се възмущава отъ безпопачнитѣ нарушения на най-очевиднитѣ природни показвания: но едвали е нужно да се доказва, че осмъществяванието тази мисль на практика е съвършено невъзможно. Това би било твърдѣ грубо намисание въ личния животъ и би закачило най-интимнитѣ страни на душата, най-енергичнитѣ стремления къмъ щастieto. Нѣма нужда отъ доказвание, че законнитѣ стѣснения на брака, ако би нѣкоя административна власть се рѣши да ги тури въ изпълнение, не биха могли да турятъ предѣлъ на незаконнитѣ рождения и че подобенъ законъ най-много би противорѣчилъ на чувството на състрадание къмъ нещастнитѣ, което е вложено въ сърдцето на жената

Самия Уоллесъ гледа на въпроса за нормалнитѣ бракове много по-широко. Той намира, че сегашния фазисъ на развитieto на културного общество е не само крайно несъвършененъ, но направо пороченъ и разваленъ въ корена. Повечето родители въепитаватъ дъщеритѣ си въ идеитѣ за поклонение на богатството, и за това момитѣ, когато ще се женятъ, преди всичко, гледатъ да се осигурятъ отъ къмъ материална страна, да си намѣрятъ богатъ мъжъ. Въ по-многого случаи преимуществото се отдава не на тозъ, който обладава по-голяма енергия и привлекателность (физическа здравость и хубавина), а на тозъ, който има по-добро състояние (въ материално отношение) и по-добро общественно положение. Очевидно е, че всичкото зло се заключава именно въ това предпочитание. Истина, че втората половина на

нашия вѣкъ е родила единъ новъ типъ жени, трудящи се и независими, но представителницитѣ на този типъ за сега сѣ още немногочислени. Трудящитѣ се жени, безъ съмнѣние, сѣ много по-свободни въ своя изборъ, и за това тѣхния изборъ бива повече нормаленъ. Слѣдователно, въпроса за избавлението на културното човѣчество отъ израждане, което го заплашва, се заключава, главно, въ увеличаване числото на трудящитѣ се и независими жени, които би могли да си избиратъ мъжъ заради неговитѣ физически, умствени и нравствени преимущества, а не заради обезпечението, което ще имъ даде брака съ него. Но това ще да бѣде възможно само тогава, когато идеята за труда, обязательенъ за всички, като висшій нравственъ правилъ, проникне нашето културно общество отъ долу до горѣ. Обязателността на труда за всички и за всѣкого трѣбва да се въвежда въ дѣцата още отъ крѣпкостта имъ младостъ съ такава сила, съ каквата се въвеждатъ и другитѣ християнски истини за любовта къмъ ближнитѣ. До като обществото не се проникне отъ тѣзи идеи за обязательността на труда, до тогава нѣма да се спрѣ процеса, който заплашва човѣчеството съ загниване.

Изработената отъ човѣчеството съ такъвъ голѣмъ трудъ култура, при такова едно прилагане, каквото ний виждаме днесъ въ съвременното общество, дѣйствително може да се окаже вредна за него. Но тази вреда зависи само отъ това, гдѣто тѣзи, които движатъ и усвѣршенствуватъ културата—ученитѣ и писателитѣ, изнамѣрвателитѣ и художницитѣ, сѣ принудени да изнуряватъ силитѣ си съ много и много работа, до като пѣкъ тѣзи, които се ползватъ отъ нейнитѣ плодове, сѣ избавени отъ необходимостта да се трудятъ. Отсъствието на правиленъ трудъ създава за тѣхъ друга вредна крайностъ: тѣхнитѣ сили отслабватъ вслѣдствие на неупражнение. Въ резултатъ всичко това докарва къмъ общо умаление на енергията, къмъ общъ упадѣкъ на силитѣ въ културното общество. Статистиката, съ своята безпощадна правдивостъ, ни показва, че градоветѣ, гдѣто главно се съсредоточаватъ културнитѣ елементи на нашето общество, се подновяватъ само благодарение на приижданието на бодрото селско население: ако да не бѣше това прииждане, градското население, слѣдъ много или малко число години, би се изродило или би измрѣло. Слѣдитѣ отъ физическо изтощение ставатъ все повече и повече явни въ културната частъ на населението на коя и да е страна; образованността, която поражда културността, явно

се добива съ цѣна на жизненни сили. Тѣзи общеизвѣстни и все повече и повече заплашителни факти каратъ мнозина, възмутени отъ разслабването на човѣчеството, което става предъ наши-тъ очи, да виждатъ всичкото зло въ самота култура и спасение-то на човѣчеството—въ пълното отрицание отъ нея. Като раз-глеждаатъ въпроса отъ такава гледна точка, тѣзи противници на културата обединяватъ въ своитѣ негодувания всичката теорети-ческа и практическа наука, всичкитѣ резултати на въковната фи-лософска мисль, и изискватъ пълно отхвърление на всички тѣзи, по тѣхно мнѣние, злочести плодове на цивилизацията и възврѣ-щание къмъ първобитната простота и селския трудъ, който едно време е давалъ на човѣка най-голѣми физически и нравствени сили. . . . Но въпроса: какво трѣбва да се направи за подобръ-нито на днешнитѣ условия и за усъвършенствуванието на бж-дѣщето—не може да се ограничи съ отрицателното рѣшение, на което указватъ противниците на културата. Съвременното общес-тво не може да се откаже отъ културата: то самото е нейнъ плодъ и всичкото му съществуване е проникнато отъ нея. Ни-кой отъ образованнитѣ хора, съ изключение само на нѣколко ду-ши, които преживяватъ болѣзенъ нравственъ кризисъ, пѣма да отрече това, че науката и искуството съставляватъ хранилище на умственната енергия на човѣчеството, а съвсѣмъ не источ-никъ за нейното истощение. Историята на културата е история на умственното просвѣтление и всѣка крачка назадъ или на стра-на отъ нея е възврѣщание къмъ мраковетѣ на миналото. Култу-рата е дала на човѣчеството такава сила и свобода, каквата за него е била немислима въ по-напрешнитѣ времена, и опасностъ-та за неговото настояще и бждѣще не се заключава ни най-мал-ко въ самата култура, а въ неразумното и несправедливото пол-зувание отъ нея. За това ползувание именно говорихме ний по-горѣ, т. е. за неравномѣрното распредѣление на работата между трудящитѣ се и нетрудящитѣ се елементи на обществото. Да се измѣни това положение на работитѣ, което несъмнено е вредно и опасно за истинското благосѣстояние на човѣчеството, е въз-можно само по единъ пѣтъ—по пѣтя на общия трудъ, задруж-ното изработване и распредѣление на произведенията. . . .

Такива коренни общественни реформи могатъ се извърши само съ силата на общото съзнание за тѣхната необходимостъ. Въ дадения случай, за това нѣщо се изисква, щото всички да дойдатъ до убѣждението за обязательността на труда. Неговата

идея трѣбва да лѣгне въ основата на възпитанието и обществената нравственност. Върху тази основа ще да възникне „пълната равноправност на мъжете и жените, при която всеки ще да получи възможност да осъществи своите най-добри стремления. Тогава ще да настане и възможността за дѣйствието на естествения отборъ, който ще отхвърля долния, изродения човѣчески типъ, и благоларение на подбора непрекъснато ще се повдига срѣдния уровень на нашата раса“. Възпитанието на жените трѣбва да бѣде насочено къмъ това, щото да ги въоръжатъ съ всичките срѣдства, необходими за жизненната борба. Като достигатъ еднакъвъ умственъ уровень съ мъжете, като сподѣлятъ всичките тѣхни най-свѣтли идеали и като се осѣщатъ доволно силни въ жизненните състязания, жените нѣма да влизатъ вече въ бракъ въ полу-дѣтска възраст, както става въ днешно време, и съ това ще се отмахне най-голямото зло въ сегашния браченъ въпросъ. Жените, сяко както и мъжете, трѣбва да свършатъ своето възпитание и да рѣшатъ въпроса за своята кариера преди да помислятъ за женение. Вслѣдствие на това, встъпването въ бракъ неизбежно ще се отсрочи до 20 или 21 год., което ще бѣде вече значителна стѣпка напредъ къмъ разумността на браковете. Завършеното умствено и нравствено възпитание трѣбва да развие въ жените презрѣние къмъ хората, които не изпълняватъ своите обязанности предъ обществото и не удовлетворяватъ изискванията на висшия нравственъ уровень. При пълната свобода и независимост на жените, при съзнателното и сериозно възрѣние на брака отъ тѣхна страна, възможно е, щото тѣ да встъпватъ въ бракъ даже още по-късно, като се достатъчно вече запознаятъ съ живота, а именно—не по-рано отъ 25 год. си възраст. Едва ли е нужно да се доказва, че подобни бракове обмислени и отъ двѣтъ страни, основани на взаимното разбиране и уважение, ще да добиятъ онака трайност, отъ която сѣ лишени много отъ сегашните бракове на културното общество.

Въ такова усъвършенствовано общество, гдѣто ще се смѣта за позорно, когато жената се ожени за човѣкъ, когото не люби и не уважава, числото на неомъжените жени несъмнено ще трѣбва да се уголъми. Но, безъ да говоримъ за това, което, споредъ изражението на единъ извѣстенъ английски педагогъ, още е въпросъ, кои жени сѣ по-полезни за обществото—омъжените ли или неомъжените, тъй като послѣдните принасятъ грамадна въс-

пигателна полза“—, това обетоятелство, което произлиза отъ строгото избиране мѣжъ, ще да окаже още и несъмнѣнно, благотѣлно влияние върху общото развитие на чловѣчеството. Тогава ще стане именно това, което е за него най-сжпо, а именно естественния отборъ ще бжде въ ржцѣтъ на тѣзи, въ които трѣбва и да бжде, т. е. въ ржцѣтъ на женитѣ. Отъ тѣхъ безпощадно ще бждатъ отхвърляни лѣнивитѣ и егоиститѣ, както и слабитѣ въ физическо и умствено отношение. Този естественъ отборъ обѣщава да се усили съ време още и съ другъ новъ факторъ. Възможността на женитѣ да правятъ сега отборъ отслабва вслѣдствие на това, че женитѣ по количеството си надминаватъ мѣжете въ нашето население. Ако и въ повечето европейски страни да се раждатъ по-много мѣжки дѣца отъ колкото дѣца отъ женския полъ, но и смъртността на първитѣ надминава смъртността на вторитѣ. Можемъ да се надѣваме, впрочемъ, че съ течението на времето, при по-нататъшнитѣ успѣхи на хигиената и медицината, този процентъ на смъртността ще се измѣни, и до зрѣла възраст ще достигатъ такова число момчета, каквото ще бжде необходимо за да поддържа численното надмощие на мѣжското население надъ женското. Това обстоятелство, отъ своя страна, ще усили влиянието на женитѣ върху усѣвършенствованието на нашата раса. Като бждатъ по-малобройни, тѣ ще се търсятъ повече, и това ще имъ даде преимущество въ избиранieto, т. е. ще остави естественния отборъ въ тѣхни ржцѣ.

Както забѣлѣзва Уоллесъ, тази система за отстранение по-лошитѣ елементи има преимущество надъ системата за поддържанieto на по-добритѣ, като се помага на тѣхното ранно встъпване въ бракъ. За чловѣческия прогресъ не е толкова нужно появяванието на хора, които да се издигатъ високо надъ срѣдния уровень, колкото отстранението на тѣзи, които стоятъ значително по-ниско отъ този уровень. Благодарение на системата за отстранението на по-лошитѣ (по-слабитѣ въ всѣко отношение) е ставало постоянното усѣвършенствование въ животното и растителното царство, което се указва отъ еволюционната теория. Преживѣванието на по-способния, което опредѣля това усѣвършенствование, е въ сжцностъ исчезванието на по-не способния. За чловѣческия прогресъ е необходимо, щото и въ самото чловѣчество да става такъвъ процесъ. За да би могълъ прогресса да го обхване изцѣло и да върви непрекъснато, срѣдния му уровень би трѣбвало постоянно да се повдига. Тогава гениалнитѣ хора

нѣма да се виждатъ на своитѣ съвременници като безумци, и талантливитѣ нѣма да се чувствуватъ тъй осамогени и злочести, както въ днешно време.

Не трѣбва да се мисли, че тази нова наредба, отъ която ще да зависи истинския прогресъ на чловѣчеството, общава по-жестоко отнасяние къмъ слабитѣ и изостазенитѣ отъ природата, отколкото това е при сегашнитѣ условия. Уоллесъ казва по този случай, че хуманността, която ни е карала да назимъ живота на слабитѣ и болнитѣ, огистина е оказала отчасти вредно влияние на физическото и умственното усъвършенствование на нашата раса, но за това пъкъ тя се е подобрявала въ нравственено отношение, като е развивала най-добритѣ качества на чловѣческата природа. Бъдъщето общество трѣбва да се отличава не съ умаление на хуманността, а съ увеличение на енергията, отъ която ще да зависи по-голѣмата грижа за всички нуждающи се отъ помощъ. При по-нормални условия на живото физическото отслабване трѣбва да изчезва все повече, и повече и различието между хората ще да се оказва не толкова въ физическо, колкото въ умствено и, особено въ нравственено отношение. По този начинъ, отхвърленъ ще да бѣде само този чловѣкъ, който е съ жестокъ и низкъ характеръ, който не заслужва симпатия или любовь.

Ний нѣма да се докосваме до въпроса: какво значение ще има новата общественна наредба, на която указва Уоллесъ, за избѣгването на излишното размножение на чловѣчеството, тъй като този въпросъ може да се разгледа въ особенна статия. За сега ний ще се ограничимъ само съ горниятъ извлѣчение, направено отъ забѣлжителната научна статия на мастития естествоиспитателъ, въ която той, съ свойственната му дълбочина и широчина на взгляда, се отзовава на единъ отъ най-важнитѣ въпроси на нашето време. Като посрѣщаме съ радостъ неговото авторитетно слово, ний можахме да го повторимъ само съ малко допълнения и разяснения. Ний на пълно се присъединяваме не само къмъ основнитѣ му мисли, но и къмъ заключителнитѣ му думи: „Задачата на бъдъщото принадлежи на женитѣ на бъдъщото“.

ХРИСТО БОТЕВЪ

Предъ съдѣтъ на „естетичнитѣ“.

(По поводъ на критическата студия на г. Х.)

Пигмеи, васъ не защитили
Ни мечъ, ни шлемъ, ни кръпкій щитъ!

Гете, Фаустъ, ч. II.

Въ 6, 7, 8 и 10 книжки на „Денница“ е помѣстена една *критическа* студия отъ г. Х. за Христа Ботевъ. Както автора самъ се признава, тая студия, както е написана, написана е „нарочно“, сир. съ цѣль. Съ каква цѣль? Отъ цѣлата студия се вижда, че г. Х. принадлежи къмъ оная компания отъ „естетични“, *изящни* по външностъ, по форма, но студени егоисти по „вътрѣшното си кѣтче“, по съдържание, присно-памятни *свединисти*, които изгубиха топлигѣ си мѣстица вслѣдствие на демонстрациитѣ въ 1885 год. на 20-й Май въ память на Христа Ботевъ. Г. Х. не може равнодушно да си вспомни тия трагически за „естетичнитѣ“ минути. Да не бѣха се случили тия демонстрации, да нѣмаше тоя умразенъ празникъ, може би, и до сега неговитѣ „изящни“ приятели щѣха да развиватъ отъ румелийскитѣ директорски кресла *модернитѣ* „естетични“ вкусове у насъ. Но, уви! Празнуването на памятьта на Христа Ботевъ, на най-умразната за тѣхъ память на *революционера, безбожника и социалиста-анархистъ*, направи ги да се поскитатъ и тѣ „не мили не драги“, безъ да могатъ да влияятъ на нашето младо поколѣние въ такава пълна мѣра, както преди, съ своето „изящно искусство“. Цѣльта на г. Х. е очевидна; той се мъчи да покаже, че оная дѣятелностъ на Христа Ботевъ, която най-много увлича нашето младо поколѣние и памятьта на която тѣй буйно се празнуваше, — че тая именно дѣятелностъ нищо не струва, че тя е била редъ отъ „вагабонтлуди и авантюри“, че тя е била, най-сетнѣ, редъ отъ заблуждения. Г. Х., за да достигне цѣльта си, подъ булото на мнимо безпристрастие, нагло (да се изразимъ на неговия „ес-

тетиченъ“ езикъ) изопачава историческитѣ факти и идеитѣ на Ботева.

Въ охарактеризирванието на едната страна отъ тая дѣятелностъ на Христа Ботевъ, за която ни е думата, г. Х. се ползува отъ извѣстния „Опитъ за биографиѣ“. Тоя „опитъ“ наистина даде богатъ материалъ на „естетичнитѣ“ за тѣхнитѣ „изящни“ цѣли. Между това, тоя „опитъ“ е опитъ *тенденциозенъ*, опитъ пристрастенъ, пагласенъ нарочно, съ цѣль да оправдае собственното поведение на автора му, както и поведението на пѣкоя съвременни нему дѣятели*). Ние другъ пѣтъ, може би, ще имаме случай да се повърнемъ върху тоя тенденциозенъ „опитъ“ за да го разгледаме. Тука забѣлѣзваме само, че тоя „опитъ“ даде поводъ на „естетичнитѣ“ у насъ да говорятъ за нѣкакви „вагабондлуци и авантюри“ на Христа Ботевъ. За това нека най напредъ се спрѣмъ върху тоя въпросъ и погледнемъ по отблизу на работата.

Всѣкому е извѣстно, пѣкъ и най върлитѣ врагове на Ботева признаватъ, че Христо Ботевъ пищо не е вършилъ съ користни цѣли. Христо Ботевъ живѣше съ идеята за освобождението на българския народъ и нарежданieto му „споредъ принципитѣ на най новата наука“; за тая идея той работѣше и страдале. За освобождението на българския народъ изискваше се да се пропагандира идеята за въстание, организиранieto му и помощъ отъ чети, образувани отъ българската емиграция въ Румъния. Но за всичко това трѣбваша срѣдства и голѣми срѣдства. Ето, въ дирението на тия срѣдства Христо Ботевъ често пѣти е идвалъ въ сблъскване съ румънската полиция и даже е испадналъ въ румънскитѣ тъмници. Но какво отъ това? Историята на нашето революционно движение ни показва, че и животътъ на други горѣщи патриоти преди Ботева е пѣленъ съ такива „авантюри и вагабондлуци“. Напримѣръ, животътъ на Савва Раковски какъвъ е? И той е лежалъ по тъмницитѣ и него сѣ гонили отъ мѣсто на мѣсто, и той се е скиталъ „не милъ, не драгъ“ отъ държава въ държава. Но, ще ни кажатъ нашитѣ „естетични“, Христо Ботевъ се е въсхищавалъ

*) До колкова тоя „опитъ“ е *безпристрастенъ*, можемъ да сѣдимъ отъ тоя фактъ, че автора му не се посвѣни да изопачи даже мислитѣ на Христа Ботевъ. Така, за примѣръ, Христо Ботевъ казва: „нещастieto на народитѣ е въ тѣхнитѣ правителства“, а автора на „опита“ изопачава го така: „нещастieto на народитѣ е въ самитѣ народи“. Сравни „Знаме“ и „Съчинения на Христо Ботевъ“, издадени отъ автора на „опита“.

отъ, „кассотрошението“. Какво отъ това? Ний се въсхищаваме отъ „Разбойницитѣ“ на Шиллера и ржкоплѣщемъ на Карла Моора и неговата дружина, на италианскитѣ карбонарии и т. н. Между това, когато Христо Ботевъ само се е въсхищавалъ отъ кассотрошението, преди него такива сжщо горѣщи патриоти, може би, фактически сж го вършили. За сега това е скрито подъ покривалото на Историята. Но интересно е да се знае, отъ кждѣ е намиралъ пари Савва Раковски, за да въоръжава хайдушки чети и самъ да ходи въ Балкана. Ботевъ въ 1875 година въ в. „Знаме“ пише: „Нѣма Савва Раковски отъ каменъ пари да направи и да въоръжи четитѣ“ Интересно е да се знае, отъ кждѣ сж зимали толкова пари другитѣ войводи, за да организуватъ своитѣ чети. Най сетнѣ отъ кждѣ и какъ сж намирали пари нашитѣ революционери за организуването на въстанията и за водение на агитациитѣ си? Да ли не сѣ фактически „кассотрошение“? Да ли не сѣ насилствено измѣкване паритѣ на имотнитѣ отъ кесииитѣ и касситѣ имъ? И какво? Въ това време, когато въ Гърция и Сърбия, напримѣръ, имотнитѣ жертвуваха всичко за свобода, жертвуваша и живота и имота, какво правяха нашитѣ имотни въ България и Румъния? Тѣ наистина се явяваха само „чорбаджии изѣдници“; тѣ наистина се занимаваха само съ предателства и преслѣдвания мѣченицитѣ на пашата свобода. То бѣше подло време. Какво оставаше на нашитѣ мѣченици-патриоти да правятъ? Да принудятъ имогнитѣ съ револверъ въ ржка да отвѣржатъ кесииитѣ си и да отворятъ касситѣ си. И вършѣха това всички. Защо тогава г. Х. не ни раскаже за тия фактически, „вагабонтлуди и авантюри“ на другитѣ патриоти? Защо тогава „естетичнитѣ“ говорятъ за нѣкакво „одобрѣние на кассотрошението“ отъ Ботева, като за признакъ на „богѣтъ“ на Ботева и комунаритѣ? Не, не това е „вагабонтлукъ и авантюризмъ“. Вагабонтлукъ и авантюризмъ ще бжде, когато живѣешъ при нормални условия, когато предъ тебе ти сж отворени широки пѣтища да работишъ, когато имашъ предъ себе си хиляди други начини да бждешъ полезенъ, и отивашъ да се занимавашъ съ кассотрошение, съ насилие и пр. Вагабонтлукъ е, когато въ името на една популярна идея, излѣжешъ народа, дойдешъ на власть, ужъ да осществишъ тая идея, и крадешъ по единъ „благороденъ начинъ“ хазната, па забравяшъ „думи и клѣтви“, както направиха, напр., „естетичнитѣ“. Вагабонт-

лукъ е, когато нѣкой подъ булото на нѣкоя идея експлуатира довърчивитѣ хора. Вагабонтлукъ е, най-сетнѣ, когато въ името на „народно дѣло“ крадешъ хазнитѣ на милиони хора или „хазната“ на нѣкого и пълпиши своитѣ джебове!! . . .

Г. Х. казва, че Козлодуйския подвигъ се явилъ като „грѣмоотводъ“, който отвлѣкалъ Христа Ботева отъ плѣзгавата почва на „вагабонтлущитѣ и авантюритѣ“. Това съвсѣмъ не е истина и г. Х. просто пристрастно освѣтлява фактитѣ. Че той пристрастно говори, можемъ да се увѣримъ отъ сжщия „опитъ“. Въ послѣдния четемъ, че Христо Ботевъ отдавна преди Козлодуйския походъ е водилъ съвсѣмъ друга тактика. Това сжщото виждаме и отъ „Знаме“: той вече е редакторъ на органа на революционната партия, превѣжда романътъ „Что дѣлать?“ отъ Чернишевски и даже се задомилъ. Така щото Христо Ботевъ много преди Козлодуй е водилъ единъ по спокоенъ животъ и, както се вижда, отказалъ се е билъ вече отъ предишната си тактика, и почвата, на която той е стоялъ, съвсѣмъ не е била вече така плѣзгава, както говори г. Х. Тогава защо Козлодуйския походъ да се е явилъ като „грѣмоотводъ“ за Ботева?! . . .

Христо Ботевъ по идеи, по убѣждения бѣше социалистъ-анархистъ. Това е истина. Но въ седемдесетитѣ години кой социалистъ не бѣше анархистъ? Като изключимъ нѣколко души, които се групираха около Карлъ Маркса и Фридрихъ Енгелса и които се придържаха о идеитѣ на научния социализмъ или на марксизма, надъ умоветѣ на всички други социалисти царствуваха идеитѣ на Прудона и Бланки, развити отъ Михаила Бакунина, тоя „апостолъ на разрушението“, както го нарича Емилъ де Лавеле, до стѣпень на анархическо учение. Прудонъ каза: „la propriété c'est le vol“ — собствеността е кражба; Бланки проповѣдва революция чрезъ грабването на властта; Михаилъ Бакунинъ проповѣдва разрушение на обществото, основано на кражбата, разрушение на „държавата и религията“ чрезъ револти, чрезъ бунтове. А за това трѣбваше остра критика на сжществуващитѣ наредби, трѣбваше остро възбуждане и възмуценіе на чувствата на народитѣ противъ експлуататоритѣ, противъ „изѣдничитѣ чорбаджии“, безъ разлика на вѣра и народностъ, противъ собственицитѣ—тия „крадци“, както ги наричаше Прудонъ. Това анархическо Прудонско-Бакунинско учение увличаше почти всич-

ки социалисти и масситѣ по онова време. Христо Ботевъ, не ще и дума, като истинска поетическа натура, бѣше въ висока стѣпенъ и възприимчивъ къмъ общечеловѣческитѣ високи стремления. А анархическо-бунтовническото учение на Бакунина тъкмо отговаряше на положението му, като бунтовникъ, който имаше за задача на живота си освобождението на българския народъ. Ако челоувѣчеството мислѣха да освободятъ чрезъ револти, бунтове, чрезъ грабване на властѣта, чрезъ разрушение съ единъ махъ на всички стари наредби, основани на експлуатацията, на грабежѣтъ, на измамата, лицемѣрието и лѣжата, — съвсѣмъ естествено е, че единъ български бунтовникъ не можѣше иначе да си представи освобождението на българския народъ отъ неговитѣ „изѣдници“, освѣтъ чрезъ бунтъ, чрезъ пълно разрушение на старитѣ наредби, които крѣпѣха робския духъ на българина. Отъ тука произтича страстното и високото поетизиране на „хайдутството и хайдутитѣ“, сирѣчь на бунтовническото и бунтовницитѣ, отъ тука и острата проповѣдь противъ „изѣдницитѣ чорбаджии“, противъ лѣжата и лицемѣрието. Тия идеи направиха Ботева бунтовникъ, революционеръ, който сграда, скита се „не милъ, не драгъ“ и се бори за свободата на народа си, безъ която борба едва ли тѣи скоро щѣше да настѣпи нашето освобождение. Безъ тия идеи Христо Ботевъ, може би, щѣше да си сѣди въ България и да пише, както „естетичнитѣ“, романи за „чернитѣ очи“ на българскитѣ дѣвойки, „за бѣлото кокиче“ и за „горѣщитѣ прегрѣдки“. Но тия идеи създадоха у Ботева онова му особено „вътрѣшно кѣтче“, въ което живѣеше „мисль висока до небето“, както казва единъ отъ нашитѣ поети за Ботева, „кѣтче“, което се отличава отъ „изящното“, но мизерното, студено-егоистичното „вътрѣшно кѣтче“ на „естетичнитѣ“, както се отличава небето отъ земята.

Парижката коммуна, провъзгласена на 18-й Мартъ 1891 г., бѣше историческа и общественна необходимостъ. Тя се яви като пробенъ камѣкъ за ученията на Прудона и на Бланки, както и за произлѣзлия отъ тѣхъ анархизмъ. На практика коммуаритѣ Бланкисти и Прудонисти — които съставляваха душата на коммуната — вършѣха тъкмо обратното на ония идеи, отъ които се въодушевляваха. Прудониститѣ бѣха противни на асоциациитѣ, а коммуната декретираше (обявяваше съ приказъ) дружественната организация на индустрията и манифактурата.

Бланкистът проповѣдваха строга диктаторска централизация на властта въ рѣдѣтъ на революционното правителство, а комуната провъзгласяване свободната федерация на общината (комуна) Парижъ съ всички французески общини. Така щото самия вървежъ на работитѣ обори ученията на Прудона и Бланки и показва на дѣло вѣрността на научния социализмъ — учението на Маркса. Отъ тогава анархизма систематически почна да губи почва и идеитѣ на Маркса и Енгелса взеха все повече и повече да се разпространяватъ. Въ сегашно врѣме анархиститѣ представляватъ въ разнитѣ сѣрани отдѣлни еденици, които нѣматъ никакво влияние върху вървежа на социалистическото движение. Обаче паданieto на комуната се ознаменува съ такива жестокости отъ страна на буржуазията, щото, до дѣто съществува челоѣчеството, тѣ ще възмушаватъ чувството на правдата и хуманността. Христо Богевъ излѣ своето справедливо възмушение противъ тия жестокости на френската буржуазия въ редъ пламенни статии. И имаше отъ какво да се възмушва челоѣкъ: френската буржуазия само въ една вечеръ изби по единъ хайдушки начинъ 35,000 парижски граждани! Както прилича на всѣкой „естетиченъ“ челоѣкъ, г. Х. не е нито анархистъ, нито социалистъ. Той не може да си представи „богътъ“ на Ботева и на комунаритѣ, освенъ въ видъ на единъ кръвожаденъ „Богъ-Ваалъ“. И отъ кѣдѣ се вижда това? Г. Х. вижда това въ факта, че комунаритѣ изгорили палатѣтъ Тюйлери и парижската библиотека! Между това комунаритѣ владѣяха Парижъ тъкмо два мѣсеца. Ако наистина „богътъ“ на комунаритѣ бѣше толкова кръвожаденъ, колкото се мжчи да ни го представи г. Х., тогава въ разстояние на два мѣсеца той можѣше да задоволи своята жажда. Но какво виждаме? Историята ни казва, че въ време на властуванието на комунаритѣ нито единъ буржуа не се лиши отъ своята глава, нито отъ своитѣ палати и богатства. А за работниците щѣше да има повече оправдание, ако бѣха направили това, що е направила съ тѣхъ буржуазията. Защото тая послѣдната ето вече цѣлъ вѣкъ отъ какъ явно граби работниците и когато тѣ протестираатъ противъ грабежътъ, тя ги бие съ „свинецъ“ и щикове. Или ще кажете, че работниците трѣбва съ „християнско смирение“ да търпятъ експлуатацията, да страдатъ въ сиромашия, болѣсти и певѣжество и да обичатъ своитѣ „ближнии“ — експлуататоритѣ? Лесно е да фарисействувашъ въ топлина

стая и на ситъ стомахъ и да препоръчвашъ: *обичай ближния си, както самото себе си*. Но историята върви не по готови, изработени отъ човѣка правила, а по свои неизмѣнни закони. . . .

Но да дойдемъ до „Богътъ, който Ботевъ подиграва и го нарича „Богъ на калугери и попове, на царе и глупци и пр.“ и до богътъ — „защитникъ на робитѣ, комуто ще празнуватъ деньтъ скоро народитѣ“, до „богътъ на разума“. Г. Х. казва, че богътъ, който подиграва Ботевъ, е билъ същиятъ тоя богъ, който билъ распѣтъ на кръста. Да ли е така? Не трѣбва да бжде човѣкъ толкова „освѣтленъ отъ критическитѣ знания“, колкото г. Х., за да види, че има една твърдѣ голѣма разлика между тия два бога. Богътъ, който подиграва Ботевъ е наистина „Богъ на калугери и попове, на царе и на разни глупци“; той е богътъ на просвѣтеннитѣ експлуататори и на силнитѣ мѣра сего. Бого-човѣкътъ, който е распѣтъ на кръста, е съвсѣмъ другъ „богъ“; той е „богъ“ на малкитѣ и слабитѣ, на сиромаситѣ и експлуатиранитѣ. Тоя „богъ“ е говорилъ революционни проповѣди: *Горѣ на богатитѣ! по лесно ще ми не гемиджийско вжже презъ илени уши, отъ колкото богатия въ рая; ако искашъ да бждешъ блаженъ, раздай своитѣ богатства, вземи кръста и върви подиръ ми*. Отъ тия думи на Христа е ясно, че той смѣта като необходимо условие за да се обичаме единъ други, за да обичаме ближнитѣ си, за да има миръ по между ни, да се унищожи раздѣлението на хората на богати и бѣдни, всички еднакво да носятъ кръста, сирѣчь необходимо условие за това е — *социално-економическото равенство между хората*. Какво казватъ *комунаритѣ, анархиститѣ, социалиститѣ* и пр.? Същото. Тѣ казватъ, че, за да престанатъ хората да се ѣдатъ като вълци, за да се обичатъ, за да има миръ по между имъ, за да нѣма подлости и лицемерия, за да бждатъ *блаженни*, сир. *честити*, необходимо е да се унищожи раздѣлението имъ на експлуатори и експлуатирани, на богати и сиромаси; сир. необходимо е, щото човѣческитѣ общества да се основатъ на *социално-економическото равенство*. Отъ Историята знаемъ, че народитѣ често пѣти сж некали да се уредятъ съгласно *социално-економическото равенство*, по силнитѣ на деня винаги сж ги посрѣщали съ такива укори: Вий се бунтувате противъ „Бога“, противъ установенитѣ отъ него власти, противъ реди-

гията, — и ги трепяха. Като говоримъ специално за френскитѣ комунари, нека забѣлѣжимъ, че френскитѣ работници *не единѣ* сѣ искали отъ буржуазията да обича ближния си и да се наредятъ споредъ заповѣдитѣ на „богътъ на слабитѣ“ — върху *социално-економическото равенство*. Какво имъ отговаряха силнитѣ на деня, буржуазията? Че тѣ се бунтуватъ противъ „Бога“ и неговитѣ власти, противъ религията и черквата, и ги трѣпяха по улицитѣ, по фабрикитѣ, по рудницитѣ и по тъмницитѣ. Какъвъ е тоя „Богъ“, който е установилъ такива жестоки власти, който е раздѣлилъ хората на експлуататори и експлуатирани, който е установилъ и поддържа *социално-економическото неравенство* между хората? Не е ли той именно „Богътъ-Ваалъ“, „Богътъ-Маммонъ“, „Богътъ на силнитѣ и експлуаторитѣ“, „Богътъ на студения материализмъ“, „Бого-Капиталътъ“? И тоя „Богъ-Капиталъ, Богъ-Маммонъ“ е далечъ отъ „Богътъ на слабитѣ и малкитѣ“, отъ „Богътъ“ на социално-економическото равенство, отъ „Богътъ на разума“, „защитникътъ на робитѣ“.

Г. Х. се преструва, че той не разбираше, що е това „Богъ на разума“, когото възспѣва Ботевъ и комуто той се моли. Впрочемъ, може би, и наистина да не разбира. Между това ний виждаме, че тоя Богъ е „богътъ“ на *социално-економическото равенство*, на правдата, на мирътъ, на свѣтлината и пр. И скоро денътъ на тоя „Богъ“ ще празнуватъ народитѣ. Да, тоя денъ не е вече далечъ. Въ сегашно време *Социалната-Демократия* на всѣкъждѣ расте и енергично заявява, че е време вече да се осъществи *социално-економическото равенство*. Наистина, на мирното, на законното ѣ заявление буржуазията отговаря, че се бунтувала срѣщу „Бога“ и властѣта и я трепи съ „свинецъ“ (както лани въ Фурии, въ Франция и въ Римъ, въ Италия); но и на буржуазията едно време тѣй отговаряха свѣтскитѣ и духовнитѣ феодали, болѣре, царе, папи и патриарси, до когато тя въ 1789 година въ Франция се не яви съ своето грамадно болшинство въ Генералнитѣ Щати и не имъ обяви, че е време да ѣ дадатъ социално и политическо равенство, че е време да обичатъ и ближния си — буржуазията, или ще ги принудятъ да изпълняватъ заповѣдитѣ „християнски“ и да се подчинятъ на повеленията на нейния „Богъ-Маммонъ“, на Бого-Капиталътъ. И ги принудиха! Та не е далечъ и денътъ, когато *Социалната-Демократия* ще се яви

съ грамадного си болшинство въ парламентитѣ и ще каже на буржуазията: дойде денътъ да празнуватъ народитѣ социално-економическото равенство, да празнуватъ денътъ на „богътъ на разума“, на правдата, на любовта, на мирътъ и свѣтлината; съгласи се доброволно или ще бѣдешъ принудена да изпълнишъ най-сетнѣ заповѣдитѣ на нашия „богъ“, „защитника на робитѣ“. И ако тогава силнитѣ ѣ отговорятъ: ти се бунтувашъ противъ „Бога“, противъ властитѣ му на земята и я срѣщнатъ съ „свинецъ“, на стане „сблъсъкъ“, кой „Богъ“ тогава ще бѣде кривъ? Кой „богъ“ е кръвожадниия Богъ — „гладенъ за човѣшки приношения“? „Богътъ на разума“ и на правдата ли или „Бого-Капиталътъ“? „Богътъ“ ли на слабитѣ или „Богътъ“ на силнитѣ? Или г. Х. ще каже, че ако се опираме на *еволуцията*, ще избѣгнемъ „сблъсъка“. Но историята ни показва друго. Еволюцията въ извѣстенъ моментъ се преобрѣща въ *революция*. Така, напр., еволюцията, начената въ XV-й вѣкъ, отъ която се роди капиталътъ и буржуазията, въ края на XVIII-й вѣкъ се свършва съ *революция* въ Франция, а въ Германия сѣщата еволюция се свърши съ *революция* въ 1848 год. и т. н. Изобщо еволюцията всѣкога се свършва съ *революция*, съ коренно преобразование на човѣческитѣ общества, или по миренъ начинъ, което твърдѣ рѣдко се случва, или съ „сблъсъкъ“, съ жертви, което най често става. Защо ли? За това, защото човѣческата история е история на борбата на различни классови интереси, е борба на класитѣ, които ги създава *еволуцията*.

Г. Х. казва, че Ботевъ „не вѣрва въ еволюцията, чрезъ която се достигнаха чудеса въ XIX вѣкъ, той иска революция“. Това е истина. Христо Ботевъ, като анархистъ, каквито бѣха почти всички социалисти до 1871 год., не че не вѣрва, но не знае учението за *еволуцията*. Защото учението за *еволуцията* получи распространение само въ най послѣдно време. И интересно е, че за „еволуция“ най много говорятъ студентитѣ егоисти, равнодушнитѣ къмъ доброто и лошето, „естетичнитѣ“, каквито сѣ г. Х. et consortes, защитницитѣ на експлуатацията, на лѣжата и лицимѣрието. Но какво разбира г. Х. подъ думата „еволуция“ и за коя „еволуция“ той говори? Отъ студията му се вижда, че той подъ думата „еволуция“ разбира распространението на знанията, на науката; той смѣта, че въстѣржествуванието на доброто е възможно само тогава, ко-

гато всички станатъ „просвѣтени“ като него! А дордѣто не се извърши тая негова „еволуция“, да се иска осъществлението на идеитѣ за *социално-економическото равенство* смѣта го за дяволско навождение къмъ революция. Между това, при сегашнитѣ економически наредби, да се минатъ още хиляда милиони години пакъ нѣма да дочакаме распространение на „науката“ между народитѣ, нѣма да дочакаме, щото народитѣ да станатъ просвѣтени поне колкото г. Х., нѣма никога да дочакаме никаква „еволуция“. И наистина, може ли да се распространи между народитѣ „науката“, когато дѣцата имъ отъ 8-9 год. отиватъ да работятъ по 10-14 часа на день въ фабриkitѣ, когато милиони работници работятъ по 10, 14, 16 и повече часове на день и умиратъ отъ гладъ, студъ и болѣсти? За какво распространение на „науката“ може да се говори тука? Очевидно е, че не „еволуцията“ на г. Х. е „могъществения факторъ“, който ще направи да въстѣржествуватъ идеитѣ на правдата, на истината, на красотата, на разума, на свободата, равенството и братството. Лостѣтъ, който тика челоуѣчеството къмъ тѣржеството на тия идеи е *економическата еволуция*. Споредъ това, каквато е тая економическа еволуция въ дадена историческа епоха, такива сж и умственитѣ и нравственитѣ понятия и идеи на хората, такива сж общественитѣ и политическитѣ наредби. Економическата еволуция създава и *материалнитѣ условия* за въстѣржествуванието на тия или ония идеи. Но главно тя туря хората въ такива материални условия, щото неосѣтно въсприематъ нравственитѣ идеи, които тя създава. А за въстѣржествуванието на извѣстни нравствени идеи спомага не високото образование, а положението, въ което туря хората економическата еволуция, економическото развитие. Напр., идеитѣ на Христа кои най вече въсприемаха? *Нескитѣ* и *жовнитѣ* рибари, невѣжественитѣ хамали и „необразованпата“ сиромашия; тѣ и работѣха за осъществлението имъ. Защото тая „необразованна“ масса по самото си економическо положение бѣше способна да въсприема нравственитѣ идеи на Христа. И обратно, богатата класа – „образованнитѣ“ фарисеи преслѣдваха тия идеи и въстѣржествуванието имъ. Въ днешно време идеитѣ на *социализма* най вече се въсприематъ отъ „необразованнитѣ“ работници по същата причина. И колкото повече напредва економическата еволуция, толкова повече се распространяватъ тия идеи между народитѣ, когато „науката“ за

тѣхъ е недостъпна, когато тя е достояние само на нѣколко хиляди шастливци. Впрочемъ, когато економическата еволюция достигне своя върхъ, тогава тя прави превратъ и въ мозъцитѣ на мнозина отъ тия, които по положението си и само чрезъ „науката“ никога не би го претърпѣли. Анархиститѣ не признаватъ економическата еволюция, а признаватъ само крайния ѝ моментъ — революцията. Не признаваше я и Христо Ботевъ. Той, наистина, не проповѣдва, че „науката е могъщественъ факторъ въ човѣческото освобождение отъ злото“, а казва, че „знанието е необходимо за човѣцитѣ, както храната за тѣлото, както свѣтлината за зрѣнието.“*)—Но може ли то да се смѣта за „могъщественъ факторъ“ въ освобождението на човѣцитѣ отъ злото, когато народитѣ сж турени въ такива условия, щото никога да не могатъ да се „просвѣтятъ“? И Христо Ботевъ неизмѣримо по-правилно гледа на работитѣ, отъ колкото фарисействующитѣ „естетични“. Христо Ботевъ е съвсѣмъ правъ, като не признава „еволюцията“ на г. Х., която и въ времето на Ботева я препоръчваха на нашата младежъ „чорбаджиитѣ-изѣдници, калугери и попове и православнитѣ скотове“

Г. Х. люто се сърди на Христа Ботевъ за неговото „безбожничество“ и „богохулство“. Той не може да намѣри достатъчно думи, за да похули Ботева за това. Че Христо Ботевъ е „безбожникъ“, нѣма никакво съмнѣние: той не вѣрва „въ Богътъ на калугери и попове.“ Но кой ли пъкъ вѣрва въ тоя „Богъ“? Да ли г. Х. вѣрва? Фаустъ на питанието на Маргарита — вѣрва ли той въ „Бога“ — казва ѝ:

Кто можетъ, Ангелъ мой,
Сказать „я вѣрую“ съ спокойною душой?
Ты спросишь мудрецовъ, съ вопросомъ обратишься,
Къ священникамъ—и что жъ? Ты только убѣдишься,
Что дышеть ихъ отвѣтъ насмѣшкой надъ тобой.

Могатъ ли г. Х. и съвременнитѣ ни фарисеи, които постоянно произнасятъ „името божие“, да кажатъ съ спокойна душа, че вѣрватъ „въ Бога“? А между това смѣтатъ за „естетично“ да фарисействуватъ нагло. Нѣщо повече. Г. Х., за да оправ-

*) Гл. „Знаме“. Букурещъ. 1875 год.

дае своята люта сърднѣя противъ Ботева-„безбожника“ и „богохулеца“, нагло изопачава историческитѣ факти и „миже предъ историята“. Г. Х. люто се сърди на Ботева, че той отрича историческата роля на *православния* Богъ“. Да видимъ ималъ ли е право Христо Ботевъ. Да се обърнемъ къмъ нашата, българската история. Тая история ни показва, че въ старо време нашия *български* „Богъ“, като прие образътъ на византийския *„православенъ* Богъ“, на „Богътъ на лицемѣрието и идолопоклонническия култъ“, съедини се съ болѣритѣ. Тоя съюзъ съ своитѣ грабежи доведе нашия народъ до тамъ, щото да се откаже и отъ „любовта къмъ отечеството“, и отъ „вѣрата на своитѣ дѣди, бащи и майки“ и да пригърне Богомилството. А тоя фактъ, както се знае, яви се единъ отъ „могъществениитѣ фактори“ за паданието на българското царство подъ петитѣ на азиатскитѣ орди. Такава е историческата миссия на *„православния* Богъ“ у насъ въ старо време. Каква е била историческата миссия на тоя „Богъ“ презъ петстотинъ годишното робство на българския народъ? Историята пакъ ни показва, че историческата миссия на *„православния* Богъ“, въ лицето на „свѣтата“ гръцка патриаршия е била най-мизерна. Тоя *„православенъ* Богъ“ се съедини съ „мохамеданския Богъ“, който бѣше много по-простъ отъ „православния“, но много по-силенъ отъ него, та съ неговата груба сила се мъчѣше да истрие всички слѣди отъ българския народъ. Обаче, преди съюза на двата „Бога“, мохамеданския успѣ да накара милиони българи да приематъ неговата „вѣра“. Така щото *„православния* Богъ“ се грижеше не за *запазването* на българската „национална личностъ“, а за *истриванieto* ѝ отъ страницитѣ на историята. Ако това не станало, трѣбвало да се благодари единствено на *простотията* на „мохамеданския Богъ“ и на експлуаторскитѣ стремления на *„православния* Богъ“ — на фанариотското духовенство. Такава е историческата роля на *„православния* Богъ“ въ продължение на петстотинъ годишното ни „египетско робство“. Но, може би, историческата роля на *„православния* Богъ“ да е по-важна въ най-новата ни история, въ политическата борба, известна подъ названиее „черковенъ въпросъ“? И тука историята е въ съгласие съ Христа Ботевъ. Кой водѣше тая политическа борба? Свѣтски дѣйци, а *„православния* Богъ“ — духовенството, което отъ септѣ се яви на българската сцена.

въ началото не смѣеше даже главата си да покаже. Чакъ когато борбата увлѣче цѣлия народъ, когато „православния Богъ“ се убѣди въ побѣдата, чакъ тогава той ся яви. Но и тогава кой свърши тая борба? „Православния Богъ“ ли? Духовенството ли? Историята ни показва, че тая борба я свърши геройската смѣлостъ на една бунтовническа чета, четата на Х. Димитъръ и Ст. Караджата, която расклати гнилото отоманско здание, и дързкото постоянство на дѣдо Славейковъ подъ плѣсниците на везиря въ Цариградъ. И коя бѣше цѣльта на тая борба? Да ли оспованието на една своя Екзархия? Най-искреннитѣ дѣйци въ тая борба гледаха на нея, като на *начало* на политическата борба, която трѣбваше да се свърши съ освобождението на българския народъ. Между това, какво излѣзе? Най-голѣмата частъ отъ дѣйцитѣ на тая борба погледнаха на устройството на Екзархията като на главна цѣль на борбата, която цѣль единжъ постигната, намѣстпха се кой въ Екзархията, кой около нея, кой въ турскитѣ конаци и около турскитѣ наши и викнаха: цѣльта е достигната, да прославимъ надишахътъ и да се просвѣщаваме подъ неговата дебели сѣнка, да чакаме „еволюцията“ да направи останалото! „Чорбаджиитѣ — извѣдници“ осѣтиха по здрава почва подъ краката си и по-смѣло захванаха да експлоатиратъ раята, по-дързостно да вършатъ своитѣ предателства. Изобщо и „православния Богъ“ и всичкитѣ негови прислужници се заловиха всѣкакъ и систематически да снишаватъ равнището на събудения политически духъ на българина, заловиха се да го приспиватъ и да преслѣдватъ всѣко проявление на наченатата политическа борба. И кой искренъ българинъ, кой истински патриотъ можеше да не се възмущава отъ тия проповѣди на индеферентизма и студения егоизмъ? Христо Ботевъ обичаше българския народъ *дѣятелно*, съ всичката си поетическа душа, а не на *фрази*. Той виждаше, че наченатата политическа борба, наистина, се сведе на зимѣна една власть съ друга, че българския народъ го люлъеха въ робска люлка, че се стараяха да му вдѣхнатъ надѣжда въ „молитвата“, когато трѣбваше да дигне „мотиката“, че се стараяха политическата борба да я замѣстятъ съ „еволюцията“, съ просвѣщението подъ ужаситѣ на азиатския „вандализмъ“. Можеше ли искренната натура на Ботева да не се възмущава? Можеше ли Христо Ботевъ да се отнася другояче къмъ историческата миссия на

„православния Богъ“. освѣтъ отрицателно? И Христо Ботевъ е свършенно правъ. Историческитѣ факти на пълно го оправдаватъ.

Но г. Х. най-вече люто се сърди на Христа Ботевъ за това, дѣто казалъ, че турското правителство признало нашата черковна независимостъ, „за да има готови сръджия, шпиони и заслѣпителители на подданниците си“. Възмущението и „адмирацията“ на г. Х. тука вече достига до крайни размѣри. Между това, „предъ насъ стана историята на нашето възрождение и тя най-краснорѣчиво говори за ролята на нашата народна черква“. За какво ни говори тя? Тя ни говори за редъ шпионства и за систематическо заслѣпяване на раята. И отъ какъ се явяваха тия „орждия“? Колкото и да е голѣма „адмирацията“ ни къмъ нашата народна черква, но историята казва, че тия орждия въ голѣма доза излизаха изъ сръдята на представителитѣ на тая черква! Нека сипомнимъ, кой предаде Василия Левски, какъвъ бѣше убития въ Орхания екзархийски дяконъ. Нека сипомнимъ какво прикѣзва „историята на нашето възраждане“ за поведението на нѣкои владици? И за колко още други предателства и низки шпионства ни разказва историята! Тя ни разказва за редъ отъ такива низки предатели и шпиони, които сутринъ отиватъ въ черква, се молятъ и „свѣщи палятъ“ на „православния Богъ“, а по планднѣ, подиръ „божественната служба“ отиватъ да шпиониратъ и предаватъ своитѣ *ближни*. Нѣмалъ ли е тогава Христо Ботевъ право? О, той е свършенно правъ, когато въ своето благородно възмущение казва:

И комуто свѣщи палятъ
Православнитѣ скотове

Да, „православни скотове“! Даже нѣщо по-долне е създала нашата история на възражданieto, редомъ съ високитѣ примѣри на героизмъ, самопожертвувание и дълбока любовъ къмъ народа.

Въ въстановлението на историческата правда г. Х. вижда „грубо самооплюване“. Много по-добръ! Когато у единъ народъ има *скотство*, било то *православно, католическо, протестанско, мохамеданско* или каквото и да е друго, тогава само „грубото самооплюване“, само самооплюване отъ чело до петитѣ може да бѣде цѣровито, може да го умне отъ

скотството му. Впрочемъ и тука г. Х. изопачава истината. Никакво самооплювание нѣма, а има плюение на *скотството*, на *оскотиняването*. И какво? Немаштенъ е оня народъ, у когото нѣма кой да плюе на *скотството*. Христо Ботевъ „грубо“ плю на съвременното нему *скотство* и това го прави незабравимъ, паметта му вѣчна, додѣто *скотството* съществува на земята. Плю на *скотството* и нашето младо поколѣние. И додѣто то плюеше и до колкото то плюе на *скотството*, до тогава и до толкова е гарантирано *моралното съвѣршенствование* на народа. У единъ народъ, у когото младежта е престанала да плюе на подлостта, на експлоатацията, на лъжата и измамата, у тоя народъ нѣма жизненни сили. Когато нашата младежъ престане да пѣе социалнитѣ пѣсни на Христа Ботевъ и да се увлича отъ неговото високо благородно възмущение и умраза противъ *скотството*, тогава тя престава да е младежъ; тя става младежъ съ *старчески* чувства; тя е младежъ развратена или тя сама е прегърнала *скотството*, сама се е *оскотинила*. Или г. Х. ще ни напомни подвизитѣ на нѣкои „младежи“ въ Конаре, Пловдивъ и т. н.? Но криви ли сж Ботевата паметъ и анархизма въ тия безобразия? Трѣбва чловѣкъ нагло да изопачава фактитѣ, щото безобразията и жестокоститѣ, които се извършиха, да се приписватъ на Ботевата паметъ и анархизма. Самъ Ботевъ, както това знае и г. Х., не биеше и не убиваше вързани хора. Анархиститѣ въ Франция два мѣсеци управляваха, но жестокости не вършиха. Ако нѣкои отъ нашата „младежъ“ прегърнаха *скотството*, това значи, че тѣ по природата си бѣха *оскотинени*. А че тѣ пѣха социалнитѣ пѣсни на Ботева и вършиха безобразия въ името ужъ на високи идеи, то такива примѣри ний виждаме много въ историята. Въ името на високи идеи Хюговский Торквемада е горилъ невиннитѣ хорица, въ името на високи идеи дѣйствуваше грозната Инквизиция Защо, обаче, да отиваме тѣй далечъ. На ли въ името на високата идея за съединението и благоденствието на Южна България сполучиха да дойдатъ на властъ „естетичнитѣ“ съединисти? И какво направиха? На другия день забравиха своитѣ обѣщания и стааха върли гонители на ония, които се осмѣляваха да имъ напомнятъ за това! Съ малко думи, въ името на високи идеи какви не безобразия и жестокости могатъ да ставатъ! И . . . криви ли сж високитѣ идеи? Не. Криви сж

хората, въ които живѣе *скотството*. И на това *скотство* трѣба да се плюе и да се плюе постоянно, винаги, „грубо“, и до колкото нашата младежъ плюе на него, до толкова тя е младежъ, до толкова е обезпеченъ нашия напредѣкъ. Обаче, за честъ на нашата младежъ, та отдавна е плюнала на *скотството*; тя пакъ пѣе и ще пѣе социалнитѣ пѣсни на Ботева и ще слави неговата пѣмятъ, която ги учи да мразятъ лъжостта и лицемерieto. Ако тя не тѣй „грубо“, не тѣй буйно плюе на послѣднитѣ, причината е съвсѣмъ друга, а не „критическитѣ студии“ на г. Х. и С-іе. Триста „критически студии“ не сж въ състояние да изгладятъ пѣмятъ на Ботева и да унищожатъ инстинктивнитѣ високи чувства на младежъта. Да се истрие тая пѣмятъ, ще рѣче да изгубимъ надеждата за прогресъ. Причинитѣ, дѣто нашата младежъ не тѣй буйно пѣе днесъ пѣснитѣ на Ботева и не тѣй „грубо“ плюе на *скотството*, сж съвсѣмъ други. Най важната, споредъ насъ, е тая, че днесъ среди нашата младежъ нахлуватъ нови идеи за възстѣржествувание на доброто, които я правятъ да не се задоволява само съ шумъ и голи фрази, а да дири поддръжка на своитѣ високи чувства въ научнитѣ идеи за социално економическото равенство и въ *научнитѣ* сръдства за достигнатието на тоя идеалъ. И това трѣбва да се благодари не на пусто-звъняивитѣ фрази за „любовъ“, „красота“ и т. н. които студено проповѣдватъ нашитѣ „естетични“, а на распространението идеитѣ на научния социализмъ. На младото поколѣние, ако то не е развратено и безъ време остарѣло, е свойственно да се увлича отъ високи идеали. А научния социализмъ дава такива положителни идеали. Тая е причината, дѣто у нашата младежъ въ сегашно време изчезва праздниятъ шумъ, който се замѣстя съ сериозно отношение къмъ социалнитѣ явления. Но пѣмятъ на Христа Ботевъ, като пѣвецъ на „богътъ на разума“, на правдата, истината, свѣтлината на *социално-економическото равенство*, като пѣвецъ, който вдѣхновенно ни учи да мразимъ *скотството*, сир. *лъжостта, експлоатацията, лъжата и измамата*, — тая пѣмятъ всѣкога ще живѣе, всѣкога ще се празнува. Пѣкъ и трѣбва да живѣе и да се празнува, трѣбва да се плюе на *скотството*, и *оскотиняването*, което царствува на земята. Това е „въ интереса на истината, на моралното повдигане на ново-

то поколѣние и на вѣчнитѣ начала на доброто, правдата и красотата“ . . .

У.

ПОСЛѢДНИТѢ ДНИ.

ПОВѢСТЪ

отъ Елена Зеландъ.

(Преводъ отъ русски)

[Продължение отъ 7 и 8 книжка]

Нищо не ни въоружава по нѣкой пѣть тѣй противъ човѣка, както съзнаването нашата вина предъ него. Такава мисълъ не идеше, разбира се, на умъ на Похвистневъ, изобщо не любителъ на отвлеченоститѣ; но вече той почувствува, че раздражението му противъ Золотарева за единъ день се усили и се обърна въ положителна умраза, и че той скѣпно даваше за възможността да се отърве отъ тѣзи гостенка, чисто присѣствие до сега едвамъ заблѣзваше. Разбира се, да не бѣше този проклѣтъ воденичаръ да го разядоса, да се не върнеше той дома вече разгнѣвенъ, при това уморенъ, гладенъ, може би нѣмаше да произлѣзе тѣзи случка, но веднѣжъ тя е станала, крива е тукъ сѣ-накъ Евгения Ивановна съ своитѣ глупави кроежи.

—Азъ не разбирамъ, защо ти се радвашъ? съ неудоволствие заблѣзжи той кжсно вѣчеръта, когато съпрузитѣ отидоха въ спалната си стая и Анна Ивановна весела му каза, че сестра ѝ ще отиде утрѣ въ града на единъ день, а, може би, и за повече.—А, ако тя рѣчеше съвсѣмъ да се махне отъ тука—друга работа!

Що е туй, Колю, вижъ пѣкъ какъвъ си! докачена отговори младата жена. Мигаръ ти толкосъ много желаешъ да испѣдишъ сестра ми? Азъ и роднини повече никого нѣмамъ, само тя една ми е останала. Я гледай, когато твоитѣ сестри дохаждатъ, колко имъ се радвамъ.

—Та това сж тѣ, а не твоята Евгения Ивановна. Припомни си послѣдното дохаждане на Мария, когато ти раждаше! Тя тебе на пълно замѣняваше, цѣлата кжща въртеше, по цѣли дни пѣташе

помагаше, въ каквото можеше. Такъва гостенка е драга; а пъкъ да имашъ въ къщата си изтишно гърло—не е голѣмо удоволствие!

—Струва ми се, ти не можешъ да се оплачешъ, че Евгени ни подяда. Тя и тъй нищо не яде, а сега още е намислила и да ни плаща за храната. Разбира се, че азъ нѣма да зема

—И голѣма глупостъ ще направишъ. Нека излишна парица да влѣзе въ джоба ти, отъ колкото да отиде на различни просяци и бездѣлници! забѣлѣжи Николай Петровичъ, истегайки се съ наслаждение на креватя. Право да ти кажа, това сж дори и твои пари, защото несправедливо е било отъ стърна на твоитѣ родители да оставятъ всичко на Евгения Ивановна, понеже твоята зестра не струваше и половината отъ тѣзи четири хиляди рубли, които тя получи за къщата. Та и най-подиръ, отъ гдѣ ти знаешъ, колко време още ще поживѣе сестра ти! Може би, още нѣколко години. Въ послѣдно време тя много се поправи, и да ти се призная, не вѣрвамъ азъ, щото здравieto ѝ да е до толкозъ безнадѣжно, както тя увѣрва. Ей-тъй умръзналъ ѝ не лесния селски учителски животъ и допѣло ѝ се да си поотпочине у милитѣ си роднини.

—Ухъ! какъ не те е срамъ тъй да говоришъ, гнѣвъ ме е да те слушамъ! Погледни само каква е станала тя: кожа и кокали! Не съмъ подозираща никога, че ти си билъ такъвъ безсърдеченъ, такъвъ егоистиченъ! кипна заведнажъ Анна Ивановна. Въ сжщностъ, обаче нея не толкова възмутиха думитѣ на мъжа ѝ, отъ колкото тя говореше вслѣдствие на уморяването, на раздражението, което бѣше се появило отъ горѣщия день, пѣленъ съ шетание и тицание. При всичко туй, това разсърдване силно порази Похвистневъ. Като се поддигна, съ удивление гледаше той на зачервеното лице на жена си, която слѣдваше да заплита косата си съ рас-трѣперени ржцѣ.

—Ба, ба, ба! полунасмѣшливо, полусърдито произнесе той.—Още туй не ни стигаше, да се скараме за твоята сестра. Когато е тъй, азъ ще мълча и ти ни думица повече нѣма да чуешъ отъ мене, макаръ, струва ми се, здравieto на дѣцата трѣбва да ти бжде по-сжщо отъ всички сестри на свѣта.

—За какво ти тука смѣвашъ дѣцата и тѣхното здравие? начумерено попита младата жена.

—А ти още питашъ? Его ви вашата предвидливостъ и догадливостъ! Като-че-ли не азъ бѣхъ, който ѝ чехохъ тѣзи дни случката за заразенieto съ охтика, и само отъ душека, на който понапредъ е лѣжалъ охтичавъ човѣкъ. Ако пъкой може да се за-

разн дори и отъ вѣщитѣ, то колко е по-лесно, азъ мисля, да се зарази другъ, който се върти постоянно около болния и диша съ него единъ и сѣщъ въздухъ. Та какъ тѣй това нѣщо да не ти е дошло на умъ, какъ тѣй да не ти е подсказалъ за опасността вашия прехваленъ майчинъ инстинктъ?! Менъ ей тѣй, исповѣдвамъ ти, ми ставаше нѣкакъ не добръ, щомъ като виждахъ нашитѣ хубави, здрави дѣтица при това слабо, болно сѣщество, което още на живота си се разлага.

Поразена, съ широко отворени очи слушаше Анна Ивановна.

—Защо ти на менъ за това по-рано не ми каза? Защо не ми каза на време, още преди дохажданието ѝ?! съ отчаяние се провикна тя.

—Чуденъ, наистинна, въпросъ! Ти можеше да помислишъ, че азъ не искамъ да прибера твояга сестра, студено отговори той. Въ дѣйствителность пъкъ у него се зароди само неотколѣ подобно страхуване, но той съ задна цѣль се погрижи да го уголѣми, да го раздуе, за да произведе съ това на жената си по силно впечатление, което, за голѣмо негово удоволствие, и сполучи да произведе.

—Боже милый! . . . Ами . . . ами туй е страшно! . . . Не, азъ тебе никога нѣма да простя, дѣто ти мълча до день-днешень. И какъвъ егоизмъ, какъвъ възмутителенъ егоизмъ отъ страна на сестра ми! Че тя е била въ медицинскитѣ курсове, трѣбва всичко това да знае по-добръ отъ насъ! . . . се развълнува Анна Ивановна, цѣла дори поблѣднѣла.

—Че, разбира се, знае; но кой е врагъ на себе-си? спокойно заблѣбжи мъжа ѝ.

—Тѣй! но въ подобенъ случай ти извършва положително престѣпление, погубвайки въ нищо невиновнитѣ дѣтица, погубвайки цѣлата фамилия, защото азъ никога не бихъ могла да ги преживѣя, никога, никога А още вика за „любовъ къмъ ближнитѣ“, проповѣдва самопожертвуване и намъ какво още И всичко това излиза, че е само фрази, голи фрази! . . . Но какво да правя сега азъ, какво да чиня?! съ отчаяние закърши рѣцъ Пѣхвис-тисна.

—Е, пъкъ ти много се увличашъ, опасността не е тѣй голѣма. Всичко туй така скоро не става, поопита се Николай Петровичъ да успокои жена си, която до полуда се страхуваше.

—Така скоро не става! повтори и тя.—Кажете, какво утѣшение има! О Господи Боже! тѣжко въздъхна тя,—и на, скоро два

мѣсечи, отъ както е тя тукъ. А пъкъ азъ се страхувахъ, да не би да донесе нѣкъква болѣстъ отъ селото! И какво излиза? Опасността е била не тамъ, не въ селскигѣ къщи, но тука, у насъ, дома. Не, бездруго трѣбва да се зематъ нѣкакви мѣрки още отъ сега, до като не е късно. Какво да се прави! Разбира се, тя ми е сестра и азъ ѝ желяя отъ всичко най доброто, но тя трѣбва въ най скоро време да си отиде. Дѣцата ми сѣ отъ всичко по-скапи! . . . Утрѣ азъ ще се разбера съ нея.

—Сирѣчь, съ други думи, ще я изгонишъ, прекъсна я съ гнѣвъ, мжжътъ.—Ехъ, вий жени! а още ни укорявате, че сме груби, не-сдържани! Вий сами, за най-малкото нѣщо се забравяте. можете да дигнете скандалъ, врѣва. Помисли, тогава по цѣлата околия ще се разчуе завчасъ, че ти си неспѣдила своята болна, на умиране сестра. Тѣй и ще говорятъ. Зеръ не знаешъ ти, колко лесно хората могатъ да окалятъ човѣка. особено ако му завиждатъ, както ни завиждатъ намъ съ тебе. Разбира се, азъ плюя на всички тѣзи людски думи и приказки, но много по-добрѣ, ако могатъ се избѣгнати подобни нѣща.

—Твърдѣ хубаво! тогава научи ме, какъ да постѣя.

—Най-напредъ да се не вълнувашъ, да се не ядосвашъ и да чакашъ. Всичко, вѣрвай ми, ще си трѣгне по своя пѣтъ, саде малко търпѣние и тактичностъ. Дѣцата, разумѣва се, съвсѣмъ ще отдалечимъ отъ нея; особено любезна да бждешъ къмъ сестра си —сжщо не трѣбва; колкото се отнася до мене, ний никога не сме били съ нея голѣми приятели. Въ всѣки случай, тя не е глупава и, трѣбва да се надѣваме, че скоро ще разбере, че е излишна въ нашата фамилия. че ний съ женицата си и съ дѣчицата си много хубаво си живѣемъ и безъ нея. Разбирашъ ли, жено? развеселенъ свърши заведнажъ Похвистневъ.

—Тѣй, ама още колко време ще се мине, до като тя, най-насѣтнѣ си отиде, недоволна забѣлѣжи Анна Ивановна, като предвиждаше, че тя нѣма да заспи спокойно и ще бжде най-злочестата жена, до като се не отърве отъ сестра си, която сега отеднажъ ѝ стана чужда, дори и умразна.—А пъкъ азъ, глупата, се разсърдихъ на тебе, малко оставаше да се не скараме заради нея, съ молба въ гласа си продължи младата жена.

—Туй е то, глупавичка, поучително се отзова Николай Петровичъ, който никога не е пропускалъ сгодния случай да не подигне авторитета си въ очитѣ на своята жена.—Време е, мисля, да знаешъ, че азъ никога не говоря и не правя нѣщо току-тѣй, на въ-

търа, безъ причина. Е, стига сега вече си ме гледала трагически, по-добъръ цѣлуни ме и хай да снимъ! Уморенъ съмъ, па и утрѣ рано трѣбва да се стане.

IV

На другия день Евгения Ивановна се събуди по-късно отъ колкото винаги и бѣ поразена отъ тишината, която царуваше въ къщата. Узна се, че сестра ѝ отишла заедно съ дѣцата си на цѣль день у съседнитѣ „помѣщици“.

—Николай Петровичъ сѣщо нѣма да обѣдна дома, а на воденицата, каза слугинята, като разтрѣбваше стаята ѝ.—За васъ, госпожице, заръчаха да ви приготвимъ обѣдъ, а надвѣчеръ да патѣкмимъ колата. На и списъкъ, какво да купите въ града.

Золотарева не намѣри нищо чудно, подозрително въ това ненадѣйно заминувание на цѣлата фамилия, защото си каза, че, може би, на сестра ѝ, като е видѣла хубавото време, да е дошла мистѣльта да се порасходи. Но, дали защото тя се видѣ ненадѣйно осамотена, или защото противъ реда си, не бѣ отишла въ село, като искаше да спази силитѣ си, или пъкъ поради други причини, — само деня се протакаше за нея безкрайно, и колкото по се приближаваше вечерьта, толкова сѣ по-нервна, по-възбудена ставаше момата.

Горѣщината се посмали, въ въздуха новѣ вечерна хладнина, подадоха най-подиръ пайтона, а слѣдъ единъ часъ и половина Евгения Ивановна се намираще вече въ града, въ препорѣчения отъ сестра ѝ ханъ. Но ходението ѝ въ топъль вѣчеръ посрѣдъ одушливитѣ, зрѣющи нивя, не я успокои; па противъ, като-че-ли усили нервного ѝ възбуждение. Малкопо малко улицитѣ се испраздниха, града заспа, мѣкна всичко, най-сѣтнѣ, и въ хана, не се чуваше вече никакъвъ гласъ, а момата сѣ още не спѣше и лѣжене съ отворени очи, въ туй време, когато мѣсечинката, като се издигаше сѣ по-високо и по-високо, обливаше полегка-легка стаята съ своята нѣжна фантастическа свѣтлина. И си вспомни тя заведнѣжъ за моминската си сегоднѣ стайца въ къщата на родителитѣ си; представи ѝ се пролѣтна ясна нощъ; презъ прозрачнитѣ пердега свѣти мѣсечината и рисува стѣнитѣ, пода съ пречудни, разнообразни сѣнки, които по легка-легка се премѣстватъ; въ прозореца се протягатъ мризливи клончета на разцвналата кичеста череша, донася се и миризма на люляка: на небето блѣщукатъ

звѣзди: като-че омагйосана, неподвижно дреме градината; на около всичко е тихо, всичко спи, но още по силно тупа въ тѣзи тишина развълнуваното ѝ сърдце, съня бѣга отъ очитѣ ѝ, главата ѝ гори, въ ушитѣ ѝ звучи милия ѝ гласъ, чуватъ се увлекателнитѣ, страстни думи на любимия ѝ човѣкъ,—думи, пълни съ огънь, съ горѣщо чувство къмъ човѣчеството и ненавистьта, съ протекъ къмъ всеки произволъ, насилие, неправда, въ каквато форма всичко туй и да се прояви. Предъ очитѣ ѝ стои оживеното, още безъ брада лице, пълно съ енергия, съ твърда рѣшимостъ да стане, отъ своя страна, единъ отъ скромнитѣ, но неуморими борци за правдата, истината, за онѣзи искра-свѣтлина въ живота на човѣчеството, безъ която то отдавна би погинало, би се разсекжало, както се разсекжватъ дивитѣ звѣрове. И като горѣща вълна обхващатъ момата страстна нѣжностъ, дълбоко чувство.

—Милий, милий мой, любя, любя те! шепнеше тя тихо протегаше ръцѣ и цѣла примиране отъ щастие и любовъ.

Евгения Ивановна бърже се поддигна на креватя: ней завсѣ нѣжъ се пристори познатата, скъпа за нея миризма на цвѣндалата липа. Но не, това бѣше само игра на нервитѣ — нея обикаляха сжщитѣ обикновени предмѣти, каквито се срѣщатъ въ ханища отъ срѣдна рѣка, съ задушлива специфическа атмосфера, та и тя самата вече не бѣше, млада, стройна, хубава дѣвойка, но подумъртвецъ, труиъ, който при живота си се разлагаше. И на, утрѣ тя пакъ ще се види съ тѣй близкия нѣвга си ней човѣкъ, ще се види подиръ толкозъ годишна раздѣла, п, разбира се, за последенъ пътъ! Но ниго една горчива капка не трѣбва да отрови това свиждане: всичко отколѣ е преминало, та при това—нима не сж ли свършени смѣткитѣ ѝ съ всичко, което принадлежи на живота?... Едно ѝ остава само—да погледне на фамилията на този човѣкъ, да се порадва баремъ на неговото щастие!

Тя тихо въздъхна и затвори очитѣ си: двѣ едри сълзи полечка се трѣкулиха по вгълбнатитѣ ѝ бузи.

—Тукъ ли живѣе инспектора Красноперовъ?

—Тука, тука, каза дворника, който стоеше на портата,—ейна вторитѣ врата, и той се направи да отиде да позвани.

—Не, не трѣбва, байно, бързо го спрѣ Золотарева.—Азъ послѣ ще дойда, сега нѣмамъ време.

—Та и ако търсите самия инспекторъ, то, наистина, трѣбва

малко по-късничко, часа тъй къмъ петъ, когато обѣдватъ; сега не е дома той, въ гимназията е, тамъ испитъ има. А, може би, вий искате сега да го видите? Кѣшето саде като възвиете, въ тъй самата кѣща, любезно расправяше дворника, като държеше въ стиснатата си рѣка двадесетъ копѣйки.

— Не, по-добръ по-късно, забѣлѣжи момата и повика своя пайтонджия, който стоеше на тротуара съ всеѣкви покупки. Много работи можѣ да свърши Евгенія Ивановна тъй сутринъ, посбиколли много дюгени; при всеичко това, оставаше да изпълни още нѣколко порѣчки на сестра си, пѣкъ, най-подиръ, какво щѣше да прави сега съ съвсѣмъ непознатата ѣ госпожа, съ жената на инспектора? Наистина, по-добръ е да се отиде по-късничко, макаръ надвечеръ, когато ще бѣде дома и когато нѣма да бѣде заетъ именно оны, когото тя тъй нетърпеливо искаше да види сега бездруго. Момата въ това време, когато пайтонджията полека повръщаше коня, съ жадно любопитство гледаше въ голѣмитѣ, съ скѣни, прозрачни пердета, прозорци, по които имаше цвѣти въ изящни фаянсови саксии.

— Какво, ако би ненадѣйно се срѣщнеше тя съ него ей-сега е, тукъ на улицата? . . . При тъй мисль сръдцето ѣ замираше отъ възненне. Но да ли би го познала тя? А той нея? . . . Зеръ това е възможно? Отъ нея бѣ останала само една сѣнка! . . .

— Гледай, пакъ за братъ или за внукъ ще да е дошла тъй да моли, говореше въ себе-си дворника, като испращаше съ очитѣ си колата. — Колко идѣтъ тукъ прагѣтъ да тѣпчатъ! Охъ, хо, хо, и, енергично като плюна, той пакъ се залови за метлата.

— Ако вий искате да видите самия господаръ, не ще може сега, той е заетъ, не приема, съ рѣшителенъ, току-рѣчи дързкъ тонъ говореше младата добръ наконтена слугиня, като заграждаше пѣтя на Евгенія Ивановна и ѣ се струваше, че тя ей-на ще се втурне напредъ и на сила ще влѣзи въ приемната стая.

— Обадете му само, вашия господаръ ме познава, нетърпеливо повтаряше Золотарева.

Но слугинята, като знаеше всевъзможнитѣ хитрости на различни майки, лели, които обсаждаха, като че нѣкаква твърдина, квартирата на Красноперовъ, не се предаваше и продължаваше да распитва, не по работа ли иска да види господаря ѣ, като разгле-

дваше недовѣрчиво въ сѣщото време съвсѣмъ непознатото ней лице на посѣтителницата.

—Какво има тамъ пакъ, Анно? чу се заведнажъ отъ съсѣдната стая единъ рѣзки женски гласъ.—Знаешъ, че господаря с за етъ и никого не може да приема, съ раздражение прибави невидимата жена

—Азъ ѝ казахъ, се отзова слугинята, като се скриваше въ малкитъ вратца отъ страна,—само че. . . . тукъ гласа ѝ се понизи до шушнение.

—Позната? Коя ще да е? произнесе вече по-тихо по-първия гласъ, които бѣше очевидно на самата Красноперова.

Слугинята пакъ захвана нѣщо да шушне.

—Отъ Красната горка, сестра на м-ше Похвистнева! Защо ти по-рано не ми каза? Каква си глупава! Покани я, разбира се, покани, азъ сега, ще излѣза, съвсѣмъ съ низъкъ гласъ проговори Красноперова. Слѣдъ това слугинята се появи обратно.

—Заповѣдайте госпожице, въ приемната стая. Позволете ми да ви снема мантия, раболѣпно прислужваше на гостенката, която не принадлежеше, както се показва, къмъ броя на просителкитъ, съ които Анна, по примѣра на своитъ господари, не намиране за нужно особено да се церемони.

Слѣдъ една секунда Евгения Ивановна остана самичка по-срѣдъ голѣмата, моблирована стая, съ паркетенъ подъ, съ високъ таванъ и съ грамадни прозорци, съвсѣмъ затворени, при всичко че вечерята бѣше топла, току-рѣчи горѣща.

Отъ вълнение у момата се хващаше дишанието, гърлото ѝ пресѣхваше, ушитъ ѝ бучеха: тя страхливо потрѣперваше при най-малкия шумъ, но минутитъ минаваха, а никой още не се явяваше. Като доде малко въ себѣ-си, съ любопитство огледа тя на около си.

Казватъ, че клѣзната наредба на хората носи на себе-си отпечатъкъ на характера, вкусовѣтъ, наклонноститъ имъ. Колкото се отнася до приемната стая на Красноперови, тя производеше едно особено, по-скоро тѣжко, отъ колкото приятно впечатление. Тъмночервена, съвсѣмъ нова модна мебелъ пренѣлваше цѣлата стая, на прозорцитъ, на вратата висѣха тѣжки пердета, жардиньеркитъ бѣха украсени съ цвѣтя; при едната стѣна стоеше пѣанино, на другата—двѣ огледала до тавана; пода бѣше посланъ съ хубавъ келимъ, на всѣкъдѣ бѣха турени за украшение различни скъпи вазички, статуйки и др. нѣща. Отъ креслото, на което сѣдѣше Евгения Ивановна, сѣщо добръ се виждаше съсѣдната стая, полубу-

дуаръ, полукабинетъ, съ низки канапета, кушетки, съ миниатюрна, окичена, чисто дамска писмена масичка и съ неизбѣженъ фенеръ по сръдата.

Съ една дума, завчасъ човѣкъ можеше да отгадае, че тукъ живѣятъ хора богати, които незнаятъ въ нищо недостатъкъ; при всичко това нѣкакъ-си не весели, негодни изглеждаха тѣзи раскошни стаи; всичко бѣше тукъ като-че-ли само за предъ свѣта, за ефектъ; въ нищо друго не се проявяваше вътрѣшния интименъ животъ на домакинитѣ, освѣтъ въ дреболиитѣ, които придаваха, обаче, на всичко особенъ отпечатъкъ, по който вий завчасъ узнаете, че се намирате въ семейна къща, а не въ приемния салонъ на нѣкой дантистъ, или не—въ отдѣлния кабинетъ на нѣкой моденъ ресторанъ.

Именно у Красноперови съвсѣмъ не се чувствуваше това различие: всичко стоеше, лѣжеше тѣй, а не инакъ, за това, защото тѣй бѣше по-красиво, по-ефектно, и не че това се изискваше отъ удобството, отъ желанието да си създадешъ едно сгодно жилище.

Тѣжко заведнажъ стана на душата на Золотарева.

Само сега, посрѣдъ това кадифе, посрѣдъ тѣзи бронза почувствува тя заведнажъ всичката мѣчнотия, затруднителностъ на своето положение. Както и винаги, тя се увлече, не обсъди всичко добръ! Но, тя съвсѣмъ инакъ си представляваше всичко. Неболато сгодно гнѣзденце, добра, нѣжна жена, игриви, весели дѣца!.... И на сега сѣдѣше самичка въ задушливата, полутъмна, мрачна стая, гдѣто окръжаващата тишина тѣжеше надъ нея, натискаше сърдцето ѝ, и саде татъкъ отъ далечъ, задъ затворенитѣ врата се чуваше неясенъ шумъ отъ стѣпки, сдържано приказвание.

—Защо е тя тука? Какво ѝ е потрѣбно отъ хората, които живѣятъ въ това мѣсто, що общо тя може да има съ тѣхъ? съ тѣга си говореше въ себе-си момата. Но да се отстѣпи бѣше вече немислимо, та и кжсно: на скърцнаха нѣйдѣ едни врага, подиръ други, зачуха се бързи женски стѣпки, шумоление на фиستانъ и въ стаята влѣзе Красноперова, съ приготвена отъ по-рано любезна усмивка.

Въ първитѣ минути Евгения Ивановна нищо дори и неразслушваше, неразбираше отъ любезнитѣ фрази, извинявания, които се излѣха, като рѣка, заведнажъ надъ нея, и отговаряше съвсѣмъ машинално, не на това което трѣбваше, тѣй щото стопанката на къщата погледна я малко зачудено, въпросително и завчасъ чувствително измѣни тона, стана по-студена.

Струваше ли да бѣдешъ толкозъ внимателна предъ такава

нищожна, непредставителна личност, въ нѣкаква-си увѣхтѣла, отъ старата мода рокля, съ такава смѣшна капела, съ такъвъ, най-сетнѣ, чуденъ, засраменъ видъ? На една минута у Красноперова мина дору и подозрѣнис, нѣма ли тя работа съ полулуда, или пъкъ съ нѣкаква авантюристка, съ нѣкаква благородна просѣкиня, която се втика въ по-извѣстни къщи подъ чужда фамилия. Но не, тя трѣбваше на сжщата минута още да се убѣди, че предъ нея дѣйствително сѣди сжщата сестра на онѣзи „симпатичната m-me Похвистнева, малко простичка, но, при всичко това, очарователна съ своята чисто селска хубостъ.“

Но още повече изглеждаше, че бѣше смаяна, самата Золотарева. Мигаръ тѣзи високата, не красива, не млада госпожа, съ такъвъ студенъ погледъ, съ правена усмивка и съ натегнато, ужъ аристократическо обръщение, по послѣдната мода вчесана, цѣла напръскана съ ливанто, премѣнена, наредена, която постоянно самодоволно си въртеше главата, подигаше си неизвѣстно защо и безъ това високитѣ, сухи рамена, мигаръ това не симпатично, манерно сжщество бѣ онѣзъ самата жена, заради която тя нѣкога-си е претърпѣла толкозъ нравствени мъки, толкозъ сълзи е пролѣла? Мигаръ предъ нея сѣдеше жената на Василия Семионовича, на нейния Вася?!

Сега чакъ разбра тя добръ, защо бѣ поразена въ началото отъ всичката къщна наредба, която тѣй отговаряше на тѣзи госпожа. Но гдѣ е той, защо не иде той толкозъ дълго време? Евгения Ивановна не можа да истърпи и попита нѣщо за него, въ отговоръ на което въ сжщата секунда чу:

— Мъжа ми много се извинява; той ей сега е ще излѣзе, щомъ като свърши урока. Тукъ той се занимава подиръ обѣдъ съ сина на единъ тукашенъ богаташъ-евреинъ-търговецъ. Туй сж, знаете, най-добри уроци: стига само да се заемете, а колкото за заплатата, и безъ да приказвате, ще ви заплатятъ много повече, отъ колкото нашитѣ аристократи.

— Мигаръ Василий Семионовичъ има и частни уроци? разсѣяно попита момата, като се ослушваше безпокойно, нѣма ли да се раздадатъ, най-подиръ, мъжеки стѣпки.

— Разбира се, че какъ иначе! Сутринята до обѣдъ—въ гимназията; тамъ той предава въ тритѣ класса русски языкъ; а исчеръта пъкъ дава частни уроци. Малко тежко, рааумѣва се, но нѣма що да се прави! Челядъта, наестина, не ни е голѣма, всичко три дѣца; но, моля ви се, всичко е тѣй скѣпо, а пъкъ не можешъ да

се затворишъ въ кѣщи, нийдѣ да не ходишъ и да ти не дохождатъ. Ний съ мъжа ми не сме навикнали така, та и, най-сетнѣ, човѣкъ да бжде като въ нашия градецъ инспекторъ сѣ-пакъ . . . какъ да се изразя тѣй . . . не струва, la position oblige, горделиво, съ достоинство говореше Красноперова.

—У васъ е тѣй наредено . . . неволно каза момата и, безъ да довърши, тя спрѣ малко засрамена.

—Да, у насъ не е лошо, самодоволно полузатвори очитѣ си домакинката. —Азъ, да ви кажа правото, не мога да живѣя, както другитѣ, както завърна; отъ дѣтинство съмъ навикнала да живѣя добрѣ. Но това е още нищо! . . . Да видите вий въ Петербургъ какви мебели, какви наредби на кѣщата! Азъ тамъ имамъ роднини, които принаглѣжатъ къмъ висшия кръгъ, продължаваше тя да разказва съ присторено равнодушие, —че да видите вий, наприкладъ, ясносинята приемна стая на моята братовчедка или пъкъ дѣбовата стая за ядение на вуйчо ми, неговия кабинетъ, будуарътъ на леля . . . Огъ устата на оживената Красноперова заведнѣжъ потекоха краснорѣчиви описания на всичкитѣ видѣни отъ нея прелести, чудесии. Бърже, съ въсторгъ, съ пламъкъ, съ увлечение описваше тя чуднитѣ маси, безцѣнния саксонски фарфоръ, необикновенитѣ лампи, полилеи, удивителнитѣ кананета, въсхитителнитѣ часовници, очарователнитѣ кресла, и въ развълчувания тонъ на гласъ ѝ ясно се чуваше дълбока, съвсѣмъ искрена радостъ и, заедно съ това, дълбока, мъчителна завистъ.

—А какви костюми при това! какъ се обличатъ! чуваше се подиръ, и пакъ се изливаше краснорѣчието, току-рѣчи художественно описание на различнитѣ *matinées*, визитни, бални фистани. Напудреното, блѣдно лице на Красноперова при туй почервѣвъ, въ студентитѣ ѝ очи свѣтна огнь. Очевидно бѣше, че за тѣзи жена главния, висшия смисълъ на живота се заключаваеше именно въ тѣзи лампи, келими, огледала, въ нѣкаква кадифеяна рокля, брилиантова гривна, и, че заради тѣзи вѣщи, заради възможностьа да ги има, да заслѣпява съ тѣхъ очитѣ на хората, тя е въ състояние да гладува сама, да претовари мъжа си съ работа, да лиши дѣцата си и отъ най малкото удоволствие, отъ най-сѣтената игралка.

—Ето що се нарича кѣшна наредба, ето какво ще каже, какъ да се живѣе! въстържено заключаваеше тя, като хвърли наоколо-си единъ погледъ, пълненъ съ горчивина, едвамъ-ли не съ презрѣние. — Но какво да се прави! всѣкому съеото, както че-

сто повтаря симпатичната жена на нашия губернаторъ, и Красноперова испусна една дълбока въздишка.

Дълбоко въздъхна и Евгения Ивановна; тя не можеше вече да търпи: този потокъ отъ думи помрачи ѝ главата. При това, въ тѣзи стая, гдѣто никога не отварѣха прозорцитѣ отъ страхъ, да не би скъпата мебелъ избѣлѣй или се запраши, бѣше задунливо, тежко се дишаше; къмъ това се притури още уморяването отъ цѣлодневното тичание по дюгенитѣ, най-подиръ вълнението; тя захващаше да се осѣща злѣ.

Като събра всичката сила на волята си, като стисна студениятъ си рѣдъ, момата пакъ се исправи, между това когато Красноперова, като забѣлѣжи, че гостинката ѝ е твърдѣ малко заинтересована отъ разказа ѝ и, както се види, изобщо е недотамъ „distingüée“, за да разбира „всичко това“, заговори пакъ съ първия горделивъ, донѣйдѣ си покровителственъ тонъ, раснитвайки, отдавна ли е дошла, много ли време мисли да се мае тукъ, какъ е съ здравieto милата ѝ Анна Ивановна, дѣцата ѝ и т. н. т.

—Пъкъ азъ, вижте, до сега и несъмъ знала, че у М-ме Похвистнева е дошелъ на гости нѣкой отъ роднинитѣ ѝ. Впрочемъ, за голѣма жалостъ, ний и доста нарѣдко се виждаме съ вашата сестра; тя е таквазъ саможива, пъкъ ний нѣмаме свои конѣ, протягаше тя, очевидно, само да каже нѣщо. — Та вий сте били познати съ мжжа ми още преди дванадесетъ години?! Но, Господи Боже, това е цѣла вѣчностъ!

Най-подиръ мъчението на момата се свърши. Въ тѣзъ минута, когато тя най малко се надѣваше, тихо, безъ да бжде отъ никого чутъ, влѣзе въ стаята единъ невисокъ, съ лиса глава господинъ, съ късогледъ, донѣйдѣ сънливи очи, пѣленъ, но съ нездрава пълнота, съ блѣдно, уморено лице и съ лѣнливи, като-че-ли нерѣшителни движения.

—Извинете ми, че неможахъ по-рано да влѣза — заетъ бѣхъ. Азъ просто не повѣрвахъ, като чухъ, че вий сте тука. Радвамъ се, радвамъ се, полегка говореше Красноперовъ, като стискаше ръката на своята гостенка съ онзи любезно-равнодушенъ видъ, съ какъвто посрѣщатъ добритѣ приятели, които се виждатъ тѣй често, щото посѣщението имъ неможе да има никакъвъ особенъ интересъ.

Евгения Ивановна както стана отъ мѣстото си, тѣй и замръзна въ недоумѣние, въ поражение.

—Какво не можете ме позна, — тѣй хубавъ съмъ станалъ!

съ лѣнива усмивка забѣлѣжи Красноперовъ. — А пъкъ азъ на часа ви познахъ, макаръ, че и вий, разбира се, сте се измѣнили. Че какъ не! живота не е играчка, може всекиго да смаже. Впрочемъ, вий какво! Вамъ ви е добръ, една глава? прибави той съ въпросителенъ тонъ, като се спускаше тѣжко въ креслото, като единъ човѣкъ, уморенъ, измученъ отъ работа. — Да, вижте, това е друго нѣщо, полека нареждаше Красноперовъ, — не е сѣ едно да имашъ на плещитѣ си фамилия, па и още въ сегашно време, когато самичкѣ човѣкъ едвамъ може да проживѣй. И той замислено поглади голата си глава.

—Разбира се, много зависи и отъ човѣка, съ леко натъртванис забѣлѣжи жената. —Безъ енергия, безъ извѣстно постоянство, разумѣва се, нищо нѣма да сполучишъ, ядовито прибави тя.

—Тѣй, ама и съ енергия понѣкога нищо неможешъ направи, каквото, напр., човѣкъ да бѣде въ моето положение. Вий не можете да си представите, каква проклѣта служба е тѣзъ! По-дьявоlesка отъ нея, чини ми се, и не може се намѣрл, се обърна той къмъ момата. —Утромъ тѣзи дѣца тѣй ма измучватъ, щото се връщамъ дома съвсѣмъ уморенъ, сеѣта ми се завива.

—Азъ помня, вий по напръдъ обичахте своята дѣятелность, тихо забѣлѣжи Евгения Ивановна, като погледна внимателно своя събесѣдникъ.

—Че какъ не! Когато човѣкъ е младъ, когато кръвта му ври, всичко му се показва леко и мило. Малко ли гдунави нѣща азъ тогава съмъ дрънкалъ, и още съмъ вѣрвалъ въ тѣхъ, ето що е главното! . . . Сега, разбира се, и проклинашъ деня, въ когото си стѣпилъ на това благородно педагогическо поприще. И, знайте, не бѣхъ отъ поповски сой, както други; имахъ роднини, протекция, имахъ възможность да уловя другъ пакъ, съ горчевина прибави той и пакъ потри челото си разсѣянно.

—Но ако ви е толкова тѣжко, защо се претоварвате още и съ частни уроци? попита Евгения Ивановна.

—Ами какъ инакъ?! очудено я погледна Красноперовъ. —Че моята заплата не бо-зна колко е голѣма, три дѣца . . .

—Моля ви се, бърже го прекъсна жена му, и тѣй едвамъ-едвамъ стига, ами тогава какво ще правимъ?! Шейсетъ седѣмдесетъ рубли връхнина на мѣсеца не е шѣга. Тукъ има учители, които буквално сж заети цѣлъ день до деветъ часа вечеръта. И едвамъ намиратъ време да похапнатъ, да пообѣдватъ.

Да, да, нищо не може направи, каза Красноперовъ съ умо-

рентъ, апатичейтъ тонъ. За това и чакашъ пъкъ тѣзи ваканция, като нѣкой мързеливъ ученикъ. Днесъ, слава Богу, се занимавамъ за послѣденъ пътъ съ двама останали още ученици: сполучихъ да ги предамъ на единъ студентъ, също мой бивший ученикъ, нека и той си побие главата съ тѣхъ лѣтосъ. Да, тѣзи дни ще имаме съвѣтъ и подиръ всичко свършваме, ще можемъ вече свободно да си отпочиваме, заключи Василий Симеоновичъ, като се поистегна дори малко отъ наслаждение, което предвкусяваше отъ сега още.

—Могъ ли да видя вашитѣ дѣца? попита Евгения Ивановна на душата на която се набираше се повече нестѣрпима тѣжакъ, тѣга.

—Ахъ, тѣ ей сега е отидоха съ възпитателката въ градската градина. Азъ тѣхъ винаги въ тозъ часъ ги изпращамъ да се расхождатъ, отговори Красноперова.—Надѣвамъ се, че другъ пътъ, когато додите у насъ, ще ви покажа моитѣ момчета. Тѣ, да видите, какви сж добри, какви благовъспитани, прекрасно говорятъ по французски и, представете си, съ парижки акцентъ. Азъ имъ условихъ една французойка; плащамъ, разбира се луди пари, но съгласете се, възпитанието на дѣцата е по-важно отъ всичко! Това е нашъ най-свещенъ дългъ.

—Обаче, какво тѣй азъ? заведнѣжъ тренна домакинъ, който като-че-ли бѣ задрѣмалъ малко.—Съвсѣмъ забравихъ, че моя ученикъ сѣди и чака. Трѣбва да го пусна.

—Ако това е само заради мене, то моля ви, не се безпокойте, възрази Евгения Ивановна.—Азъ днесъ трѣгвамъ за у дома, трѣбва да поприбера още поукитѣ си, тѣй щото... вий ще ме извините, и тя става.

—Ще рѣче, вий днесъ трѣгвате! Много ми е жално, че се видяхме за тѣй малко време, каза Василий Симеоновичъ, но, както ѱ по-напредъ лицето му неизражаваше нищо, освѣтътъ крайно едно уморяване.

—Mlle... m-lle Золотарева, разбира се, не за послѣденъ пътъ иди въ града и ний ще имаме още удоволствието да я видимъ, по навикъ любезно захвана жената, която едвамъ си спомни фамилията, и, като се зарадва въ душата си, че ще се отгърве, най-посиръ, отъ чудната гостенка, съ която положително незнаеше, що да прави, за какво да приказва.

—Охъ, какъ вий, обаче, кашлите! равнодушно забѣлѣжи Красноперовъ, като испроваждаше до портата Евгения Ивановна, не

удостоена съ такъва честъ отъ страна на домакинята, която бѣше вече се върнала.—Какво е туй, кръвъ ли?

—Да, както виждате, жално се усмихна тя.—Мислѣхъ, че до пролѣтѣта нѣма да доживѣя, а пъкъ то, гледай, че останахъ за до есенесъ да се влачамъ,

—Защо такива тъжни мисли! Отъ какри още болѣсти хората се поправятъ и живѣятъ!—очевидно, току-рѣчи машинално я утѣшаваше Василий Симеоновичъ.

—Саде менъ нѣма да ме бѣде, та и по-добрѣ! . . . Уморена съмъ, стига ми, забѣлѣжи момата, въ душата на която заведнѣжъ се набра тъга. Е, сбогомъ, бѣдеме щастливи! . . . Гласа ѝ малко затрепера.—Повече ний, навѣрно, нѣма и да се видимъ. Като стисна бърже ржката на Красноперовъ тя, безъ да се обръща назадъ, излѣзе отъ портата и бързишкомъ трѣгна по тротуара. Като че-ли нѣщо я блѣскаше вънъ отъ тѣзи кѣща, къмъ която преди единъ часъ, се приближаваше цѣла растрѣперена отъ вълнение.

Като се върна въ стаята си и като затвори вратата, хвърли се Золотарева върху кревата и зарови лицето си въ възглавницата. Времето вървеше, а тя сѣ-още лѣжеше безъ мисли, безъ съзри въ нѣкакво си тежко вдървяване; тя неискаше, неможеше дори и да мисли за нѣщо, дълбоко, неизказано отвращение къмъ живота, къмъ хората я обхваща.

Смръкваше се, когато слугата потрона на вратата ѝ, за да ѝ обади, че я чакатъ конѣтъ отъ краснитѣ горки. Автоматически току—рѣчи безсъзнателно събра Евгения Ивановна своитѣ покупки, и като се расплати съ ханджията, при което забрави да земе дори и цовърнатитѣ пари, мълчешкомъ седна въ пайтона. Колелата задрѣнкаха по перавния, изтърканъ калдаржмъ, замѣркаха се кѣщията, зидищата, градинитѣ. Колата излѣзоха, най-подиръ вънъ отъ града и трѣгнаха по полето. Бърже вървяха конѣте по гладкия, равенъ пътъ. като подигаха малки облачета отъ прахъ, ясно се раздаваше въ тихия вечеренъ въздухъ тропанието на копитата имъ; равномерно като се полюляваше, търкаляше се пайтона; наоколо се растилаха тъмни пространни ниви, въ небесната синевина заблещукуваха звѣздици.

Приспана отъ друсканието, момата прилѣгна въ кѣшето, и затвори очитѣ си; вълнението ѝ вече донѣйдѣ се успокои, като остави само едно чувство отъ тиха скърбъ, отъ дълбоко нравствено уморяване.

—Ей-тамъ-е е Отрадное! Виждашъ, огънчето дѣто се свѣтка, за-

бѣлѣжи заведнѣжъ пайтонджията, като се обръщаше къмъ нея и ѝ показваше съ камшика двѣ огнени точки, които се виждаха татѣкъ въ далечнината.—Сега и клящата не е далече. Ди! хайде, —и той полегка удари конетѣ.

Още по-напредъ нѣколко пѣти се поопита Василь да завърже разговоръ съ госпожицата, но до сега на всичкитѣ му загатвания относително времето, житата и т. н. т. Золотарева нищо не отговаряше; да върватъ пакъ тѣй, мълчишката, бѣше му мѣчно. Малко помагаше дори и чобучката, която той безъ церемония запуши, и различнитѣ приятелски обръщения къмъ конетѣ. Но при послѣднитѣ му думи момата като че-ли се събуди.

—Отрадно е; Това ли е имѣнието на „помѣщика“ Кологривовъ? попита съ слабъ гласъ тя.

—Неговъ, неговъ чифликъ е, зарадванъ се обърна пакъ Василь.—Само че какъвъ ти „помѣщикъ“, той нп най-малко неприлича на такъвъ; простичкъ е такъвъ, добра душа човѣкъ, самъ понѣкога и оре, и коси, и по нашенски се облича. Селенитѣ много го обичатъ, отъ сѣсѣднитѣ села току сноватъ хора: да попитатъ ли за нѣщо, да се посвѣтватъ ли, писмо ли или прошения да напишатъ—се до него. Какво да се каже, златенъ човѣкъ, и уменъ пѣкъ, не като насъ, никому нѣма да остави да го излъже. Та и на тукашнитѣ господа „помѣщици“ никакъ не имъ се хареса той, разбира се защо, не имъ върви по гайдата, не, не е такъвъ, добродушно лукаво се засмѣ той.

—И голѣмъ ли му е чифлика? малко се оживи Золотарева, като погледна къмъ страната, отъ дѣто весело мержелѣяха огньоветѣ.

—Кѣдѣ тамъ голѣмъ! Съ двама ратаи си върши работата. Ами нищо, добръ му върви стопанството, добръ, каза Василь съ тонъ на единъ човѣкъ, който добръ разбира отъ тѣзъ нѣща.—Три години всичко има огъ както е той тукъ, а мѣстото, гледай, и не можешъ го позна, то ли е прѣжното. Тозъ чифликъ по-напредъ принадлежеше на единъ бивши офицеринъ, ама той тѣй си глѣдаше работата, щото бѣше станалъ за смѣхъ на хората; тѣй ѣто, всичко си върви съ реда. Миналата година направи и новъ оборъ за говедата вѣтий бѣ съвсѣмъ се съборилъ, а тѣзи пролѣтъ, гледай, си направи нова кляца: ветата колиба, въ която живѣятъ ед-вамъ се държеше.

—И сѣ самичкъ?

—Кажи, че самичкъ. Масторъ е на всичко, и съ трионъ и съ тесла—

сѣкакъ работи, че и друго го може да научи. А сега скоро още и ще се задоми.

— Какво, ще се ожени ли? пакъ попита Евгения Ивановна. Ней отколѣ си искаше да узнае нѣщо по-подробно за човѣка, който я интересува именно съ всичко онова, въ което му намираща криво нейната сестра съ мъжа ѝ; но въ Краснитѣ Горки съ неприятностъ спомнѹваха Кологривовъ, и то съ явно раздражение, като-че съ ненависть, спомнѹваха го като човѣкъ, който съ дивитѣ си взглядове, съ глупавитѣ си кроежи на всѣка стѣпка припрѣчваше пътя на благороднитѣ хора.

— Тѣй ами, ще се ожени, за поиската дъщеря отъ туй село, ей, дѣто е тамъ на баирчето. Тя въ това село, рѣчи, четире години отъ като учителствува, и също женитѣ, дѣцата много я обичатъ, та и селенитѣ лошо не говорятъ за нея. Добри сж си двамцата, нѣма що да се каже, лика прилика, Господъ да ги поживи! — вече по-сериозно продължаваше коларя. — Моя умъ тѣй ми казва: да би имало повече такива хора на свѣта, кждѣ по добъръ щеше да бѣде нашия животъ! Баремъ щѣха да ни научатъ насъ, глупавитѣ на умъ, щѣха да ни покажатъ какъ да живѣемъ, какво да правимъ. На, макаръ азъ, да кажемъ! Каква ми е сега честта! Скитай се и мъчи се по чуждитѣ мѣста. А кой ми е кривъ? глупостта ми и лошитѣ хора. И Василь, който, очевидно, е можалъ да посѣти нѣкоя механа въ града и който, поради това, бѣше малко разпаленъ, захвана дълтъ единъ разказъ за своитѣ тѣглила, за това, какъ той, по свѣта на приятели, се е раздѣлилъ съ брат си, какъ, послѣ, поради различни несполуки, неберекетъ, се е падналъ въ ярема на единъ съседенъ „помѣщикъ“; какъ приятеля му — кръчмаринъ е довършилъ хесапа му и го е пусналъ голъ по свѣта. Той още не бѣ свършилъ своя разказъ, а пайтона вече влизаше въ двора на къщата.

Не бѣше късно още, тѣй около единадесетъ часа; отъ прозорцитѣ на спалната стая на Похвистневи свѣтеше лампа, но нито сестра ѝ, нито пъкъ зета ѝ не излѣзоха да посрѣцнатъ Евгения Ивановна. Слугинята помогна на ослабналата мома да се качи до стаята си, гдѣто ѝ донесе чай. Тя си полѣгна.

Слѣдъ половина часъ, уморена, измачена физически и нравственно, тя вече спѣше, но туй бѣше тежкъ, безпокоенъ сънъ, пълненъ съ трѣскави привидѣния. Като се подиграваха съ нея, гоняха я и се въртяха, както вихрушка, наоколо ѝ познати лица, фигури; напразно се мъчеше тя да избѣга, да се скрий отъ всич

ки тѣзи зли, насмѣшливи физиономии, да се затули нѣйдѣ, щото да не чува тѣхнитѣ гаврения, тѣхния иронически смѣхъ, силитѣ ѝ нерачиха да ѝ служатъ, слабостѣта ѝ хващаше жилитѣ и тя веможеше да се мръдне, а страшното колело сѣ се стѣсняваше и стѣсняваше. Тукъ бѣше и бившия ѝ началникъ, дебелия, стария, лукавия инспекторъ, распуснатъ, развратенъ, който я намрази и ѝ докара много горѣстъ, тука бѣше и дългата дървена фигура на послѣдния ѝ принципиалъ, студентъ, егоистиченъ формалистъ, който вѣчно нѣщо-си подозираше, никому не вѣрваше и който ѝ отне съ своитѣ придирки много здравие. Горделиво стѣпваше слѣдъ тѣхъ сухата, наперената Красноперова, а до нея ситно-дребно вървеше съпруга ѝ, сънливъ, уморенъ, мърморейки си подъ носа: „всичко е глупостъ, всичко е праздно . . . по малко уроци по-много пари, ето що е важното! другото праздна работа“. Но по-страшно отъ всички се приближаваше къмъ нея Похвистневъ, като кръщеше люто: „Какво тамъ самопожертвование, ближни . . . принципи, идеи? . . . всѣка идея съ рубла ще убия, а заедно съ тѣхъ ще затрия и глупцитѣ, които ги проповѣдватъ!“ „И ще убия и ще убия! тѣй имъ трѣбва, тѣй!“ повтаряше Анна Ивановна цѣла поблѣднѣла, съ зли, свѣтнали очи. Колелото ставаше се по-тѣсно, кръсцитѣ по-грѣмогласни, кривенията по-страшни, дългитѣ рѣцѣ се протягаха да я сграбчатъ, нѣщо тежко натискаше гърдитѣ ѝ. Съ вѣкъ се събуждаше момата, едвамъ-едвамъ като си поемаше душата, цѣла пламнала въ огънь, и пакъ слѣдъ нѣколко секунди се забравяше съ сжщия безспокоенъ сънъ.

Минаха нѣколко дена, но тѣжкото, тѣжното впечатление, което Евгения Ивановна изнесе отъ свижданието съ Красноперови, не се изглади, горѣстѣта не премина; тя веднага като-че-ли окончателно се отеграни отъ живота и единчкото ѝ желание сега бѣше да свърши по-скоро смѣтката съ живота си и да се успокои веднѣжъ за винаги отъ всичкитѣ си страдания, излѣгани надѣжди. Да, колкото по-скоро би дошелъ послѣдния часъ, толкова по-добрѣ би било и за нея, и за другитѣ, на които тя, очевидно, до-тѣгваше отъ день-на-день сѣ повече и повече.

При всичко, че Золотарева никакъ не бѣше отъ онѣзи хора, които и за най-малкото нѣщо се докачатъ, обаче тя веможеше да забѣлѣжи, че съ нея не само сж студени, но току-рѣчи не говорятъ, по нѣкога, като че-ли нарочно, съвсѣмъ не я забѣлѣзватъ. Нѣколко пѣти тя сжщо съ недоумѣние забѣлѣжваше безспокойнитѣ, плашливитѣ погледи на сестра си при приближаванието ѝ до нѣкое отъ дѣцата, като-че-ли тя се страхуваше, че Евгения Ивановна, намѣсто да помилва, ще ухани дѣтето, което начаса, ужъ по нѣкаква причина, извикваха, извеждаха. Тя всѣкога горѣщо е обичала дѣцата, и ето на явно отъ нея, безъ ни най-малко стѣснение, отстраняваха ги, като я лишаваха по такъвъ начинъ отъ послѣдната радостъ, отъ послѣдното утѣшение да бжде заедно съ тѣзи мънинки, чисти, крѣпки сжщества.

„Защо, за какво?“ питаше тя себе-си и не намираше отго-

воръ, толкозъ повече, че, поради усилената слабостъ, тя бѣше престанала да прави своитѣ катадневни разходки въ селото. Въ всѣки случай, едно бѣше ясно и несъмнѣнно: тя стана излишна въ тѣзи фамилия и сѣ по-често презъ главата ѝ минаваше мисль—да се махне отъ тука и да отиде другадѣ-нѣйдѣ да прекара послѣднитѣ си дни. Най-подиръ, благодарение на одного отъ внученцата ѝ, тя можя всичко да разбере, всичко да си обясни. Веднѣжъ, подиръ обѣдъ, сѣдеше тя или, подобръ да се каже, полулѣжеше на едно канане въ сѣнчастия, прохладенъ кйоникъ, като се вслушваше въ веселитѣ крѣсьци, смѣхове на дѣцата, които си играяха тѣдѣсь близо. И веднага едно отъ тѣхъ, именно Василчо, като се криеше отъ преслѣдванието на другитѣ, които го гоняха, влѣзе въ кйонка и, нѣмайки сила да се спрѣ, налѣтъ право върху Евгения Ивановна, която бързо го хвана съ рѣцетѣ си и се помъжи да го привлече къмъ себе-си; но дѣтето силно се дърпаше, махаше съ рѣцетѣ си, въртеше си главичката и насълзенъ повтаряше: „нешъ, нешъ, пустни ме!“

—Защо ти неискашъ да ме цалунешъ? Зеръ не обичашъ леля си? нѣжно го попита тя.

—Мама не дава, едвамъ-ли не плачеше дѣтето. — Тя казва: ти си болна и, който те цалуне, начасаъ ще се разболѣй и ще умре, пѣкъ азъ неискамъ да умрѣ, не искамъ въ земята, боя се отъ червеитѣ.

Рѣцѣтъ на момата се разгърнаха и паднаха отъ само себе. Зарадваното момче тутакси избѣга, а тя продължаваше да сѣди блѣдна, вкована съ широко растворени очи, отъ които полегка, една слѣдъ друга се търкаляха сълзи. Като доде въ себе-си, най-подиръ, и като се върна въ стаята си, тя захвана на часаъ да си прибира вещитѣ, но безъ да бърза. Нейното рѣшение бѣше прието: нощта да пренощува, а сутрѣ, въ зори въ града, за трена, който ще трѣгне. Кѣдѣ? . . . Не е ли сѣ едно! само далече, колкото се може по-далече отъ тука.

Скоро неголѣмото ѝ съндѣче бѣше готово; оставаше само да попринареди дървената кутия, която заключаваше различни пишенца съ кашки, стѣклета съ различни мехлеми, прахове. Въ тѣзи минута се разладе въ двора шумъ, женски плачъ, заедно съ това нѣкой-си разбранно произнесе името ѝ. Евгения Ивановна бързешкомъ се приближи до прозореца. Въ разрошената, заплаканата баба, която, очевидно се пѣдеше отъ Василя, тогазъ когато тя се противеше и не искаше да си ходи, момата на часаъ узна една отъ своитѣ селски познати жени.

—Какво, на, не е заповѣдано да я пушамъ, а пѣкъ тя втори день сѣ се втика, говори той. — Азъ що? менъ ми е сѣ едно, но моята работа е, както-знаешъ, да слушамъ. Е, хайде сега върви си, сурово той се обърна къмъ бабата, като искрѣщѣ при Золотарева още по-силно отъ но преди.

—Майко мила, госпожице, помогни ми спаси ме! отчаянно викаше тя, като правеше поклони и удряше челото си о земята.—

Умира, охъ, умира моя Димитърчо, моето соколче, хубавия ми синъ! . . . Втори денъ не яде, ни пие, въ огънь е пламналъ и да ни познава веке престана. Колко пъти азъ дохождамъ, ама не ме пущатъ до тебе. Помогни ми, благодѣтелко моя, изгубена съмъ съвсѣмъ! . . .

—Добрѣ, добрѣ, азъ сега-е ще дойда, бърже, нервно отговори Евгения Ивановна.

—Господъ да те поживи, Прѣсвятая Богородичка, Иисусъ, Христосъ . . . да ти дадатъ здравие и добро.

—Хайде, хайде сега на добъръ часъ, сърдито я прекъсна пайтонджията, като се вглеждаше плахо. — Каза ти госпожицата, че ще доде, какво щещъ още! Хайде, зимай си дърмитѣ, че можешъ и да си испатишъ, зеръ, мърмореше той, като испроваждаше бабата, която още продължаваше да охка и да въздиша.

—Ти кѣдѣ тѣй? съ присторено спокойствие попита Похвистнева, която, като-че-ли ненадѣйно се блъсна съ сестра си, която бѣше слѣгла отъ стѣлбата и държеше въ рацѣтъ си една малка бохичка.

—Въ село; тамъ се е разболѣло едно момче, че ме повикаха.

—Да, азъ чухъ за това, но само нѣма отидешъ тамъ, като съдържаше вътрѣшното си вълнение, продължаваше ужъ спокойно Анна Ивановна.

—Напротивъ, отивамъ ей сега-е, твърдо отвърна момата, и, моля, не ме задържайте. Сега всѣка минута е скѣпа; може би, болѣстѣта е праздна работа, може-би, — нѣщо сериозно; това момче е едничкѣ синъ на майка. И тѣй азъ не зная, защо не се я пуснали при мене още вчера и дори не ми казахте, че тя е дохождала.

—Тѣзи баба не пуснаха по наша съ мѣжа ни заповѣдъ, остро отговори младата жена. Сина ѝ лѣжи отъ тежката болѣстъ, и ний не искаме да се заразимъ сами или, което е още по-лошо, да заразимъ дѣцата си! По тѣзи причина и ти нетрѣбва да отидешъ въ село,—и тя рѣшително ѝ загради пътя.

—Ти се лъжешъ, азъ трѣбва да отида и ще отида, толкозъ повече, че незнае никой още, отъ тежката ли болѣстъ лежи дѣтето или просто отъ настинка, и, ако е дори отъ тежката болѣстъ, то, най-вѣрното е, не е отъ лошата.

—Отъ лошата или не, нѣма, повтарямъ ти, нѣма да идешъ. Азъ не искамъ да рискувамъ повече! И тѣй много вълнения, без-спокойствия азъ пренасямъ, отъ като ти рѣче да разигравашъ ролята на „сестра милосердия“. Азъ мълчахъ, до като не видахъ явна опасностъ; но сега е друга работа. Дѣцата ми сж по-скѣпи отъ всичко — отъ тебе, отъ мене, отъ цѣло село, отъ всичкия свѣтъ, разбирашъ ли?

—Много хубаво разбирамъ, но само това не ти дава още право да крѣщишъ надъ мене и да подигаешъ такъва врѣва, спокойно, както по-напрѣдъ, забѣлѣжи момата, макаръ че рацѣтъ ѝ явно трѣперяха. — Азъ ми се чини, не съмъ дѣте и сама знамъ,

що правя. Вървай ако само болѣстѣта излѣзе прилипчива, азъ нѣма да се завърна тукъ и . . .

Но Похвистнева повече не слушаше; грижитѣ, страхътѣ за дѣцата, раздражението противъ сестра ѝ, които се усиляха отъ день-на-день, всичко това помрачи нейната глава.

—А! ти сама знаешъ, какво правишъ! като се задъхваше, съ задавенъ гласъ проговори тя. — Много хубаво, много хубаво! . . . И азъ знамъ сега, какво да правя! . . . Стига! На всичко има мѣра, и на търпението ми сжщо! . . . Азъ мълчахъ отъ деликатностъ, отъ състрадание, търняхъ, но сега нѣма повече да мълча и да търпя! . . . Да, Стига! . . . Повтарямъ, едно отъ двѣтѣ: или ти ще останешъ и нѣма да отидешъ, или . . .

—Или? продължавай, де, защо сирѣ, захвана Евгения Ивановна съ нажаленъ, но твърдъ гласъ.

—Ти сама ме предизвиквашъ на такива тежки расправи, ти сама си крива за всичкитѣ недоразумѣния въ послѣдно време, вече жаловито заговори младата жена, която, очевидно, малко се засрами. — Виждаше Господъ, до колко азъ бѣхъ радостна за твое-то дохаждане: азъ те гледахъ, бѣхъ внимателна, грижахъ се да предварямъ и най-малкитѣ ти искания! А ти, съ какво ми отплащашъ за всичко това?! . . . Гласътъ ѝ малко се понижи. — Ти искаша пълно невнимание на нашитѣ съ мжжа ни желанія, ти не искаше да слушашъ моитѣ молби и продължаваше ката день да тичашъ по калнитѣ съ заразенъ въздухъ колиби. Туй е малко: сега ти отивашъ при човѣкъ, който лѣжи отъ тежката болѣстъ, знамъ навѣрно. Тебъ не те е грижа, че ти подхвърляшъ на опасностъ мъпинкитѣ, въ нищо не криви сжщества! Ти си просто безжалостно, егоистично създание, готова заради своитѣ прищѣвки, капризии, всички да погубишъ, всички да изморишъ, само твоего да стане! вече се развиваше Похвистнева, цѣла изчервена. — Каква си ти роднина, сестра, леля подиръ това? Имашъ ли ти баремъ мънинко съжалѣние, баремъ една капка-сѣвъсть?! . . . Престъжни само прага на моята къща и ти нѣма вече да се завърнешъ въ нея, нѣма, нѣма, никой пжтъ! . . .

—Ако тамъ има боленъ отъ тежката болѣстъ, то азъ сама нѣма да се завърна и, какво и да е азъ съмъ рѣшила сутрѣ да замина. Сега цусни ме, времето не чака.

—А азъ ти казвамъ, нѣма да те цусна! диво извика крайно разгнѣвената жена. — Ти полудявашъ, но азъ . . . Преди да свърши думата си Похвистнева се сирѣ: една ягка рака я хвана за лакътя, тя видѣ право предъ себе си лицето на Евгения Ивановна мъгновенно измѣнено до неузнавание. Като-че-ли друга жена стоеше предъ нея: не онова кроткото, слабо сжщество, каквото го познаваше до сега, но пълно съ енергия, съ рѣшимостъ.

—Не, ще ме цуснишъ! се провикна тя съ свѣтнали очи и като бутна Похвистнева, бързешкомъ мина.

—А! тѣй-тѣй! . . . Добрѣ, добрѣ! . . . върви, но помни назадъ вече да се не върнешъ! извика подирѣ ѝ Анна Ивановна, и,

като не се одържа, въ минутата заплака отъ вълнение и отъ злина.

Но момата вече неслучаше тѣзи думи; възбуждението ѝ даде сила: тя не ходеше, току-рѣчи тичаше. Обаче, Золотарева преди още да премине мостчето почувствува, че силитѣ ѝ заведнага сѣ ослабнали и блѣдна, страшна довлече се, най-насетнѣ, до селото.

Като я видяха, повече замязала на мъртвецъ или сѣнка, отъ колкото на живъ човѣкъ, женитѣ се испоплашиха, се загрижиха но Евгения Ивановна съ гласъ, който едвамъ можеше да се чува, настоятелно заяви, че тя иска най-напрѣдъ да види болния. Стигаше ѝ, обаче, да погледне на него, да зададе на окръжаващите нѣколко въпроса, за да се убѣди на часа, до колко предположение то ѝ бѣше вѣрно: момчето не лѣжеше отъ тежка болѣсть; то очевидно, само ягко е настинжло, слѣдъ като се окжпало потно.

Като сѣдна на единъ столъ, защото неможеше повече да се държи на краката си, накара тя женитѣ да растриятъ добръ болния съ оцетъ и ракия, да му сварятъ бжзовъ цвѣтъ за пиение и да го завиятъ добръ съ кожуси. Тя имаше немалко работа, особено благодарение на питанията на женитѣ, които повече ахкаха трещѣха, отъ колкото вършеха нѣщо; при това всѣка искаше непременно да испита своя, „бабешки цѣръ“, като прѣскание за уроки съ въгленъ и др. т. Задрѣма болния, полѣгна въ киларчето и Евгения Ивановна, която се осѣти съвсемъ лошо. Наоколо бѣше тихо, тъмно, прохладно, миришеше на прѣсно сѣно, при всичко това, момата неможеше да заспи: отъ испитаното вълнение цѣла треперѣше, сърдцето ѝ глухо неравномѣрно тупаше, на языка си чувствуваше горчевина, а душата ѝ се пълнѣше съ таквазъ тъга, отчаяние. Най-подиръ, вече надвѣчеръ се забрави за малко време и тя.

(слѣдва свършкътъ)

ЖЕНСКИЯ ВЪПРОСЪ

отъ

Августъ Бебелъ

Въ послѣднитѣ десетолѣтия на нашето развитие се забѣлѣзва въ всичкитѣ слоеве на обществото едно безпокойство и движение на умоветѣ, което показва, че обществото осѣща люлѣянieto на почвата подъ краката си. Множество въпроси постѣпенно сѣ исплували на повърхността, за разрѣшението на които и до сега се водятъ препирни. Единъ отъ най-важнитѣ въпроси, който отново взе да излиза на пръвъ планъ е тѣй нарѣчения **женски въпросъ**

Най-важното при този въпросъ е да се опредѣли онова положение, което жената трѣбва да завзема въ човѣческото общество, за да стане пълнъ, равноправенъ гражданинъ, за да развива силитѣ си и способноститѣ си. Отъ наша гледна точка този въпросъ е на тѣсно свързанъ съ въпросътъ, ка-

къвъ образъ и организация трѣбва да приеме човѣчeskото общество, щото намѣсто да бѣде угнетявано, грабено, оставено въ нужва и бѣдность, да бѣде свободно и да има физическа и социална здравина. Така нарѣчения женски въпросъ е за насъ само едната страна на общия социаленъ въпросъ и може да бѣде окончателно разрѣшенъ само съ разрѣшението на този.

Обаче не по-малко необходимо е да се разгледа „женския въпросъ“ и специално; първо. защото положението на жената въ течението на общественното развитие е било и е съвсѣмъ друго отколкото обикновенно се мисли; и второ, защото въпросътъ за положението на жената въ днешно време и въ бѣдѣще е въпросъ, който, поне въ Европа, направо докосва по-голѣмата половина на човѣчeskото общество, тъй като женския родъ съставлява по-голѣмата половина отъ цѣлото население.

По женския въпросъ, както и по общественния, има различни направления, партии, всѣка една отъ които разгледва и обсъжда въпроса отъ своя социална и политическа гледна точка и предлага срѣдства за разрѣшението му. Еднитѣ утвърждаватъ, че женски въпросъ не съществува, защото положението, което жената завзема сега и ще завзема въ бѣдѣще е предопредѣлено отъ нейното „природно назначение“, което я готви за съпруга и майка и я ограничава въ кръгътъ на домакинството. Всичко което лѣжи вънъ отъ четиретѣ стѣни на къщата или което не стои въ близко съприкосновение съ къщнитѣ ѝ длѣжности, не се касаяло до нея.

Привърженицитѣ на това мнѣние, както вижда всѣки, иматъ готовъ отговоръ и вѣрватъ, че въпроса е рѣшенъ. А че днесъ милиони жени не били въ състояние да изпълняватъ натрапенното тѣмъ „природно призвание“, като домакинки, родителки и възпитателки, вслѣдствие на неразбранитѣ економически и общественни условия, а че други милиони били несполучили въ това „призвание“, защото бракътъ се обърналъ за тѣхъ на цѣло робство и се принуждаватъ да прекарватъ живота си въ крайна бѣдность, — това тъй малко безиокои тѣзи мѣдреци, както и факта, че безбройни милиони хора сѣ принудени днесъ въ различни занаяти, по най неестественъ начинъ и вънъ отъ силитѣ си да се истоощааатъ за да продължатъ мизерното си съществуване. Тѣ затварятъ

очитѣ си и ушитѣ си предѣ тѣзи скърбни факти, като утѣшаватъ себе си и другитѣ, че „вѣчно“ така е било и „вѣчно“ така ще бѣде. Че жената има право да взема участие въ придобититѣ отъ културата блага, да се ползува отъ тѣхъ за подобриеніето на положението си и за развитието на духовнитѣ си и тѣлесни способности, въ такава стѣпенъ както и мъжътъ, за това тѣ не искатъ и да знаятъ. Пъкъ ако чуятъ, че за да бѣде жената тѣлесно и духовно независима, трѣбва да стане преди всичко економически самостоятелна и да не зависи отъ „благоволеніето“ и „милостѣта“ на мъжътъ,—тогава търпението имъ се довършва. Гнѣвтътъ имъ пламва и цѣлъ порой отъ оплаквания и проклетия се сипятъ върху свѣтътъ, който „трѣгналъ наопаки“, и върху „безумнитѣ емансипаторски стремления“.

—Тѣзи хора сж „нищѣ духомъ“ отъ мъжски и женски родъ, които не умѣятъ да искочатъ отъ тѣсния кръгъ на предубѣжденията си. Тѣ сж, отъ родътъ на кукумявкитѣ, които се напратъ на всѣкъдѣ гдѣто царува мракътъ и уплашено кукумяукатъ когато единъ лъчъ свѣтлина падне въ приятната имъ тъмнина.

Другата партия, тѣзи които наричатъ себе си „напреднали“ не могатъ да си затварятъ очитѣ и ушитѣ предѣ високо-крѣпнияшитѣ фактове; тѣ сж съгласни, че преди едно поколение женитѣ не сж се намирали въ такова лошо положение както сега, и че необходимо е да се изслѣдва, като какъ да се подобри положението на тѣзи жени, които сж оставени да се грижатъ за себе си. На тая партия се струва, че за ония жени, които влѣзли вече въ пристанището на бракътъ, „социалния въпросъ е разрѣшенъ“.

Затова тая партия изисква, щото всички области на трудътъ, които отговарятъ на силитѣ и способноститѣ на жената да ѝ бѣдатъ отворени. По-напредналитѣ настояватъ щото това състязание да се простира не само въ областта на обикновеннитѣ долни занаяти и професии, но сжщо и въ областта на по-горнитѣ звания, въ областта на искуството и науката. Тѣ искатъ допуснатието на женитѣ да учатъ въ университетитѣ, които до сега въ повечето страни сж били затворени за женитѣ. Тѣхната главна цѣль е обърната къмъ различнитѣ клонове на науката, медицинското звание, държавнитѣ служби (пощи, телеграфи, нѣкои отдѣли въ желѣзно-пѣтната служба), за които тѣ смѣтатъ женитѣ особено наклонни, като се

осланятъ на практическитѣ резултати, които особено въ Съединенитѣ Щати сж били добити отъ прилаганието на женския трудъ. Едно незначително число отъ тая партия си туря за цѣль и постигванието на политически права за жената. Жената е сжщо такъвъ челоувѣкъ и гражданинъ, както мъжътъ, казватъ тѣ, и досегашното исключително упражненіе на законодателната властъ отъ мъжетѣ показва, че тѣ сж се ползували отъ тази си привиллегія исключително за себе си, за своя полза и въ всѣко отношение сж се туряли като настояници надъ жената.

Забѣлѣжителното въ тѣзи горѣ-описани стремления е, че тѣ не излизатъ отвънъ рамкитѣ на днешното общество. На тѣзи хора съвсѣмъ не имъ идва на умътъ да се попитатъ, дали съ постиганието на горнитѣ цѣли ще се подобри положението на жената. Или не съзнаваме това положение или пъкъ се нарочно лъжемъ. Безпрепятственното допущаніе на женитѣ къмъ поминѣчнитѣ и индустриалнитѣ занятия е вече фактически достигнато и господствующия класъ, за свой собственъ интересъ, помага всѣкакъ на тая женска „емансипация;“ при днешнитѣ обстоятелства, това допущаніе усилва борбата на конкуренцията между работнитѣ сили и по такъвъ начинъ височината на дохода на двата пола спада, било като дневна плата, било като жалование.

Тая половинностъ и неясностъ въ цѣлитѣ произлиза отъ това, че „женския въпросъ“ е билъ до сега почти исключително обработванъ отъ жени на висшитѣ классове. Тѣ сж имали предъ видъ женитѣ само отъ она малѣкъ кръгъ, въ който живѣятъ и само за тѣхнитѣ искания сж се застъпвали. Обаче за голѣмата масса работни жени е доста безразлично, че стотина или хиляда жени отъ унужденитѣ срѣдни съсловия щѣ ли да се вмѣкнатъ въ горнитѣ учителски звания, въ лѣкарската практика и чиновническата кариера. Общото положение на женитѣ съвсѣмъ неще се измѣни отъ това. Господаруването на мъжетѣ надъ женитѣ, материалната зависимостъ на послѣднитѣ, робството имъ при днешния бракъ, проституцията явна и тайна — не ще да исчезнатъ. Въпросътъ, значи, остава нерѣшенъ. Въ общото положение на женитѣ съ такива повърхностни срѣдства нищичко се не измѣнява, и затова тѣ, въ голѣмото си множество, не могатъ да се въодушевяватъ отъ подобни „мичи“. Отъ друга страна стремления като горѣ-описанитѣ срѣщатъ твърдѣ енергическо съпротивленіе отъ

ония влиятелни мъжки кръгове, които въ нахлудването на женитѣ въ добръ плащанитѣ и видни мѣстица, виждатъ само една твърдѣ неприятна конкуренция за себе си и синоветѣ си. Всички срѣдства, честни и безчестни, се пушатъ противъ това нахлудване. Тѣзи мъжки кръгове нѣматъ нищо противъ ако женитѣ пренежиятъ всички тѣй нарѣчени долни звания; тѣ го намиратъ даже за естествено и благоприятствуватъ му, защото то прави работнитѣ сили евтини. Кога жената поиска да влѣзе въ висшитѣ, монополизирани отъ тѣхъ служби, тогава се начева тѣхната опозиция.

Държавата, на която тѣзи мъжки кръгове влияятъ, сж-що така е твърдѣ малко расположена да допуша женитѣ на държавна служба, макаръ че тѣхнитѣ способности прекрасно да отговарятъ за такива длѣжности. Въ срѣдата на работния класъ е дадена пълна свобода на бѣсната конкуренция. но въ областта на висшитѣ длѣжности сж издигнати непроходими прегради. Странно впечатление оѣща чловѣкъ, като гледа, съ каква храбростъ надаватъ викъ учени и чиновници, лѣкари и юристи, когато „незваннитѣ“ посмѣятъ да расклатятъ издигнатитѣ прегради. Като най непризвани отъ всички, тѣзи мъдреци смѣтатъ женитѣ, а на себе си гледатъ като на „отъ Бога благословенни.“ Тѣ мислятъ че умственнитѣ сили, каквито тѣ приписватъ не себе си, се намиратъ въ твърдѣ редки случаи, че обикновеннитѣ хора, а особено женитѣ, не могатъ да си ги придобиятъ.

Всѣко едно опитвание да се направи жената равноправна съ мъжътъ *върху почвата на днешното общество* излиза по необходимостъ кекаво. Важността е въ намиранieto единъ пътъ за *разрѣшението*, а не за заглажданието на въпроса. Пълното и цѣлото разрѣшение на женския въпросъ, — подъ което трѣбва да се разумѣва не само, че жената трѣбва да бѣде равна на мъжътъ предъ закона, но сжщо така и *економически независима отъ него и по възможностъ равна въ умственното си възпитание*, — такова разрѣшение е невъзможно при днешнитѣ общественни и политически уредби. Пътътъ за разрѣшението на женския въпросъ минава презъ пътътъ на разрѣшението на работническия въпросъ. Тѣзи два въпроса сж въпроси отъ първа важностъ и отъ тѣхното разрѣшение зависи общото културно развитие на чловѣчеството.

СИЛАТА И ВОДИТЕЛИТЪ НА СОЦИАЛИСТИТЪ.

(Свършъкъ)

Въ туй време, до като делегациитъ на нѣкои голѣми държави, като напримѣръ Италия, съвсѣмъ не представиха отчети, малката Дания представи *три*: два отъ социалъ-демократитъ и единъ отъ датската революционна социалистическа партия.

Отчетитъ на социалъ-демократитъ сж обстоятелни и интересни. Тѣй като отъ населението на Дания (около 2,000,000) третѣхъ четвърти се състои отъ селски жигели, то датската социалъ-демократия преди всичко трѣбва да се расправи съ разрѣшаванieto земелния въпросъ и положението на селскитъ работници. За това тя бѣ изработила нѣ тѣзи въпроси обширна программа, основана на внимателното изучаванie на статистическитъ данни. Главнитъ основания на тази программа сж слѣдующитъ:

Земитъ, подарени отъ първитъ датски крале на различнитъ графове и барони въ потомствено владѣние, *но не въ собственность* и които съставляватъ 10% отъ общата земелна *цѣнность*, а сжщо църковнитъ земи, които съставляватъ 2% отъ общата земелна цѣнность, се възвръщатъ на държавата. Неразработенитъ и некултивираниъ земи (които съставляватъ $\frac{1}{5}$ отъ общата повърхность на кралството) постѣпватъ въ собственность на държавата и, до колкото е възможно, се обработватъ. Държавата дава на ползувание всичкитъ ней принадлежащи земи на селскитъ работници *и имъ предоставя за ползувание необходимитъ орѣдия на производството*. Държавата трѣбва да помага на селскитъ земеприетатели и да се старе да улѣсни преминаванието на земитъ въ държавна собственность; за тази цѣль се урежда държавна ипотечна банка, къмъ която минаватъ всичкитъ земелни дългове. Държавата поощрява рационалното развитие на земледѣлческитъ дружества, въ които работницитъ да получаватъ всичко, което си изработватъ, като се извади извѣстна часть, която отива за общо

ползувание. Часть отъ държавнитѣ земи се предназначава за урежданieto на държавна смѣтка образцови чифлици. Едновременно съ туй се устройватъ селско-стопански училища, както за селенитѣ, тъй и за работниците. Държавата изработва уставъ за пострoйванието на чифлици и за помѣщенieto на работниците.

Освѣнъ това, социалъ-демократитѣ се стремятъ да прокаратъ и други реформи, за подобрѣние положението, както на селскитѣ, тъй и на градскитѣ работници. Тукъ се отнася намалението на работническия день, контрола за изпълнението на работническото законодателство, грижание за болнитѣ и старитѣ, най послѣ—реформа по школното дѣло. Послѣдната трѣбва да се състои въ преминаванието на всичкитѣ първоначални училища, които въ сегашно време се управляватъ отъ общинитѣ, подъ вѣдомството на държавата. Обучението става обязательно, равно за всичкитѣ и безплатно. Държавата се грижи за пълното безплатно издържане на всѣко дѣте. То устройва дѣтски въспитателни домове.

Силитѣ на социалъ-демократическата партия сж вече доста значителни. Въ сегашно време тя се състои отъ 140 политически съюзи съ 17,000 члена, въ числото на които 6,000 селски работници, и отъ 300 синдикати съ 35,000 члена. Нейния печатъ се състои отъ 5 *всѣкидневни* вѣстника, отъ които копенхагенския „социалъ-демократъ“ излиза въ 22,000 екз. Въ народното събрание тя има петъ представители (2 въ горната и 3 въ долната палата). Въ устроената отъ партията на 3-й Май 1891 год. демонстрация въ Копенхагенъ участвуваха 60,000 души.

Отчета на Датската революционна социалистическа партия не представлява нищо друго, освѣнъ обвинителенъ актъ противъ социалъ-демократитѣ отъ страна на социалистическитѣ групи, които по-напредъ съставляваха крайната лѣва социалъ-демократическа партия и които бидоха изключени отъ тази партия въ 1889 год. Тази група въ своя отчетъ обвинява социалъ-демократитѣ въ измѣна на принципитѣ на социализма и въ служение на интереситѣ на дребната буржуазия. Въ сегашно време отношенията между раздѣленитѣ партии сж твърдѣ враждебни.

Любопитенъ отчетъ представи и друга една земеделѣйска страна, Румжния. До срѣдата на 70-тѣхъ години социализмътъ въ тая страна не сжществувахе, и самата дума тамъ не се зна-

еше; но въ това време въ страната навлѣзоха русски емигранти и почнаха да пропагандиратъ изъ младежъта своитѣ идеи — смѣсь на бакунизма съ марксизма. Тѣ имаха голѣмъ успѣхъ и числото на социалиститѣ бърже порастна. Край на това движение наложиха репрессивнитѣ мѣрки, взети отъ правителството подиръ устроеното отъ младежъта презъ Мартъ 1881 г. празнувание 10 годишнината на парижката комуна.

Социализмътъ се възроди изново подиръ три години, въ 1884 г., когато извѣстния румънски социалистъ Надѣждъ захвана да издава своя „Revista Sociala“. Последния социализмъ вече бѣше сегашния наученъ нѣмски социализмъ, и социалистическата партия, която се образува наскоро подиръ това, взе за свой образецъ германската социалъ-демократия. „Колективния социализмъ въ Румъния, казватъ съставителитѣ на отчета, не е доктрина, която се проповѣдва отъ една шепа хора, това е программа на партия, която се оправдава отъ економическитѣ условия на страната“. Ако въ Румъния почти и да не съществува промишленъ пролетариатъ, но пъкъ тамъ съществува 4 милиона селски прилетариатъ, който се е образувалъ въ продължение на 25 год. отъ селенитѣ, освободени отъ крѣпостната зависимостъ заедно съ земята. Това обезземлювание се извърши съ удивителна бързина, въпрѣки закона отъ 1864 г., който обявяваше неотчуждаемостъ на селскитѣ земи. Не може да помогне и опитванието на правителството да раздаде на селенитѣ земя отъ държавнитѣ имущества. Положението на румънскигѣ селени, които сж останали безъ земя, е отчаянно: тѣ се намиратъ въ положително робство при богатитѣ землевладѣлци; имало е случаи, дѣто нѣкои отъ тѣхъ сж работѣли на день за 5 стотинки. Да се помогни на тѣзи нещастни, да имъ се даде „национализирана земя“ — е една отъ главнитѣ цѣли на румънската социалъ-демократия.

Въ сегашно време дѣятелността на партията се свежда: 1) къмъ социалистическа теоритическа пропаганда посрѣдствомъ лекции, брошури и еженедѣлния журналъ „Munca“; 2) къмъ полигическа организация на работниците: за добиваніе всеобщо гласоподавание и за незабавно подобрене на работническата участъ; 3) къмъ организация на работниците предъ видъ на крайната цѣль — *освобождение отъ политическо и икономическо робство*.

Къмъ селскитѣ бунтове партията се отнася отрицателно и

въ време на послѣднитѣ селски безпорядъци тя е употребила всичкото си влияние, за да ги прекрати. Въ продължение на 6 години отъ когато партията съществува успѣхътъ ѝ е твърдъ значителенъ: тя има вече двама депутати и другитѣ партии щжтъ не щжтъ сж принудени да се боржтъ съ нея.

Отъ делегатитѣ на С. Америка само единъ, Коганъ, е представилъ отчетъ. Той разказва за съюза на еврейскитѣ синдикати, за представителъ на които той се явява на конгреса. Този съюзъ се състоялъ отъ 30,000 еврей-занаятчи, добръ организирани въ синдикати. Тѣзи занаятчи до послѣдно време сж биле жертва на крайната експлоатация отстрана на „архимиллионеритѣ“, между които е имало и не малко евреи. Сега обаче еврейскитѣ синдикати сж встъпили въ борба съ капиталиститѣ и благодарение на взаимната поддржка и постоянство, сж одържали вече нѣколко важни побѣди.

Най-забѣлжителна е била не отколѣшната стачка на „пантолонджийския съюзъ“ (8,500 души), които сж се държали 14 недѣли и сж обявили, че по добръ ще умржтъ отъ гладъ отколкото да отстъпятъ отъ исканията си. Това заявление е подѣйствиувало, и патронитѣ единъ подиръ други се явили въ секретариата на „съюза“ и подписали исканията на работницитѣ.

„Съюза“ си има свой органъ „Die Arbeiter-Zeitung“, който има повече отъ 8,500 абонати. Наскоро ще захване да се издава и другъ вѣстникъ на русски езикъ, „Прогрессъ“.

Съ това ний ще свършимъ обзорътъ на работническитѣ партии въ различнитѣ страни, които сж пратили свои представители на конгресътъ, понеже не можахме да се снабдимъ съ отчетитѣ на оставадитѣ делегации, които както се вижда не бѣха напечатани.

Отъ направения обзоръ ний виждаме, че въ всѣка страна работническото движение има свои особености, но въ главнитѣ черти то е сходно навсѣкждѣ и слѣдъ парижскитѣ конгресъ навсѣкждѣ расте съ поразителна бързина, навсѣкждѣ получава социалистически характеръ и почти навсѣкждѣ „еволуционната социалъ-демократия“ преобладава надъ „революционния социализмъ“.

Сега ще преминемъ къмъ разглеждане пренията и рѣшенята на брюсселския конгресъ по подигнатитѣ въпроси.

Първия въпросъ, който се обсъжда на брюсселския работнически конгресъ, бѣ *въпросътъ за работническото законодателство*. Намесването на съвременната държава въ отношенията между работниците и господаритѣ имъ много време служеше за споренъ пунктъ между различнитѣ работнически партии, но на послѣдно време то все повече и повече се признава и напълно го отрицаватъ само анархиститѣ. На двата работнически конгреса въ 1889 год. (и у марксиститѣ и у поссибилиститѣ) въпросътъ за работническото законодателство е съставлявалъ главния предметъ на занятията имъ; и двата конгреса признаха необходимостта му и при настоящитѣ наредби на международното работническо законодателство, затова и изработиха общитѣ му основания.

Секцията на брюсселския конгресъ, която се занимаваше съ този въпросъ, представи резолюция, въ която се констатира недостатъчността на съществующитѣ работнически законодателства, безплодността на берлинската конференция свикана отъ германския императоръ и се препоръчва борба—съ всички сръдства за пропагандиране усъществяването резолюцията на парижкия конгресъ. Най послѣ, всичкитѣ работнически организации и партии се привикватъ: 1) да се организира въ всѣка страна постоянно изслѣдване (*enquête*) условията на труда въ отношенията имъ къмъ покровителственното законодателство; 2) да се размѣняватъ необходимитѣ свѣдения за развитието и обединението на работническото законодателство; 3) най послѣ, конгреса привиква всичкитѣ работници да съединятъ силитѣ си и на всѣкадѣ, гдѣто се ползуватъ съ политически права, да отказватъ при гласоподаването на всички ония, които не се задължаватъ да поддържатъ тѣзи искания.

Предложената резолюция възбуди живи прения, въ които взе участие, между другитѣ, и Бебелъ.

Когато той се показва на трибуната, раздаде се дълъгъ оглушителенъ гръмъ отъ ръкоплѣскания. Бебелъ говори отъ лицето на всичкитѣ нѣмски социалъ-демократи. Тѣ сж далечъ отъ туй, за да смѣтатъ главна цѣль на дѣятелността си материалното положение на работниците. Не, тѣхното знаме е било, и ще бѣде—червеното знаме на социализма, тѣхната главна цѣль—да премахнатъ отъ лицето на земята буржуазното общество. Не е истина, че между нѣмскитѣ социалъ-демократи въ туй отношение имало разпогласие. Този, който се държи у други възгя-

дове, трѣбва да остави нѣмската социалистическа партия. Ако нѣмските социалисти се присъединяватъ къмъ програмата на парижския конгресъ и къмъ туку-що прочегенитѣ резолюции, то само за това, че всичко, което подобрява економическото положение на работниците, ги прави по силни, по способни къмъ побѣда. Като преминава къмъ резолюциитѣ, предложени отъ секциитѣ, Бебелъ оказва на невъзможността на работниците по удовлетворителенъ начинъ да организиратъ взаимнитѣ международни съобщения; а що се отнася до послѣдния пунктъ, подаване гласове за този или онзи кандидатъ, то той, отъ лицето на партията, заяви, че нѣмцитѣ ще даватъ гласоветѣ си само за тия кандидати, които право се обявятъ за социалисти; но той напълно признава, че тази тактика е сгодна не за всички страни.

Рѣчта на Бебеля произведе силно впечатление и се посрѣщна съ силни ржкоплѣскания.

Другитѣ оратори (Коганъ, Адлеръ, Франкелъ) показваха, главно, на необходимостта въ резолюциитѣ на конгреса ясно и опредѣлено да се искаже принципътъ на классовата борба. Въ този духъ бѣха предложени нѣколко поправки, и най послѣ конгреса единогласно, чрѣзъ акламация, прие поправената отъ секциитѣ резолюция.

Слѣдъ разрѣшаванieto на първия въпросъ, конгреса се занима съ Еврейския въпросъ, по който въпросъ резолюцията изравнява еврейскитѣ работници съ всичкитѣ останали и осжда да антисемитизма. Но извѣстнитѣ французски социалисти, Реняръ и Аржириадесъ, показаха, че ако съществуватъ антисемити, то има и филосемити, които не по малко сж антипатични отъ първитѣ; ако конгреса иска да бжде послѣдователенъ, то той трѣба да осжди и еднитѣ и другитѣ. Отъ начало не искаха и да ги слушатъ, но твърдѣ скоро разумнитѣ доволи, напомнявания за еврейскитѣ банки, за подкупуване вѣстници отъ Евреитѣ и др. под., произвѣдоха своето дѣйствиe, и конгреса къмъ своето осжждане на антисемититѣ прибави и филосемититѣ.

До сега сериозни разногласия между членоветѣ на конгреса не се забѣлѣзваха; съществено различие въ взглядоветѣ се забѣлѣзва най напредъ при обсъжданieto въпроса на втората секция за международното корпоративно движение, стачкитѣ и пр. По този въпросъ въ конгреса ясно се забѣлѣзваха двѣ

противоположни тѣчения. Французитѣ и по голѣмата частъ отъ Англичанитѣ искаха да създадѣтъ международно сендикално бюро, нѣщо прилично на извѣстния „интернационалъ“, което да събира свѣдения за работническитѣ партии въ отдѣлнитѣ страни и да дава направление на общото работническо движение; другитѣ, главно нѣмцитѣ, напротивъ, искаха да запазятъ пълна независимостъ на дѣйствиата и съвършено се отказаха отъ създаването на каквото и да било висше международно работническо учреждение или бюро, тъй като въ Германия и въ много други държави съществуватъ още специални закони противъ „интернационала“. Конгресса взе резолюция, по която стачкитѣ и спрѣчванията се признаватъ за необходимо орѣжие въ борбата на работническия классъ, но при употребяването на това орѣжие, като двустро препорѣчва се най голѣма предпазливостъ; по нататѣкъ се препорѣчва образуване на мѣстни синдикати. А що се отнася до централната международна организация на работническитѣ сили, то тя е непостижима, „тъй като се натѣква на различни препятствия; но все пакъ конгресса, като рѣши да даде общо срѣдство за проявяване солидарностъ между работницитѣ въ различни страни, препорѣчва на всѣкъдѣ, гдѣто е възможно, националното учреждение—секретариатъ на труда, съ тази цѣль, щото въ случай, ако нѣкъдѣ стане стѣлкновение между капитала и труда, работницитѣ отъ различни националности да могатъ да бѣдатъ предупреждени и поставени въ възможностъ да обмислятъ положението си“.

Още по силно разногласие се появи по въпроса за милитаризма. Комиссията, която бѣ изработила резолюция по този въпросъ, избра двама докладчика, представители отъ двѣ страни, за които въпроса за войната е най много важенъ—Германия и Франция.

Най напредъ се появи Либкнехтъ. Рѣчта му бѣ пълна съ най мирни заявления.

— Работницитѣ сж братя, каза той. За социалиститѣ не съществуватъ националности. Грѣшатъ тия, които мислятъ, че французскитѣ работници, изпълнени отъ желание за *реваншъ*, ще издѣлатъ срѣщо Нѣмцитѣ. Нито за реванша, нито за Елзасъ и Лотарингия, не се повдига даже въпросъ въ комиссията; тѣзи въпроси не съществуватъ за социалиститѣ. Врагътъ на нѣмскитѣ работници не е французинътъ, а нѣмския *буржуа*; а французския пролетарий е съюзникъ на нѣмския. Приближава

се война, предъ която войната въ 1870 год. ще бжде игра. Задачата на пролетариата е посрѣдствомъ неуморима пропаганда да побърка на тази страшна катастрофа, но да ѝ се побърка може само като се запази побѣдата на социализма, за това че, само социалистическата организация представлява гаранция противъ бѣдствията на милитаризма.

Отъ Французитѣ се яви *Вайянъ*. Рѣчта му бѣше твърдѣ много прилична, както той самъ си за това каза, на рѣчта на Либкнехта; той само прибави, че не трѣбва на работниците въ всѣка отдѣлна страна да имъ се предписва, какво да правятъ, че тѣ трѣбва да предприематъ сами каквото и да било, и за това трѣбва да се предложи обща резолюция, въ която да се осъжда милитаризма и да се предостави всѣкому да си избира срѣдства за борбата съ него.

Резолюцията дѣйствително бѣ съставена въ най общи изражения. Тя разглежда милитаризма като неизбежно слѣдствие отъ непрекъснатата явна и скрита война, наложена на обществото отъ сѣществующия режимъ, и вслѣдствие на тоя режимъ — отъ борбата на классовѣ. Тя показва, че никакви опитвания (колкото и благородни да сж тѣ) за въвежданieto между народитѣ постояненъ миръ нѣма да помогнатъ въ нищо, ако тѣ не се докоснатъ до икономическитѣ източници на злото; само социалистическия строй ще тури край на милитаризма и ще оякчи окончателния миръ. Като нарича партията на международния социализмъ единственна партия на мирътъ, като имъ препоръчва да се борятъ енергично и непрекъснато противъ всичкитѣ проявления на милитаризма и съюзитѣ, които му препятствуватъ и да ускоряватъ тѣржеството на социализма, като развиватъ международната социалистическа организация. „Въ всѣки случай“, завършва се резолюцията, „конгресса предъ историята и човѣчеството стоваря на управляющитѣ классове отговорността за това, което може да произлѣзи“.

Рѣчитѣ и резолюциитѣ бѣха посрѣщнати твърдѣ съчувствено. Докладчицитѣ и председателя (този пхтъ бѣ Милтъ, румънецъ) искатъ конгресса да приеме резолюцията par acclamation. Пренията наближаваха да се прекратятъ и въпросътъ се туреше почти на гласуване. Но противъ това изеднжжъ се подигатъ протести. Председателя не имъ обръща внимание, толкозъ повече, че отъ всѣкждѣ се чуе: „clôture, clôture“; но усиловатъ се и протеститѣ. Нѣколко депутати ставатъ отъ мѣс-

тата си и раснадени говорятъ пѣщо на различни езици. На трибуната се подига Домела, държещъ високо съ ржката си контръ-резолуцията на холландската делегация. Той иска да се прочете резолюцията преди поставянието въпроса за закриванieto на пренията. Председателя се не съгласява; протеститѣ се усилватъ; чуватъ се виковете за партизанство, за насилие на болшинството и пр. Вандерфелдъ съвѣтва председателя да прочете резолюцията. Председателя, най послѣ, безъ да щѣ, съгласява се, но чеге небръжно, като че иска да каже, че подобно нѣщо не струва и да се чеге.

Резолуцията е кратка; сжщността ѝ е въ послѣдното предложение: „Международния брюсселски работнически конгрессъ обявява, че социалиститѣ отъ всички страни ще отговорятъ на обявяванието война съ въззвание къмъ народа, като го привикатъ на всеобща стачка“.

Минута млчание—и грѣмъ отъ ржкоплѣскание.

Прекъсванието на пренията се отхвърли. Първата дума принадлежи на Домела. Всички млкватъ. Домела говори тихо, раздѣлно, съ равенъ гласъ. Рѣчта му често се прекъсва отъ ржкоплѣсканията; мнозина разгорѣщени ставатъ отъ мѣстата си. Единъ италианецъ съ блѣдно лице и съ черни като въгленъ очи трепери, като че го вгрисва и нервно тупа съ крака си.

— Има лесенъ начинъ, казва Домела, за вземане едногласно рѣшение въ каквото и да-било събрание: за това, за това трѣбва само да се даде предложение, съставено въ толкова общи фрази, щото тѣ да означаватъ нищо; трѣбва само да се напишатъ фрази и да не се туря въ тѣхъ съдържание. Тѣй именно този пътъ и комисията постѣпи. Самичкъ папата би се подписалъ подъ нейното предложение, ако само думата социализмъ се замѣсти съ думата християнство. Заклучителната фраза казва, че работническия классъ предъ историята на човѣчеството стоваря отговорността на войната на управляващитѣ классове. Тѣ отъ своя страна я стоварятъ на насъ. Не прилича ли това на двѣ скарани дѣца, които обвиняватъ едно друго? Нѣма да даваме поводъ да се смѣятъ на наша смѣтка. Да си обяснимъ дѣйствителността, каквато тя и да бжде. Азъ всекога казвамъ истината въ очитѣ; ще я кажа и днесъ. Не всички социалисти, не всички тукъ сѣдящитѣ, и въ особенностъ не всичкитѣ нѣмски социалъ-демократи сж чужди на шовинизма, не всички тѣ сж пълни съ чувства на международна любовь;

това се вижда поне отъ известната рѣчь на Фолмара. Мене това е толкова по тежко да го кажа, защото пѣмскитѣ социалъ-демократи азъ и уважавамъ и обичамъ, но това азъ трѣбва да го кажа, защото този шовинизмъ е голѣма опасностъ за партията. Нищо не е да се говори за чувството на международна любовъ—то трѣбва да се докаже; нищо не е да се мрази войната, — трѣбва да ѝ се въспротивимъ. Ний 'обявихме борбата на классоветѣ, да си кажемъ сега откровенно, че отъ войната между нациитѣ, ний предпочитаме гражданската война, войната между пролетариата и буржуазията. Народитѣ не искатъ война, и като я обявяватъ, правителствата извършватъ революционенъ актъ, и ний тогава имаме право, ще кажа повече, тогава нашата обязанпостъ е да имъ отговоримъ съ революция.

Нѣмцитѣ студено мълчаха, отъ тѣхнитѣ столове се чува даже подягравки, но останалата зала се напълни съ ржкоплѣскания. Ако резолюцията тутакси слѣдъ тази рѣчь бѣха гласували, то, кой знае, да ли побѣдата нѣмаше да остане на страната на Домела? Но засѣданието бѣ прекѣснато за обѣдъ и въ новото засѣдание противъ Домела излѣзоха докладчицитѣ на комисиятъ: Вайявъ и Либкнехтъ.

Рѣчта на Вайяна бѣ слаба; той като че до нейдѣ самъ се съгласяваше съ противника си. Но затова пѣкъ Либкнехтъ се появи, като разсърденъ лъвъ. Лицето му почервения, жестоветѣ му станаха по рѣзки, гласътъ му по грѣмливъ и по звученъ.

— Драго ми е, захвана той, че Домела обича да казва истината въ очитѣ: той, дѣто ще рѣче, нѣма да ми се разсърди за истината, която азъ ей-сега ще му кажа. Тази истина се състои въ това, че всичко, което го ѝ ей-сега каза, не е истина. Той каза, че самъ папата би се подписалъ подъ резолюцията, ако въ нея думата социализмъ се замѣсти съ думата християнство. Но азъ първи пжтъ слушамъ, че папата и въобще християнското учение признавали борбата на классоветѣ. Домела, като бивши пасторъ (Домела наистина въ младини бѣ пасторъ—попъ) трѣбваше да знае това по добръ отъ мене. По нататѣкъ той каза, че нашата резолюция била праздна фраза. Но какво нѣщо е праздна фраза? Праздна фраза—това сж такива грѣмливи думи, които говорящия не може да изпълни. И въ туй отношение не нашата резолюция, а рѣчта и резолюцията на Домела е една праздна фраза, защото нито той, нито

ний всинца сме въ състояние въ случай на война да устроимъ всеобща стачка между солдатитъ или между работницитъ. И каква полза, ако една сравнително неголѣма частъ солдати, които принадлежатъ къмъ нашата партия, биха се отказали да служатъ? Тѣхъ щѣха да предадѣтъ на военния съдъ и да ги застрѣлятъ. Не, за революциитъ не говорятъ, а тѣхъ ги правятъ; не може революция да става по предписани отъ конгресса декрети. Най послѣ, Домела каза, че ший, социалъ-демократитъ, сме биле шовинисти. Ако нѣкога е имало нешовинистическа социалистическа партия, то това сж нѣмскитъ социалъ-демократи. Това тѣ доказаха съ своитъ страдания, тѣ доказаха това, когато се противиха за продължаване войната съ французитъ. Тукъ въ залата, наистина, има единъ шовинистъ—това е Домела (Домела се смѣе).—Смѣйте се! Само че вий ще престаните да се смѣете, когато чуете това, което ей-сега ще кажа. Въ 1870 г. когато нѣмскитъ социалъ-демократи припасѣха голѣми жертви за своитъ братя, французскитъ работници, намѣри се единъ вѣстникъ, който ги обсипваше съ оскърбления. Това бѣше вѣстника. . . на Домела Ниа-венхиса. Ето шовинизмъ, и при това шовинизмъ най отвратителенъ! Азъ предлагамъ на събранието едногласно да вотирава нашата резолюция, която изражава нашитъ искрени убѣждения; а абсурдната и смѣшна резолюция на Домела да предаде на общо усмивание.

Рѣчъта произведе доста силно, но не напълно опредѣлено впечатление. Мнозина не можаха да дойдатъ въ себе си и не знаяха, на коя страна да застанатъ. Нѣкои, които вѣстърженно ржконлѣскаха на Домела, седѣха съ наведени глави, засрамени, като че ли бѣха наказани. Нѣколко души холландци и англичани негодуваха за личнитъ нападения, допустнати отъ Либкнехта. Особенно се горѣщеше единъ английски матросъ съ открито и до нейдѣ глупавичко лице. Той крѣщѣше нѣщо, стискаше си юмруцитъ, дърпаше се напредъ, не го пропускаха, председателя звѣнѣше, чуваха се викове „à la porte!“ „aus!“ Всичкия този невъобразимъ шумъ изеднжжъ утихна, когато Домела съ блѣдно отъ вълнение лице се появи на трибуната.

Въ кратка рѣчъ той расправи, че не той е нападалъ, а него сж нападнали, че не трѣбва да се обвинява който и да билъ въ лъжа, долѣто не се докаже тази лъжа. Направенитъ му нападения сж недостойни за такъвъ чловѣкъ като Либкнехта и

по долу отъ достоинството му (на Домела) е да имъ отговаря.

Мнозина оратори искатъ думата. Представятъ се измѣненія къмъ резолюцията на болшинството и тая на Домела; но най послѣ резолюцията на болшинството се приема отъ всички тѣ нации, съ изключение на холландия, която се въздържж въ време на гласуването.

Не малко бурни сцени биха станали и при обсъждане на въпроситѣ за парламентаризма и съюза съ буржуазнитѣ партии, но тѣзи въпроси бѣха снети отъ дневний редъ. Тѣ бѣха поставени отъ холландската делегация, а бюрото на конгресса ги намѣрило за неумѣстни и помоли холландцитѣ да ги зематъ назадъ, на което тий се съгласиха.

На дневенъ редъ стоеше спокойния въпросъ за унищожаване работенъето на парче и даванъето работа на предприемачъ. Въ обсъжданieto му зеха участие най много проститѣ работници. Отъ всички страни сж чуеха оплаквания най горчиви противъ тая распространена, но твърдѣ врѣдна за работницитѣ система. Особенно тѣ се оплакваха отъ единъ особенъ родъ предприемаческа система, наречена „sweating system“ (le système du marchandage), при която голѣмитѣ промишленници даватъ взетитѣ отъ тѣхъ поржчки на малкитѣ майстори, които работятъ въ домътъ си съ наемни работници. Разбира се, конгресса се исказа противъ тази система.

Послѣденъ важенъ въпросъ бѣше въпроса за майскитѣ демонстрации. Извѣстно е, че майското празнуване на всѣкждѣ имаше доста голѣмъ успѣхъ, но не на всѣкждѣ то се устройваше въ единъ и сжщи день: въ туй време, когато въ по голѣмата частъ отъ различнитѣ страни се празнува 1ий Май, както въ сжщностъ бѣ установено въ Парижскій конгрессъ, — англичанитѣ, а заедно съ тѣхъ и нѣмцитѣ празнуваха първата недѣля на мѣсець Май. На Брюсселския конгрессъ предстоеше окончателно да установи за тази демонстрация единъ общъ, за всичкитѣ работници день. Но това се показва не твърдѣ лесно.

Както и трѣбваше да се очаква, болшинството отъ нациитѣ настояваше да се приеме 1ий Май, а англичанитѣ и нѣмцитѣ — за първата майска недѣля. Въ секциитѣ дебатитѣ се продължаваха до 8 часа и пакъ до никждѣ не се дойде, но въ общото събрание нѣмцитѣ слѣдъ малко колебание преминаха на страната на болшинството.

Би трѣбвало да се види онзи вѣсторгъ, онзи ентузиазмъ, съ какъвто бѣ прието това неочаквано преминаване.

Англичанитѣ „отъ мотивитѣ на тактиката“ останаха на мнѣнието си, по все пакъ изразиха на болшинството съчувствие-то си.

Предложението на Вайяна за придаване на майското празнуване демонстративенъ характеръ се отхвърли.

Въпроса за общото на всички работнически партии, название е отложенъ до слѣдующия конгресъ, за който е рѣшено да се свика въ Швейцария (по всѣка вѣроятностъ въ Цюрихъ) въ 1893 г.

Предложението на американската делегация да се събере конгресъ въ Чикаго въ време на всемирното изложение се отхвърли, но имъ се обѣща да се пратятъ макаръ по единъ делегатъ отъ европейскитѣ работнически партии на Американския конгресъ, който ще се събере въ 1893 г.

Конгреса се завърши съ благодарствени рѣчи отъ страна на представителитѣ на различнитѣ страни за гостоприемството, оказано на иностраннытѣ членове на конгреса отъ Белгийската работническа партия. Белгийцитѣ, отъ своя страна, благодариха иностраннытѣ делегати за изразенитѣ имъ чувства на солидарностъ, и като напомниха за политическия кризисъ, въ който сега се намира Белгия, искаха нравствена поддръжка въ борбата на Белгийскитѣ работници за политическа свобода.

Членоветѣ на конгреса почнаха да си расхождатъ подъ звуковетѣ на марселиезата.

Отъ многото епизоди, които станаха на конгреса, по които не се отнасятъ право къмъ занятията му, единъ заслужава особено внимание.

На втория день на засѣданията на Брюсселскій конгресъ дойде извѣстие за стачкитѣ, които се захванаха въ Винье, близо до злополучний Фурми въ Франция. Нѣколко французски делегати, въ това число Дюме и Тиверье, тутакси се оиятиха къмъ мѣстото на стачкитѣ, като се бояха да не се повторятъ печалнитѣ майски събития. Тѣ скоро се върнаха назадъ и Дюме расказа впечатленията си отъ ходенъето на конгреса. Той расказа за рѣшителното, но спокойно настроение на работницитѣ, за вѣсторгътъ, съ който стачниците посрѣщнали извѣстието за успѣшнитѣ занятия на конгреса, гдѣто се събрали пролетаритѣ отъ цѣлий свѣтъ; най-послѣ за тържественитѣ испровож-

дания, устроени нему и на другаритѣ му отъ четири хилядно множество, половината отъ които бѣха жени съ дѣца на рѣцѣ. Въ края Дюме показа на една голѣма кошница пълна съ цвѣта, пратени на членоветѣ на конгреса отъ женитѣ на работницитѣ.

Расказътъ произведе силно впечатление. Една шапка почна да ходи отъ ржка на ржка и въ половина часъ отгорѣ събраха се отъ членоветѣ на конгреса за стачницитѣ около 700 лева. Осѣнъ това бѣ рѣшено, че слѣдъ свършването на конгреса нѣколко члена да отидатъ въ Фурми да турятъ вѣнецъ на гроба на майскитѣ жертви.

За една страна този конгресъ има особено значение. Тази страна е Белгия. Той несъмнено ще усили въ нея господствующето политическо движение и ще ускори коренната политическа реформа, или . . . социално-политическата революция.

Какво е настроението на белгийскитѣ работници и какво значение тѣ придаватъ на удобряющитѣ, на съчувствующитѣ гласове на представителитѣ на иностраннитѣ работнически партии, показватъ най добръ отъ всичко двѣ демонстрации, устроени въ честъ на членоветѣ на конгреса.

Първата стана на 16 Августъ въ Брюсселъ. Въ 3 часа около „Maison du peuple“, дѣто засѣдаваше конгреса, събра се една многочисленна тълпа и подъ звуковетѣ на революционния маршъ, съ червени знамена, предвождана отъ „социалистическата гвардия“ (Jeunes gardes socialistes), тръгна по главнитѣ улици на Брюсселъ къмъ Théâtre Lyrique, дѣто бѣ устроенъ работнически празникъ. Залата бѣ украсена съ червени знамена, фригийски калпаки и други революционни предмети; главата на кралевската статуя бѣше покрита съ червенъ платъ, предъ нея стоеше бюста на Цезаръ Паппъ,*) извѣстенъ белгийски социалистъ, който умрѣ тази година. Въ градината, откъмъ залата, бѣха устроени шатри съ фокусници, хвърлене на мечъ, „ловене на любовъ“ и други развлечения.

*) Цезаръ Паппъ—докторъ на медицината; той устрои домъ, дѣто раждаха женитѣ на работницитѣ; земахъ дѣятелно участие въ устройството на кооперациитѣ и пр. Той се е ползувалъ съ извънредно голѣма популярностъ. На погребението му присѣдстваха нѣколко хиляди работници. Въ негова честъ е нарѣчена на името му една улица въ Брюсселъ и домътъ, дѣто е живѣалъ той, показватъ като на святиня.

Празника се захвана съ пълни. Едва следъ друга гръмъха революционнитъ пѣсни все по силно и по силно като наелектризираха множеството, което ги слушаше. Посрѣдъ пѣвцитъ показа се единъ високъ старецъ съ дълги бѣли косми, въ черно широко облѣкло. Това е първия регентъ на „работническия хоръ“, който преди много години му е турилъ началото. Посрѣщатъ го съ „да живѣй“. При ржкоплѣскания и съчувствени викове той пѣдува новия регентъ, завѣщава му свѣто да служи на революционната идея, като издържа съ мощни пѣсни бодростта на угнетенитъ. Множеството иска марселезата. Стареца поставятъ подъ развито червено знаме, и звуковетъ на марселезата, отначало тихи, спокойни, растатъ все по силно и по страстно. „Aux armes, citoyens!“ избухва съ страшна сила. По вататъкъ се чуватъ гърмежи, чуе се шумъ отъ оржия, отъ множеството се раздава отвѣтенъ викъ: да живѣе социализмътъ!

Въ градината вече се почватъ военнитъ упражнения на младата работническа гвардия. Искусно управляватъ старитъ ржждясаи щикове, ту като че нападатъ, ту като че се защищаватъ задъ барикадитъ.

Послѣ се начеватъ гимнастическитъ упражнения, а най-послѣ и ганцове.

Друго едно празднувание има по голѣмо отношение къмъ конгреса и въобще по голѣмо значение.

Работническата партия въ Гандъ, гдѣто е, както по горѣ казахме, единъ отъ главнитъ пунктове на социализма, повика на гостѣ въ недѣля на 23 Августъ всичкитъ иностранни делегати на конгреса. На тѣхно расположение бѣ оставенъ единъ специално за тѣхъ тренъ. Още отъ сутринята, съ излизанieto отъ Брюсселския „Maison du peuple“ и до възвръщанieto имъ обратно, тѣ сж били предметъ на вай горѣщи овации. По желѣзнопътната линия стояха тълпи работници и махащецъ съ червени кърпи, испровождаха социалистическия тренъ съ поздравителни викове.

Въ Гандъ улицитъ пълни съ народъ, за процесията остава само тѣсна пътека. На всѣкждѣ въсхитителни поздравления; делегатитъ вѣрватъ съ снети шапки. Въ залата на социалистическото събрание има угощение и рѣчитъ, разбира се, една отъ друга по революционни. Послѣ има обѣдъ въ Hôtel de Ville. Тукъ се произнасятъ рѣчи почти на всичкитъ Европейски езици. Обѣда се свършва съ марселезата и карманьолата. Куп-

летитѣ пѣе съ слабѣ гласѣ младо 16 годишно момиче, послѣ ги подхващатѣ всичкитѣ присѣтствующи.

Послѣ обѣда се захвана прегледванието на кооперативнитѣ учреждения „Vovguut“. Пакѣ на всѣкждѣ овации. Отѣ кжщитѣ излизатѣ бабички, млади жени и дѣца. На много отѣ тѣхѣ се забѣлѣзваха сълзи на очитѣ имѣ. Когато делегатитѣ се върнаха въ Брюсселѣ, цѣло множество отѣ работници ги посрѣщна съ знамена, фенери, машалли и пр. Полицията не се вижда съвсемѣ; работниците сами поддържатѣ редѣтъ.

Това е доста тактично отѣ страна на правителството, но съ това нѣма да се отстрани приближающата се катастрофа. На всѣкждѣ въздуха е напоенѣ съ революцията, на всѣкждѣ пѣсени, оскърбигелни за краля и правителството. Трѣбва да се дѣйствува,—но какѣ? Да се употрѣбятѣ репресивни мѣрки вече е късно: тутакси ще избухне революция, която ще поклати и политическия и социалния строй. Да се огаси е невъзможно; пропагандата вече е проникнала и въ войската. „Намѣ ни не трѣбватѣ оръжия противѣ солдатитѣ, казватѣ работниците,—ний ще имѣ отворимѣ гърдитѣ си, но тѣ нѣма да стрѣлятѣ въ сърдцата на братята си“.

Трѣбва да се пристъпи къмѣ реформи, и първата реформа трѣбва да бѣде всеобщото свободно подаване на гласовѣтъ.

Но разбира ли всичко това правителството, знае ли и види ли всичко това краля?

НА ПРАГЪТЪ НА ДВѢ НОВИ ГОДИНИ.

МИСЛИ ВЪ СЛУХЪ.

Още нѣколко часа и вече ще се простимъ съ старата година и ще посрѣщнемъ новата 1891 година*). И много по добръ. Да си иди, да си иди тая стара година, и по скоро да дойде новата! Човѣкъ живѣе съ надѣжда на бъдѣщото . . .

Подиръ нѣколко часа и у насъ въ България ще потекатъ рѣки отъ поздравления и честитявания на новата година; телеграфътъ цѣла нощъ ще бръчи, като носи по различнитѣ краища на нашето отечество обикновенната поздравителна фраза: „Честита Нова Година“; утрѣ рано, при-зори, ще се расшукатъ пощалионитѣ, нарамени съ препълнени торби отъ визитни карти, на единия жгълъ на които четенгъ: „Ч. Н. Г.“; утрѣ народътъ ще се поздравлява по улицитѣ и по къщата съ „Честита Нова Година“ . . .

Подиръ освобождението у насъ се захваща единъ много добръ обичай, — да се срѣща новата година общественно. Прекрасенъ обичай! И подиръ нѣколко часа мнозина ще бързатъ къмъ нѣкое обществено събрание, а тъкмо на 12 часа ще потекатъ поздравителнитѣ рѣчи, всѣкога твърдѣ еднообразни, повечето рабски, лицемерни и изобщо извънредно безчувствени, но бездруго „патриотически“ . . .

Много добръ, дѣто тая година се случи така, щото нѣма да чуя тия безсмисленни рѣчи. Но утрѣ рано бездруго ще пратя нѣколко поздравителни телеграмми и бездруго ще получа нѣколко такива и нѣколко визитни карти съ „Ч. Н. Г.“. Така му е обичайтъ. Хубавъ е тоя обичай, но като всѣкой обичай, той вече се е обърналъ на една празна формалностъ. Напр., Стоянъ поздравлява Ивана съ „Честита Нова Година“. Защо? — Защото такъвъ е обичайтъ, така е прието, и нищо повече. . . .

*) Първата часть отъ тоя прегледъ е писана още въ края на 1890 година.

Не, тоя обичай има голѣмо значение. И наистина, Първанъ поздравява съ новата година Драгана; мигаръ 1891 година за тѣхъ лично е нова година въ живота имъ? То се знае че не е; защото нова година въ живота въ всѣкой човѣкъ настѣпва въ единъ день презъ годината, именно въ дева, въ който се е родилъ. Защо тогава Стоянъ честити новата година на Първана? Защо хората всѣкоя година на 1-й Януарий се поздравяватъ съ Честита Нова Година? . . .

На 1-й Януарий настава за насъ нова гражданска година, свършва се една година, старата, и настѣпва друга нова; и не за всѣкого отдѣлно, а за цѣлъ народъ. Слѣдователно, ако утрѣ поздравя Петка съ новата година; то ще го поздравя не лично като Петко Стояновъ, а като български гражданинъ, като членъ на цѣлъ народъ. Като поздравя него, азъ поздравявамъ цѣлий български народъ . . .

Тоя обичай е всенароденъ и сжиществува отъ незапаметни времена. Той изразява много нѣщо. Преди всичко, той изразява надѣждата на цѣлъ единъ народъ за по добро бѣдѣще; той изразява истината, че колкото и да е добръ на единъ народъ, пакъ може да му бѣде още по добръ, сир. изразява истината, че прогресътъ на човѣчеството е безкраенъ, и колкото по напредва единъ народъ, толкова по честитъ бива той. Той изразява още, че единъ народъ е честитъ, когато всичкитѣ негови членове сж честити и, че всѣкой членъ отъ народа е честитъ, когато цѣлий народъ е честитъ, сир. изразява солидарността между интереситѣ на членоветѣ му.

Като е така, твърдѣ важно е, да се знае, кое прави единъ народъ честитъ и въ каква мѣра старата година е била честита за нашия народъ? Що наистина прави единъ народъ, да е честитъ?

Да е честитъ единъ народъ, прави го умственното му развитие, развитието на гражданскитѣ му чувства, на обществената справедливостъ, на довольството и на мирнитѣ сношения съ другитѣ народи. Въ каква мѣра старата година донесе това на нашия народъ?

За умственното развитие на единъ народъ може да се сжди отъ литературата и въпроситѣ, които подига тя; а сжщо и отъ распространението на литературнитѣ произведения и отъ интереса, който тѣ възбуждатъ въ обществоо, въ массата. Въ литературата именно се отразява умственното състояние на единъ на-

родъ; тя е, така да се каже, умътъ на народа въ най голѣмото си развитие въ дадено време. А какво представлява нашата литература презъ старата, 1890 година? Какви въпроси е подигнала тя?

Тѣжко е да се признае горчивата истина, но по добръ е, хиляда пѣти по полезно е, да погледнемъ на дѣйствителността право въ очитѣ й, отъ колкото да зажумяваме предъ нея. Въ 1890 год. нашата литература се явява много бѣдна въ количественно и качествено отношение, а най вече е бѣдна тя въ качествено отношение. Като изключимъ оригиналния трудъ на дѣда Славейкова, „Български притчи“, нито едно забелѣжително литературно оригинално произведение миналата година не ни даде. Преводната литература презъ старата година тѣй сѣщо е бѣдна. Като изключимъ нѣкои отъ преводитѣ на двѣ отъ похубавитѣ периодически списания „Библиотека Св. Климентъ“ и Солунскитѣ „Книжици“, може да се забелѣжатъ още „Парижската Св. Богородица“, една книжка отъ „Умственното развитие на Европа“ и „Емилиа Галлоти“. Периодическиятъ печатъ въ 1890 год. се увеличи съ двѣ нови списания: „Денница“ и „Дума“. Но отговаря ли нашиятъ периодически печатъ на своето назначение? И какво е назначението на периодическия печатъ изобщо?

Назначението на периодическия печатъ не е да преподава специални знания, а само да възбужда интересъ и жажда къмъ знанията, да развива чувствата на справедливостта, стремлението къмъ правдата въ частния и общественъ животъ. На това свое назначение периодическиятъ печатъ отговаря, когато запознава читателитѣ си съ резултатитѣ на съвременнитѣ знания, когато ги запознава съ идейнитѣ движения, които вълнуватъ челоувѣчеството, и съ общественния животъ; — когато, кратко казано, ги запознава съ умственитѣ и нравственитѣ въпроси, които подига съвременния човѣшки животъ.

Отговаря ли нашиятъ периодически печатъ на това назначение? Не само че не отговаря, но презъ 1890 година нашитѣ периодически списания се отличаватъ съ пълното отсъствие на какво да е направление: никакви умствени и нравствени запитвания не възбудиха; ни единъ въпросъ било изъ сферата на знанията, било изъ сферата на литературата или изъ областта на общественния животъ не подигнаха. А презъ 1890 год. имаше, за какво да се помисли. Двѣ нѣща обаче повълнуваха нашия умственъ мързелъ презъ старата година, — свое-

образната поезия на г. Ст. Михайловски и „Епоха-кърмачка“ на г. Вазова.

Въ послѣдно време г. Михайловски се яви съ редъ книжки отъ стихотворения, въ качеството на призванъ поетъ. И той, както се вижда, много вѣрва въ своето поетическо призвание; и за това много се сърди на ония, които не признаватъ поетическия му талантъ. Своята люта сърдия той я исказва въ остри епиграмми и ядовити басни. Справедливостта обаче го изисква, да кажемъ, че въ баснята и епиграммата г. Михайловски е сполучливъ; нѣкои отъ тѣхъ сж остроумни и хубави. Но въ друго отношение неговата муза излиза много прозаична, празноглава, безъ криле и въ много отношения мизантропическа. Повечето стихотворения на г. Михайловски сж сборъ отъ фрази, накичени въ ритма, обикновено несполучлива, сборъ отъ отдѣлни стихове безъ никакъвъ смисълъ. Обща характеристика на неговитѣ стихотворения е пълного отсъствие на поетическо чувство, на идея и мисли. И тая празнина въ съдържанието г. Михайловски я допълва съ таинствени и мрачни названия: „Поема на злото“, „*Sourceinte calimo*“, „*Novissima verda*“, „Желѣзни струни“ и др. Но интересното е, че по голѣмата частъ отъ стихотворенията си ги нарича „*Novissima verba*“, когато въ сжщностъ нѣма въ тѣхъ ни една нова идея, ни единъ възвишенъ, вдъхновенъ стихъ.

Стихотворци у насъ — много, и съ поезията тѣ се обръщатъ съвършено безцеремонно. Длъжностъ на нашия печатъ е малко да охлади твърдѣ голѣмата ревностъ на нашитѣ „поети“ и да покажи, какво се иска днесъ отъ поезията, да покажи не отъ формална, не отъ нѣкаква си криворазбрана „естетическа“ глѣдна точка, а отъ точка глѣдна на направлението, на задачитѣ и съвременнитѣ искания отъ поезията.

Г. И. Вазовъ пише отдавна и въ настояще време той се смѣта отъ мнозина за една отъ по виднитѣ литературни сили въ поезията у насъ. Той има доста жива фантазия, но при това му липсватъ най сжщественни нѣща: талантъ, наблюдателностъ и добри знания. За това фантазията му бива най блѣскава само въ патриотическитѣ произведения. Вънъ отъ патриотическата тема той може само доста сполучливо да подражава.

Въ 1890 година г. Вазовъ ни даде много расказчега и единъ голѣмъ романъ „Подъ игото“, за който нашия печатъ нищо почти не каза. Отъ расказитѣ му единъ само развълну-

ва нашия печатъ, и той е разказътъ „Епоха-Кърмачка“. Тоя разказъ подягна жлъчката на мнозина. И съвършено естествено. Героятъ сж отъ времето на съединението, и гороломовцитѣ сж още живи: за това той мнозина жегна, и твърдѣ остро; мнозина видеха въ Гороломова своя собственъ образъ и възнегодуваха до тамъ, щото се явиха околни подстрекателства за гороломовско отмъщение. Но отъ богатия материалъ на „Епохата“ г. Вазовъ не можа да създаде нѣщо образцово; неговий разказъ въ много отношения излѣзе не-естественъ, а въ нѣкои отношения чрезмѣрно фалшивъ и клѣветнически. Така, напр. г. Вазовъ праща Гороломова въ Руссия, въвежда го въ нѣкое си аристократическо семейство, кара щерката на това семейство да се залиби у Гороломова, който краде подаръци и др. Просто неразбория: Подиръ това г. Вазовъ праща Гороломова въ Швейцария, гдѣто кара друга рускиня, вече социалистка, непременно социалистка, така иска г. Вазовъ,— кара я, да се залиби у сжщия Гороломовъ. Възможно е, нѣкой Гороломовъ да е билъ въ Швейцария, възможно е, нѣкоя рускиня да се е увлѣкла отъ Гороломова; но защо тя да е социалистка? Мигаръ всички рускини, които се учатъ въ Швейцария, сж социалистки? Не, г. Вазовъ нарочно праща Гороломова въ Швейцария и нарочно кара рускиня, и непременно социалистка, да се предаде на Гороломова. Защо?—Защото г. Вазовъ не обича социалиститѣ и социализма, макаръ че той отъ тия нѣща разбира толкова, колкото и Гороломовъ или колкото и двамата отъ китайското азъ-буке. Именно за това г. Вазовъ взѣ на себе си ролята на полицейски стражаринъ въ литературата, който при всѣкой случай счита себе-си задълженъ да се опълчава противъ социалиститѣ и социализма; и се показва доста искусенъ литературенъ полицейски въ измислицитѣ и инсинуациитѣ противъ тѣхъ. Който е челъ неговия романъ „Подъ игото“, трѣба да помни симпатичния Кандовъ, въ лицето на когото г. Вазовъ ни представлява единъ социалистъ, въ устата на когото той влага такива глупави социалистически теории, каквито сж глупави и невѣжественни представленията на г. Вазова за социализма. Печално явление! Печално е, дѣто наший периодически печатъ става проводникъ на инсинуациитѣ, на клѣветитѣ противъ женското образование и противъ социалиститѣ, които нѣматъ нищо общо съ Гороломовци и разнитѣ распинатели на човѣшката свобода и съ

ония, „що залакътъ наѣденъ грабятъ отъ народа“ Но такава е умственната ограниченостъ въ нашия периодически печатъ. За двѣ нѣща трѣба да се спомене, за да видимъ, до колко е голѣма тая ограниченостъ.

Г. Шишмановъ въ 1890 годъ чрезъ „Сборника за народни умотворения“, издаванъ отъ Министерството на Народното Просвѣщение, при което той се считаше за началникъ отдѣления, а тъй също чрезъ „Денница“ пастойчиво препоръчва и особено на учителитѣ, да образували дружества съ цѣль да събиратъ народни умотворения : пѣсни, пословици и др. Похвално е за г. Шишманова и за неговата пастойчивостъ; но той така упорито препоръчва това, като че ли е открилъ Америка и като че ли той пръвъ сега подига такъвъ въпросъ. Преди всичко, събиранieto на народни умотворения не е дѣло захвърлено у насъ, — имаме вече нѣколко сборника отъ народни умотворения; освенъ това всѣкое почти списание и до сега счита за своя длъжностъ да събира такива, отъ които вече има събрани доста; но кой ще ги обработва и кога, — което е най важно и за която цѣль тѣ именно се събиратъ. Вижда се, че събранный материалъ не е доста за широкитѣ планове на г. Шишманова по изслѣдванiята на народния животъ, та иска да се образуватъ у насъ дружества за събиране още народни умотворения. Не е лошо нѣщо образуванието на такива дружества; но работата е, че нищо практически отъ тия дружества не може да се очаква. Преди всичко, дружествата не се съставляватъ „по щущему веленiю“ отъ нѣкого, а когато нѣколко души се въодушевяватъ отъ достигнатието на нѣкоя ясна цѣль. Подиръ, за да може да бжде едно дружество полезно, да работи енергично и дълго, трѣбъ въ основанието му да лѣжи нѣкоя жива и широка идея. Простото събиране на народни умотворения, както обикновено го разбиратъ, сир. събиранieto на пѣсни, пословици и др., не е оная жива идея, която ще послужи за основание на дружества. *Всестранното изучавание на народния животъ*. въ което може да влиза и събиранieto на народнитѣ умотворения, *но бездруго всестранното изучавание на народи*, като напр. какъ народътъ гледа на труда, на земята, на държавата, на просвѣщението, състоянието на земледѣлието, — хигиеническитѣ условия, въ които живѣе народътъ, състоянието на занаятитѣ, отношенията по между хората и др. и др. : тая е живата идея, която мо-

же да образува дружества. Но за това се иска преди всичко любовъ къмъ народа, къмъ массата; изисква се, да съществува идея за народа, като за отдѣлна общественна сила. А за да се вдѣхне любовъ къмъ массата, за да се образува налѣжаща идея за народа, необходимо е да се развиватъ и пропагандиратъ съвременнитѣ идеи между интелигенцията; трѣба, систематически да се рекомандува облизение съ массата и работение безкористно, честно между нея. Това именно дѣло е най животворното у насъ, и отъ него само може да се очаква напредѣкъ у нашия народъ. Но г. Шишмановъ се отнася къмъ това дѣло отъ висотата на своето величие, педантически, и съвсемъ несъгласно съ демократическитѣ тенденции на подобно направление. По тая причина неговитѣ обръщания къмъ нашата интелигенция и главно къмъ учителитѣ, нищо животворно не представляватъ и нищо хубаво не може да се очаква отъ тѣхъ. Врочемъ г. Шишмановъ съ своитѣ обръщания къмъ учителитѣ може да сполучи, да се сдобие съ нѣкои и други народни умотворения; защото това се явява за мнозина едно лѣко срѣдство за нѣкои сгоди или несъмнени ползи.

Другъ единъ въпросъ зачепква г. Кръстевъ Д-рътъ. Тоя въпросъ се касае до сценическото искусство у насъ, до театритѣ. Театрални представления се даватъ у насъ отдавна; въ всѣкой почти градъ и градецъ има и любителски представления. Сборътъ отъ тия представления всѣкога е служелъ или за бѣдни ученици, или за библиотеки и читалища, или въобще за благотворителни цѣли. Но не е така въ София, гдѣто преди нѣколко години се образувала специална труппа, която получава субсидии отъ правителството. Г. Кръстевъ не аресва представленията на тая труппа въ 1890 год. и се възмущава и отъ актеритѣ и отъ публиката, която не умѣяла, да цѣни съдържанието на пиеситѣ. За това той предлага нѣщо като цензура на пиеситѣ, които се даватъ въ софийския театъръ, и цензуриранieto да става отъ Мин. на Народното Просвѣщение, което споредъ г. Д-ра трѣбало да се заеме съ създаването на театра у насъ. И ако се сжди по вѣстницитѣ, Министерството на Просвѣщението взѣло е вече на себе си тая грижа. Само това липсваше на Министерството на Просвѣщението; другитѣ задачи вече е изпълнило, та останало назадъ само въ това отношение! По лъжовно направление отъ това у насъ не може, да бжде, но такова е общото направление сега.

Казватъ обикновенно, че театрътъ билъ една школа народна. Досущъ истрита фраза! Мигаръ театрътъ всѣкога е школа за народа? Театрътъ най често се обръща на просто заведение за удоволствие и за отвлчание умоветъ отъ сериозенъ трудъ и сериозни мисли. Въ реакционнитъ времена най хубаво срѣдство за това се явява театрътъ и особено театъръ, поддържанъ отъ правителството. Театрътъ може да бѣде школа, но кога? при какви условия? Когато е всенароденъ, леснодостъпенъ, когато въ него рѣзко се осаждатъ общественитъ пороци, глупостъта, жестокостъта и др.; а за това се иска да вѣе въ обществото свободенъ духъ, свобода. Театрътъ е досущъ вреденъ, когато той служи само за удоволствието и за нѣкакви „естетически“ наслаждения на всевъзможни празни интеллигенти, които си въображаватъ, че сж солъта на българския народъ, а въ сжщностъ сж негови паразити, било въ столицата, било другагѣ. Най подиръ, за да бѣде театрътъ школа, изискватъ се знания. А у насъ знания—рѣка! Ние училища като свѣтъ нѣмаме, а сме сѣднали, да се грижимъ за театри, за наслаждения „естетически“. И при това да натоварваме Министерството на Просвѣщението съ грижи, които ще бѣдатъ прямо въ ущербъ на народното образование! За кое по напредъ да се харчи нищожний бюджетъ на Мин. на Просвѣщението? Разбира се, добръ е, Министерството на Просвѣщението да се грижи за всичко, което може да просвѣти насъ; но по напредъ трѣба да се направи така, щото бюджетътъ му намѣсто 4 милиона лева да бѣде 14 милиона. А това е длъжностъ тѣй сжщо на държавата,— а не отъ нищожния бюджетъ на министерството въ ущербъ на училищата да се искатъ нѣща, които надали ще сж полезни. . . .

Училищата сж ония учреждения, въ които се възпитаватъ нашитъ бѣдѣщи граждани; на тѣхъ основаваме бѣдѣщитъ си надѣжди. Какво представляватъ тѣ презъ 1890 година? Прѣди всичко, е за забелѣзване бавността, съ която се вършатъ распорежданията по учебного дѣло у насъ. Когато въ началото на новата учебна година трѣба всичко да е готово за отварянието на училищата и да се захванатъ редовнитъ занятия, тогава, при самото начало, се захващатъ распорежданията. По тая причина почти у всички гимназии редовнитъ преподавания всѣкога се захващатъ много по късно отъ колкото трѣбва. Освенъ това, и распредѣлението на учителския персоналъ

въ гимназиитѣ тѣй сжщо бива твърдѣ не пропорционално съ числото на ученицитѣ: въ училищата, гдѣто има малко число ученици, числото на учителитѣ бива твърдѣ голѣмо, както напр., въ Самоковското Духовно училище, а гдѣто има много ученици, тамъ, напротивъ, числото на учителитѣ е малко; въ нѣкои гимназии се назначаватъ по нѣколко учители за единъ и сжщъ предметъ, за едни и сжщи классове. Извънредното често премѣстване на учителитѣ, което се забелѣзва и въ 1890 година, най лошо се огражава върху училищата; и често тия премѣстваня ставатъ безъ никакви сериозни причини, а по просги непровѣрени донесения па директоритѣ. Най подирѣ въ нашитѣ гимназии се назначаватъ и учители, които и по своето умствено състояние и по своята нравственостъ повече сж сгодни за пазители на общественото „благоустройство“, отъ колкото за възпитатели на ученицитѣ. И, забелѣжително, тия учители сж именно и най благонадѣжнитѣ и най фаворизираниитѣ и най обесечениитѣ въ всѣкое отношение. Прѣзъ 1890 година солидарността между учителитѣ на всѣкадѣ е осжтствуваа; а това, разбира се, най злѣ влияе върху усѣхитѣ на гимназиитѣ, а главно върху ученицитѣ. Впрочемъ за ученицитѣ, за тѣхнитѣ умствени интереси при тия обстоятелства не може и да се мисли. . . .

Състоянието на народнитѣ училища презъ 1890 год. сжщо е незавидно. Въ края на 1889 и началото на 1890 год. народнитѣ учители сами подигнаха въпроса за лошото състояние на народнитѣ училища и бѣха почнали да образуватъ учителски дружества за общо работение за подобрене на народното образование. Какво по хубаво отъ това? Но именно това не се хареса тъкмо па ония, които най много трѣбаше да съчувствуватъ; та още отъ началото се захванаха гонения противъ тия дружества. На много мѣста събранията на учителитѣ народни се распрѣсваха отъ инспекторитѣ. Въ това сжщо време нѣкои отъ учителскитѣ дружества сж се обърнали съ петиции къмъ Министерството, въ които го модели да земи мѣрки за подобрене положението на народнитѣ учители. Въ 1890 год. Министерството отговори на тия петиции съ унищожавание на закона за избиранieto на училищнитѣ инспектори! Съ това, разбира се, нищо не се поправи. Казватъ, че училищнитѣ инспектори, като се сж избирали, не щѣли или не можели да работятъ. Това мнѣние е толкова не сериозно, щото не струва и да

се опровергава. Но именно това е общото мнѣние на ония, които обикновенно мразятъ всичко, що бие на демократизмъ и не излиза отъ тѣхнитѣ ржцѣ. Първо, съ назначаванieto на училищнитѣ инспектори отъ правителството, тѣ станаха още по зависими въ своята си дѣятелность и не само отъ селскитѣ голѣмци, но главно и отъ градскитѣ съвременни чорбаджии, по водата на които инспекторитѣ трѣба да върватъ, ако не щатъ да си изгубатъ топлитѣ мѣста. Второ, на инспекторитѣ, като на чиновници, народътъ ще се отнася съ недовѣрие. Трето, при избиранieto на училищнитѣ инспектори тѣхната дѣятелность можеше да се критикува свободно; а за успѣха на всѣкое дѣло критиката е необходима. Найсетѣ, при избиранieto инспектори имаше състязание между желающитѣ да бждатъ избрани, и винаги имаше повече шанси, че ще бждатъ по добри инспектори, отъ колкото когато се назначаватъ. Между това, подобренieto на народнитѣ училища, откриванieto по селата библиотеки и читалища, — това сж необходими условия за доброто на нашия народъ и това можехме да очакваме отъ дѣятелността на избранитѣ училищни инспектори, което мжчно може да се очаква отъ назначаванитѣ. За това и 1890 год. не е била особено благоприятна за народното образование.

За забелѣзване е заспалостта на гражданскитѣ чувства, чувствата за гражданския дългъ презъ 1890 година; тая заспалостъ достигна такива размѣри, щото по голѣмата частъ отъ така нарѣченигѣ по интеллигентни сили просто считатъ за смѣшно, когато единъ благоразуменъ човѣкъ мисли за своитѣ граждански длъжности. „Напълни си джепа, дорѣ е Петко слѣпъ“: ето коя е гражданската доблестъ на всѣкой благоразуменъ гражданинъ, казватъ тѣ. Попитайте днесъ, кой е уменъ човѣкъ и ще чуete единъ отговоръ, — уменъ е оня, който умѣе да се възползува отъ обстоятелствата, да си състави карьера, положение, богатство. Нищо друго не ни вълнува. И 1890 година ни даде една пустота гражданска; разви инстинкти, прилични само на роби и на единъ деморализованъ народъ: нископоклонничеството, стремлението къмъ празненства, паради, зевзеклжци, комарджилжка и интригантството. Въ 1890 год. особено рѣзко бие въ очи широкото развитие на комарджилжка и интригантството. Цѣли градове сж се обърнали просго на комарджийски вертепи и на интригата. И, разбира се, какво друго можъ, да се развие у общество, въ което никакви сериозни мисли и стрем-

ления аѣма. Може ли друго да се развие, когато на около една обща пѣсна чувашъ: „Не щеме ний свобода, народни правдини; искаме богатство, искаме пари“.

Чудни наистина работи ставатъ у насъ. Не преди много презирахме користолюбитѣ и изѣдниците, викахме до бога противъ всѣкое едно покушение на конституцията или стѣсняване на правата граждански и политически; въсхищавахме се огъ идеитѣ и безкористieto; готови бѣхме, да биемъ съ камъни нископоклонниците; пѣхме „нещемъ ний богатство, нещемъ ний пари; искаме свобода, народни правдини“: и изведнѣжъ зѣхме да хвалимъ изѣдничеството, да се въсхищаваме отъ декорацитѣ, да се смѣемъ надъ всичко опова, що съставлява гражданската гордостъ, надъ граждански и политически права, надъ конституция и свобода, безъ никакъвъ срамъ, безочливо да считаме користолюбieto, сребролюбieto, жестокостѣта и низостѣта за най високо проявяване на ума и умѣнието за живѣние. . .

Обаче къмъ тия причини на печалното общественно състояние у насъ трѣбва да прибавимъ и економическитѣ обстоятелства, при които живѣеха нашитѣ граждани презъ 1890 година. Преди освобождението ни еснафитѣ поддържаха градоветѣ и едно голѣмо число граждани, и изобщо всичко се държѣше на дребното производство; но отъ освобождението насамъ занаятитѣ постѣпенно се съсипватъ, съсипва се и стария начинъ на производството и населението осиромашава. Тоя упадѣкъ на занаятитѣ и дребното производство се забѣлѣзва най вече въ последнитѣ нѣколко години. Презъ 1890 година състоянието на занаятитѣ е най печално. Разбира се, че не може да се поддържатъ занаятитѣ въ стария си видъ; напусто ще се лѣжемъ, че може нѣщо да се направи за повдиганieto на нашитѣ занаяти; трѣбва да се дирятъ други срѣдства за живѣяние и това е длѣжностъ на държавата. Самия исторически вървежъ ни показва на новия начинъ за производство. Ето вече въ много градове се развиватъ фабрики, работението съ машини. Не ще и дума, че то още повече ще съсипе занаятитѣ и всичко дребно производство, ще уголѣми сиромашията, ще развие развратѣтъ и т. н. Даже сега въ нѣкои градове положението на населението е съвсѣмъ лошо; такива сж градоветѣ, гдѣто захваща да се развива фабричното производство, като Габрово, Самоковъ, Сливенъ, Трѣвна, Казанлъкъ. Фабричното производство въ тия градове съвсемъ съсипа частния помипакъ и сега на-

селението е принудено да работи за нищожна плата отъ 14 до 18 часа на день. Презъ 1890 год. работната плата въ Габрово е била 60 ст., а въ Самоковъ, казватъ, че пада даже до 30 ст. на день. . . .

Между това, редомъ съ економическия упадъкъ, растатъ и нуждитъ на държавата. Отъ това прѣзъ 1890 година данъцитъ порастнаха, дефицитътъ също порастна. Трѣбва, прочее, да се има прѣдъ очи и това, че прѣзъ 1890 година нашата държава се намираше въ неблагоприятни политически условия. Причинитъ на тия неблагоприятни условия за нашата държава сж извѣстни. Така нареченната „криза“ и до сега не е ликвидирана; никой не бърза да ни помогне. При всичко това, нашата държава прѣзъ 1890 година успѣ да получи разрѣшение отъ Турция за отиванieto на двама владици въ Македония. Отъ друга пѣкъ страна тоя фактъ послужи на нашата съсѣдка Сърбия за поводъ да ни се разсърди и отношенията ни съ нея станаха най подиръ твърдѣ патѣгнати. . . .

И така, честита ли бѣше старата 1890 година за българския народъ?—Иди си, иди си, стара години, по скоро, завлѣчи съ себе си всички наши общественни злини! Ела по скоро, нова години, и донеси щастие! . . .

Но . . . 1891 год. дойде и си отива. Ето сега вече сме на прагътъ на новата 1892 година. Подиръ нѣколко часа и тя ще дойде; подиръ нѣколко часа пакъ ще потекатъ поздравления, пакъ мнозина ще бързатъ на нѣкое обществено събрание и пакъ ще потекатъ рѣчи също такива, каквито и миналата година. И тая година нѣма да чуя тия рѣчи. Много по добръ; много пжти по полезно ми се вижда — да крача по стаята си отъ жгълъ до жгълъ и на прагътъ на 1892 година да сравнявамъ старитъ години, 1890 съ 1891. И, паистина, има ли нѣкаква разлика между тия двѣ години. Донесе ли ни 1891 година по голѣмо щастие: по голѣмо умствено развитие, повече умствени и нравствени запитвания, по голѣмо развитие на гражданскитъ чувства, на доволството и мирнитъ сношения съ другитъ народи, съ съсѣдитъ ни?

Нашата литература прѣзъ 1891 година е още по бѣдна отъ колкото прѣзъ 1890. Нито едно заблѣжително оригинално произведение не ни даде. Преводната литература прѣзъ 1891 също е по бѣдна отъ 1890, — нито едно за заблѣзване преводно произведение тя не ни донесе. Периодическия печатъ

прѣзъ 1891 година, напротивъ, се уголѣми съ много нови списания. Прѣзъ тая година се явиха „Критика“, „Свѣтлина“, „Нова свѣтлина“, „Педагогиумъ“, „Учителски другаръ“, „День“, „Дѣятель“ и „Лѣча“.

Нашия периодически печатъ се уголѣми много. Но какво той прѣдставлява? И прѣзъ 1891 година той е *бездушенъ*, *безжизненъ*: общественитѣ въпроси, общественния животъ за него не съществуватъ; той е съвършено индиферентенъ къмъ тѣхъ, индиферентенъ е къмъ общечеловѣческитѣ движения, къмъ съвременнитѣ знания и литература. Между това прѣзъ 1891 год. у насъ се подигнаха общественни въпроси, много въпроси економически и политически и тия въпроси никакъ не намѣриха отзивъ въ нашия периодически печатъ.

Впрочемъ г. Ив. Вазовъ въ своята „Денница“, въ разказитѣ си — „Сладкодуменъ гостъ на държавната трапеза“ и „Тъменъ герой“ обличава читателитѣ си до вѣйдѣ съ нашия животъ. Но интересно е, какъ той свършва послѣдния си разказъ. Като наблюдава нашия политически животъ, г. Вазовъ иди до заключение, че ний българитѣ сме груби, жестоки по природата си, че у насъ това, дето се казва хуманность, великодушие, милосърдие и други такива атрибути, които правятъ чловѣка да прилича на човѣкъ, съвсѣмъ ги нѣма. Г. Вазовъ свършва тоя разказъ съ едно „християнско“ съкрушение, че у насъ имало различни партии, а „партия на милосърдието“ не се намѣрило, кой да основе! Правъ е г. Вазовъ. Нѣма съмнѣние, че основанието на една „партия на милосърдието“ би било много полезно дѣло. Но кой да я основе? Мисля, че пайъ прилича това дѣло на г. Вазовъ и неговитѣ приятели около „Денница“. Вѣрвамъ, че такава една „партия“ ще има много послѣдователи, стига да се обяви програмата и тактиката ѝ, сир. какъ тя, по кой начинъ ще развива „милосърдието“ у насъ. Защото на груби, на жестоки хора само съ прѣпоръчване „милосърдие“, нѣма никога да станатъ милосърдни. Едно отъ срѣдствата, които могатъ да послужатъ, за да станемъ по милосърдни, е образованието на нашитѣ жени, образование високо, образование на духътъ, на човѣшкото достоинство. Между това, г. Вазовъ и прѣзъ 1891 година се явява въ литературата стражаринъ на женското робство и тъмнина. Друго едно срѣдство, съ което можемъ да станемъ милосърдни, е да мразимъ низостъта, въ какъвто видъ и да се явява тя. Между

това, редомъ съ тоя разказъ, въ сжщата „Денница“, четемъ „християнскитѣ“ натяквания на г. Вазова, за „Молитвата“ на Христа Ботевъ и че тя се цѣяла отъ нашето младо поколѣние. Тогава, съ какви срѣдства г. Вазовъ и неговитѣ приятели мислятъ да направатъ насъ българитѣ по милосърдни? Ето тука „Денница“ и нейнитѣ поддържници се явяватъ безъ всѣкаква жива идея, безъ всѣкакво плодотворно направление. . . .

„Критика“—ето едно списание съ едно грѣмливо име, съ голѣми претенции, а съ съдържание, което съвсѣмъ не отговаря на грѣмливото име. Въ това списание напусто ще дириите една обща ръководяща гледна точка; даже нѣщо повече: въ него ще намѣрите различни гледни точки въ едни и сжщи статии. Обаче, г. Д-ра самъ видѣ, че безъ мисли и идеи да „критикувашъ“, ще рѣче голѣми претенции да имашъ и да ставашъ смѣшенъ. И хвала на г. Д-ра, че съзна това и се залови да разпространява „мисль“ намѣсто „критически“ да оракулствува. Дано въ „Мисль“ той бжде по щастливъ!

На край годината яви се и „Лжча“. Отъ излезлитѣ до сега броеве се вижда, че тя иска да бжде полезно списание, иска да запознава читателитѣ и съ специална наука и съ всичко по малко. Жално е само, че „Лжча“ до сега не си опредѣли посоката и не разбра назначението си. Назначението на едно двунедѣлно списание, като „Лжча“, е да дава единъ прегледъ на всички въпроси, повдигнати у насъ и на вѣнъ въ това кратко време, да повдига нови въпроси и да резюмира онова, що вълнува съвременния животъ. Намѣсто това „Лжча“ продължава да помѣстя научни статии, които, не ще и дума, сж поучителни, но на които мѣстото имъ е въ нѣкое по специално издание. Освещъ това, какво значение могатъ да иматъ за читателитѣ на „Лжча“ самодоволнитѣ и *ужсъ-оригиналнитѣ* „писма изъ Римъ“ на г. К. Величковъ? Най сетнѣ, трѣбва да се каже и това, че белетристическия отдѣлъ въ „Лжча“ е съвсѣмъ излишенъ баластъ за такова едно списание. Наистина, тъй както се списва то, излиза много разнообразно, но въ голѣмото именно разнообразие се губи значението му като двѣнѣдно списание. Може би, такова разнообразно съдържание на мнозина се харесва, но цѣльта на периодическия печатъ не е да угождава на празното любопитство, а да развълнува читателя, да раздрусва заспалата му нервна система и мозѣцитѣ и да го накара да се интересува, да се въодушеви отъ единъ идеалъ ..

„День“. . . ¹⁾ При всѣка общественна дѣятелностъ необходимо е откритото исповѣждане на идеитѣ, защото практиката показва, че кривулѣнието не води къмъ цѣльта, или ако води, то така бавно, щото губи значението си; че таинственността и криението по кюнетата създава най лъжовни понятия за всѣко ново учение, каквото е социализмътъ. Идеитѣ най добръ се разбиратъ и оцѣняватъ, когато явно се пропагандиратъ, когато явно се агитира въ тѣхна полза. Тогава всички могатъ да видятъ, какви сѣ тия идеи, какво искатъ социалистите и тогава недоброестьта не ще има смѣло да експлуатира социализма.

Социализмътъ—ето едно общественно движение, на което принадлежи бждѣщето. Самото екопомическо развитие у насъ прави социализмътъ неизбеженъ и създава неговата почва. Годината 1891 е важна за социализма у насъ съ това, че нашитѣ социалисти се отказаха отъ кривулѣнията, отъ мистическата таинственностъ, отъ пенужнитѣ конспирации и излѣзнаха явно съ редъ книжки, съ социалъ-демократическа библиотека, и развиватъ своитѣ възгледи върху социализмътъ у насъ, съ които опровергаватъ всички дивотии, които се приписваха на социалиститѣ. Заедно съ това нашитѣ социалисти турнаха социализма у насъ на научната му почва и подъ названието социалъ-демократи — название на всички социалистически партии и въ два свѣта—почватъ едно научно социалистическо движение, съ което огдѣлиха себе си отъ анархиститѣ, нихилиститѣ, утопиститѣ и различнитѣ наши непаучни и неопредѣлени *интелегенти*. Социализмътъ е наука и социалистическото движение тогава само е силно, жизнено, плодотворно, когато стои на научната си почва. На тая почва социалистическото движение у насъ се явява едно велико общественно движение, развитието на което внася свѣтлина, животъ и идейностъ, отъ които имаме толкова голѣма нужда. . .

За забѣлѣзване е и фактътъ, че на край годината у насъ се яви у нашитѣ граждани едно стремление къмъ умственни интереси. Отъ сѣкждѣ идатъ съобщения, че въ градоветѣ се образуватъ дружества за държане публични сказки и за отваряне недѣлни и вечерни училища. Нѣма съмнѣние, че тия

¹⁾ Тукъ испускаме отзивитѣ на автора за „День“, защото смятаме за неудобно да се появятъ такива въ страницитѣ на самото списание.

сказки и училища първо време ще служат за задоволяване на любопитството; но поддържани и продължени тѣ ще дадатъ по добри плодове. Дано тѣ спомогнатъ за развитието на умственнитѣ интереси у нашитѣ граждани.

Най сетнѣ въ края на сжщата година стана една реформа въ нашето учебно дѣло. Новия законъ за училищата, който вече е приетъ отъ народното събрание, прави и всички народни училища държавни. Щѣ ли отъ това да се подобри учебното дѣло у насъ, видѣ-щемъ. Но като имаме прѣдъ очи, че държавнитѣ училища, които ги имаме до сега, сж далече още да отговорятъ на назначението си, мислимъ, че Министерството на Просвѣщението си е създадо единъ механизъмъ, за правилното движение на който сж потрѣбни сто пхти по голѣми сили, средства и умѣние. Ето това кара човѣка да се съмнѣва въ ползата на новата реформа. Най естествено нѣщо е, когато самъ народътъ се грижи за своето просвѣщение и се учи да се грижи самъ за себе си. Ако у насъ народътъ малко се грижѣше за учебното дѣло, има си причини, които трѣбва да се прѣмахнатъ и да му се дава възможность да се учи на самостоятелность. И Министерството на Просвѣщението има много средства, за да спомага за развитието у нашия народъ такава самостоятелность, но на това именно винаги у насъ най малко внимание обръщаха. Обаче новия законъ е плодъ отъ общата политика на нашето правителство и на новото социално-еко-номическо развитие . . .

1891 година се отличава отъ 1890 и съ повдиганieto на гражданскитѣ чувства. Тая година се захвана съ редъ преслѣдвания. „Балканска Зора“ издигна гласа си противъ тия въ всѣкой случай не утѣшителни явления. Това накара „Свобода“ да изгуби всѣкакво хладнокрѣвие. Спокойния тонъ, съ който „Балканска Зора“ отговаряше на сърднитѣ на „Свобода“ придаде още по голѣмо значение на протеста ѝ. „Балканска Зора“ бърже се распространи, на всѣкъдѣ се дирѣше и съ жадность се четеше отъ гражданитѣ. Изобщо нашитѣ граждани макаръ и мълчеливо се присѣединиха къмъ протеста на „Балканска Зора“. Отъ друга страна, повдигнатитѣ въпроси за уолѣмението на сиромашията у насъ, за упадъка на занаятитѣ и земледѣлието, за индустрията и машинитѣ, за женското образование, за търговската ни конвенция съ Австрия, отъ която една частъ „забравили“ да я обнародватъ въ „Държавния

вѣстникъ“, най сетнѣ за изложенията въ Пловдивъ и Руссе, — всички тия въпроси интересуваха нашитѣ граждани. На кжсо, въ 1891 година се забѣлѣзва у нашитѣ граждани по голѣма загриженостъ, повече трѣзвено отношение къмъ животътъ. Нѣма съмнѣние, че и прѣзъ тая година вирѣяха още въ голѣма мѣра интриганството, стремление къмъ праздненства и пр. Другояче не може и да бжде. Само широката, спокойната свободна гражданска дѣятелностъ и распространението на сериозни идейни питання могатъ да отвлекатъ умоветѣ отъ праздния и безсмисления животъ. Прѣзъ 1891 жаждата къмъ обогатяване по какъвто и да било начинъ, чрѣзъ експлоатиране, чрѣзъ измама и насилие, която господствува прѣзъ 1890 год. безъ всѣкакви „патриотически възвания“, се възведе прѣзъ тая година въ учение за „националното богатство“; нашитѣ вѣстници явно канѣха българския гражданинъ да се обогатява, да трупа богатства, което било „патриотическо“ дѣло! . .

Прочее, 1891 година ни донесе единъ прѣвратъ въ много отношения: въ общественно, политическо, религиозно, семейно, умствено, както и въ нравственнитѣ понятия. Причината на това измѣнение е въ економическия прѣвратъ, който прѣзъ тая година стана най усѣтенъ. Всички осѣтихме най сетнѣ, че занаятитѣ падатъ и нѣма средство да се подигнатъ, че дребното земледѣлие и дребната търговия у насъ на всѣкъдѣ падатъ, че, съ една дума, старото наше дребно производство излиза не способно да задоволява потрѣбитѣ, че сиромашията, прѣстѣпленията, развратътъ растятъ. Питанието, „какво да се прави“, само се яви. Историческия вървежъ ни притегли къмъ колесницата на съвременного капиталистическо производство и на сила ни влече подирѣ си. Всички осѣтихме, че трѣбва да се развие у насъ фабричното и земледѣлческото производство съ машини. И отъ сѣкъдѣ захванаха да викатъ: „капитали дайте!“, „концессии искаме!“, „фабрики отваряйте!“, „машини купувайте!“ Нѣма какво! Тоя е естествения пжтъ на нашето развитие. Да се върви противъ него ще рѣче да искашъ да спрѣшъ историческия вървежъ. А това е най безплодната и най неразумната работа. Нашата държава е тръгнала по тоя пжтъ и за сега всичко спомага на новия начинъ на производството — на капиталистическото. Спомага му и уголѣмението на нуждитѣ на нашата държава, което уголѣмява отъ своя страна данъцитѣ, които спомагатъ за по

скорошното съсипване на самостоятелните производители и преобръщанieto имъ на безсобственници — наемни работници. Прѣзъ 1891 година събиранieto на данѣцитѣ въ много мѣста у насъ се съпровождаше съ продаване имотитѣ на несъстоятелнитѣ данѣкоплатци. Така щото капиталистическото производство намира удобна почва за развитие. Задачата на нашитѣ дѣятелн за това не е да оплакватъ и окайватъ нашия народъ, а да облекчаватъ мжкитѣ, съ които се ражда и развива капиталистическия начинъ за производство. Въ настояще време развитието на послѣдното у насъ е пресмѣтнато най вече на голѣмата експлуатация на работницитѣ отъ капиталиститѣ. Въ фабрицитѣ у насъ работятъ дѣца отъ 8, 9 и 10 години, момичета отъ 14, 15, 16 години и жени. Мжжетѣ-работници въ нашитѣ фабрики сж много по малко, защото лѣтския и женския трудъ като по ефтинъ се прѣдпочита. Но и едниѣ и другитѣ работятъ по 14, 16 и 18 часа на день, съ една нищожна заплата, която се плаща така, щото излиза една двойна, една жестока експлуатация. Освенъ това, фабриката развратява дѣцата и женитѣ отъ малки, въ младостъ. Сжщо е голѣма експлуатацията на работницитѣ въ ония занаяти, които още сжществуватъ и въ работилницитѣ, които замѣстватъ отдѣлнитѣ занаяти. Нашитѣ занаяти и тия послѣднитѣ се държатъ само благодарение на извънмѣрната експлуатация на чирацитѣ и калфитѣ и на тѣхното крайно беззащитно положение. На послѣдъкъ бърже се распространява печатарството. Голѣмото число печатници сжщо така се поддържатъ чрѣзъ голѣмата експлуатация на словослагателитѣ. Нашитѣ работници съвсѣмъ не съзнаватъ своето положение или по добръ го съзнаватъ, но като не знаятъ, какво да правятъ, търпятъ. Ето тука е главната задача на нашитѣ социалисти — да внасятъ това съзнание между работницитѣ и да се иска намалѣние на тая експлуатация, да се иска заурѣщението на женския и дѣтския трудъ и т. н. и т. н. Съвсѣмъ е естествено, че нашата държава покровителствува капитализма, и за това нѣма защо да охкаме и ахкаме; но така сжщо ще бжде естествено ако тя облекчава участъта на работницитѣ. Не трѣбва, обаче, да се забравя, че, съ развитието на капитализма, обществената и политическа властъ и у насъ ще мине съвсѣмъ въ ржцѣтѣ на капиталистическата класа. Послѣдната сесия на народното събрание ни показа ясно, че нашитѣ капиталисти заявиха вече себе си като класа и указва вече на-

дѣганіе върху нашето законодателно тѣло. Огъ сега нататъкъ капиталистическата класа у насъ ще диктува законитѣ, които всекога, разбира се, ще покровителствуватъ само тѣхнитѣ интереси. Какво тогава остава да правятъ нашето работно население, нашия народъ? Огъ кого могатъ нашитѣ работници да очакватъ защита на своитѣ интереси? Отговорътъ е ясенъ: *отъ сами себе си, въ социализмътъ*. Но за това тѣ трѣбва да съзнаватъ своитѣ классови интереси, трѣбва нашитѣ социалисти да се турятъ върху почвата на *классовата борба* . . .

Както и да е, а 1891 година е забѣлжителна съ едно щастливо обстоятелство. Прѣзъ тая година за нашата държава стана по ясно, коя е най новата *економическа политика*. Прѣзъ 1891 година нашата държава си опредѣли економическата политика съгласно съ естественния вървежъ на развитието у насъ. Тая економическа политика е *политика на развитието вътрѣшната индустрия, покровителството на капитализма и капиталистическото производство*. Нашата държава казва прѣзъ тая година на нашитѣ капиталисти: отваряйте фабрики, купувайте машини, а азъ ще ви помагамъ съ всички средства, които могатъ да уголѣмятъ вашитѣ капитали и да събератъ „националнитѣ богатства“ въ вашитѣ рѣцѣ. И, наистина, тя имъ дава концессии, дава имъ права и преимущества, които безъ друго ще уголѣмятъ капиталитѣ имъ и ще струнатъ „националното богатство“ въ рѣцѣтѣ на нѣколцина. Но, при всичко това, нашата държава е още твърдѣ далече отъ една твърда економическа политика. Най главното нѣщо, което може да осуети народнитѣ жергви, които припася нашата държава на економическото ни развитие — това е външната конкуренция. За да не излѣзнатъ жертвитѣ напразни и усилията на нашата държава да повдигне вътрѣшната индустрия безплодни, рано или късно ще бѣде принудена да дири средство противъ външната конкуренция. Да прибѣгва тя да строши *протекционизма* не може, нѣкъ и не е полезно. Вносната и износната търговия за 1891 год. ни показва, че най голѣмъ е вносътъ на австрийскитѣ стоки. Конкуренцията именно на тия стоки заплашва нашата индустрия. За това, средството, което би помогнало на усилията на нашата държава е налаганіе съ по голѣми мита на тия стоки, които най много конкуриратъ нашитѣ. Впрочемъ политическитѣ условия, въ които се намира нашата държава, влѣ

ди се, ѝ прѣчатъ да си опредѣли по ясно своята економическа политика. . . .

Въ политическо отношение 1891 година не е тъй щастлива, даже е по нещастлива отъ 1890 година. „Кризата“ продължава да ни безпокои и да ни създава мъчнотии. Даже пѣщо повече. Политическитѣ събития, които се извършиха прѣзъ 1891 година, гаче ли отдалечиха ликвидиранieto на нашето положение. Сближението на френската буржуазна република съ монархическата, самодържавната Руссия много измѣни благоприятното политическо положение на нашата държава. Турция стана по хладна, даже показа стремление да съсипе създаденото положение въ Македония и другитѣ области, населени съ българе. Всички други държави станаха по въздържни въ изобилието си на голитѣ надѣжди. На край годината инцидента съ единъ френски кореспондентъ френската буржуазна република скъса сношенията си съ нашего правителство. Най сетнѣ отношенията ни съ съседитѣ ни сѣрбе продължаватъ да сѣ враждебни; опитванието да се свържатъ търговски конвенции и тая година останаха безплодни.

И така, като стоимъ на прагътъ на 1892 година и се попитаме, коя отъ изминалитѣ двѣ години е била по честита, — получаваме единъ отговоръ: хиляда, осемстотинъ и деветдесет Бу-у-мъ! . . . а, ето топътъ грѣмна! Дойде новата 1892 година! Честита, честита нова година! Дано тая нова година бжде по честита отъ старата, дано тя ни донесе: още повече умъ, още повече умственни интереси, още повече нравственни запитвания, повече законность и обществена справедливостъ, още по голѣмо събуждане на гражданскитѣ чувства, повече доволство, прѣмахване на „кризата“ въ интереситѣ на вътрѣшната ни свобода и развитие на мирни отношения съ другитѣ народи, които отношения да послужатъ за сближение и обединение подъ знамето на общечеловѣческата солидарность. Съ такива надѣжди поздравявамъ те, нова годинно! Да бждеш честита на нашия народъ, на всѣкой гражданинъ! . . .

ИЗЪ ОБЩЕСТВЕННАТА ХРОНИКА.

1891 година и нашата журналистика.—Вѣстникъ „Балканска Зора“ и в. в. „Свобода“ и „Пловдивъ“, тѣхното партийно расцѣпление и тѣхната принципиална прилика. — Търпимостта на нашитѣ партии и свободата.—Економическата дѣятелност на нашата държава прѣзъ 1891 год. и социализмътъ.—Материалистическа и метафизическа гледни точки въ човѣшката история.—Послѣдната гледна точка у насъ и прекаленото превъзнасяние на личността.—Нашия „патриотизмъ“ и изложенията въ Пловдивъ и Руссе.

Годината 1891 си отиде вече. Много полезно дѣло ще бжде за единъ народъ, щото въ началото на всѣка нова година да си дава смѣтка за старата, сирѣчь, каква е била тя за него и що ново му е донесла тя. Но кой може и трѣбва да държи такава смѣтка? Ясно е, че това е длъжност на периодическитѣ списания, а най вече това е длъжност на вѣстниците. Нашитѣ периодически списания, както е извѣстно, не обичатъ да се занимаватъ съ общественитѣ въпроси. Но журналистиката, нашитѣ вѣстници сж длъжни да правятъ това. Това е тѣхно назначение. Но ето четемъ нашитѣ вѣстници и напусто диримъ въ тѣхъ една пълна характеристика на старата година. Въ началото на тая година всички наши вѣстници излѣзоха съ дълги или кратки уводни статии, въ които направиха общъ прегледъ на политическитѣ събития въ Европа, като спомѣнаха за борбата между трудътъ и капиталътъ, за гладътъ въ Руссия и за уголѣмнението на сиромашията на всѣкъдѣ. Колкото за нашия животъ, *едни* се заловиха съ патриотически въсхваления и съ надѣжди, че въ 1892 година щѣло да се консолидира, сир. да се утвърди положението; *други*, като направиха нѣкои общи бѣлѣжки за политическото положение на нашата държава, замълчаха по нататакъ, сир. разбирай, както щѣишъ. Наистина, *консолидиранието*, или, по вѣрно, разрѣшението на „българския въпросъ“ е твърдѣ важно

дѣло. Това положение е прѣчка на нашето правилно развитие. Всѣкой човѣкъ, всѣкой българиинъ трѣбва да желае по скорошното разрѣшение на „българския въпросъ“, съгласно съ вжтрѣшната ни свобода и напредѣкъ и съгласно съ общечеловѣческитѣ интереси, съ мирѣтъ и спокойствието на народитѣ. И дано 1892 година, наистина ни донесе такова мирно разрѣшение на нашия въпросъ.

Но народитѣ не живѣятъ само съ политика. Нѣщо повече даже: политическитѣ събития всѣкога сж били плодъ на економическата дѣятелностъ, на економическото развитие на народитѣ. А най вече това е ясно сега. Основата на всички политически и общественни, на всички умствени и нравствени явления сж економическитѣ наредби и материалнитѣ нужди, които създаватъ тия наредби. Така щото политиката е едно само проявление отъ живота на народитѣ. Економическата дѣятелностъ и създаванитѣ отъ нея политически, социални, умствени и нравствени явления скуномъ взети—това съставлява пълния живогъ на всѣки народъ. Въ това отношение 1891 год. у насъ има съ какво да се забѣлѣжи. Но нашата журналистика именно за тоя живогъ на българския народъ нищо не каза.

Между това 1891 година у насъ се захвана съ редъ отъ обиски, интернирания, екстернирания и други печални явления. Въ послѣднитѣ години тия явления у насъ бѣха толкова чести, щото станаха обикновено нѣщо. Но отъ друга страна, тѣ сж толкова ненормални явления въ живота на всѣки народъ, щото не можѣше да се не обърне внимание на тѣхъ. Вѣстникитѣ „Свобода“ и „Пловдивъ“ излѣзоха съ дълги статии и оправдаха ненормалнитѣ явления съ ненормалното положение на пашата държава. Единствения вѣстникъ, който не одобри тия явления бѣше „Балканска Зора“. Оппозицията на тоя послѣдния вѣстникъ ядоса вѣстникитѣ „Свобода“ и „Пловдивъ“ и въ своята разгорѣщена полемика тия послѣднитѣ искараха и редакторитѣ на „Балканската“ *аръдатели*, като пасипаха върху имъ цѣлъ купъ отъ ядовити думи. Наистина, „Свобода“ може би, е права, като казва, че редакторитѣ около „Балканска Зора“ се мжчатъ да образуватъ нова партия, че тѣхъ ги блазнятъ министерски кресла и се въодушевяватъ отъ други такива високи стремления, които могатъ да ги поведатъ къмъ *властѣта*. Всичката работа е тамъ—*властѣта*. Редакторитѣ около „Балк. Зора“ възмѣтаха си, че тѣ сж по способни отъ

редакторитѣ на „Свобода“ и „Пловдивъ“, че тѣ по добръ разбирали работитѣ, отъ колкото послѣднитѣ и че това могатъ да го докажатъ, като дойдатъ на властъ. Вѣстницитѣ „Свобода“ и „Пловдивъ“ смѣтатъ това поведение на „Балканската“ съвсѣмъ *не скромно*, даже твърдѣ дързко. Тамъ е всичката работа, когато въ всѣко друго отношение тия вѣстници съ нищо принципиално не се различаватъ. И наистина, „Свобода“ казва, че за насъ българитѣ „знанията сѣ тъмнина, а науката слабостъ“. Какво каза „Балканска Зора“? Общеизвестна истина е, повтаряна хиляди пѣти и въ различни форми, че за високото положение на единъ народъ може да се сѣди отъ положението на жената въ него. А положението на жената въ едно общество е толкова по високо, колкото по високо тя стои въ социално и умствено отношение. Вѣстникъ „Балканска Зора“ намира, че за нашата жена не е потребно умствено развитие, а кулинарното искусство, да знае да плете танти, да си крои и шие модни фюстани и т. н. Вѣстницитѣ „Свобода“ и „Пловдивъ“ намиратъ, че *уражняванната въ послѣдно време у насъ система на изборитѣ* е най цѣлесъобразна за времето и обстоятелствата, въ които живѣемъ; „Балканска Зора“ иска озаконяването на тая система съ цензове. Вѣстницитѣ „Свобода“ и „Пловдивъ“ признаватъ, че занаятитѣ и земледѣлието падатъ и сиромашията расте, че трѣбва да се развива индустрията, да се покровителствува капиталистическото производство. „Балк. Зора“ буквально сжщото каза. „Свобода“ и „Пловдивъ“ казаха, че социализмътъ нѣма почва у насъ; сжщото каза и „Балк. Зора“. „Свобода“ и „Пловдивъ“ искатъ консолидирание на днешното положение; сжщото иска и „Балк. Зора“ и т. н. и т. н. Гдѣ е тука принципиалното имъ различие? Ясно е, че между тѣхъ нѣма никакво принципиално различие.

Но „Балк. Зора“ проповѣдваше *търпимостъ* на чуждитѣ мнѣния и *законностъ*. Наистина, тѣ сж двѣ важни преимущества, които гарантиратъ правата на единъ народъ. *Търпимостта* и *законността* сж двѣ важни завоевания, съ които се отличаватъ днесъ свободнитѣ страни, отъ не свободнитѣ, отъ деспотическитѣ. Защо наричаме Руссия деспотическа страна? Ясно е, че защото въ нея нѣма търпимостъ и законностъ. Тамъ, напр., за свободното изказване на това, що мислишь, те интерниратъ, пращатъ те въ „не столь отдаленныя мѣста“ съвсѣмъ безъ сѣдъ и расправа. Защо управлението на Германия

подъ Бисмарковскитѣ „железни ржѣ“ наричае тираническо? Ясно е, че защото при него нѣмаше търпимостъ и законностъ. Защо днесъ буржуазията наричае реакционна и тираническа? Защото тя нѣма търпимостъ къмъ социалиститѣ и законностъ спрямо работниците. *Търпимостта* е майка на свободата. Политическата свобода безъ търпимостъ и законностъ се обръща на *слободия*, на *тирания*. Ето защо е извънредно важно да се развива у насъ търпимостъ къмъ чуждитѣ мнѣния и убѣждения и законностъ въ политическата система. Но... общанията сж твърдѣ далече отъ изпълнението имъ. Нашитѣ партии додѣто сж оппозиция общаватъ златни гори,—общаватъ и свобода и търпимостъ и всѣкакви правдини. Но като дойдатъ на властъ вършатъ съвсѣмъ противното. Това пи дава право да се съмнѣваме и въ общаваната отъ партията около „Балк. Зора“ търпимостъ. Впрочемъ по долѣ ще видимъ отъ какво свойство е *търпимостта* на редакторитѣ около „Балканската“ даже сега, когато не сж на властъ. Но ясно е, че „Балканска Зора“ съ нищо не се различава отъ „Свобода“ и „Пловдивъ“. Тѣ сж различни клонове отъ единъ и сжщи корень. Тѣхнитѣ стремления сж еднакви — властта. Тѣ стоятъ на една и сжща почва—сж прѣдставители на интереситѣ на капиталистическото общество. Различията имъ произтичатъ само отъ индивидуалнитѣ особености на лицата, които образуватъ тия партии, отъ личнитѣ имъ характери, отъ образованието, възпитанието и т. н. Но главната имъ основна прилика си остава, тѣ сж еднакво прѣдставители на сегашното капиталистическо общество, на индивидуализма.

1891 година е интересна за насъ още съ двѣ явления. Първото е, че нашата държава прѣзъ тая година окончателно намѣри естественния законъ на своето развитие. Сега е известно, че тоя законъ е законътъ на капиталистическото производство. Прѣзъ 1891 година се констатира напълно, че стария начинъ на производството—дребното производство—занаятитѣ, дребното земледѣлие и ситната търговия—не могатъ да съществуватъ у насъ и се съсипватъ. Констатирането на тоя фактъ опредѣли и економическата дѣятелностъ на нашата държава. Прѣзъ 1891 година тая дѣятелностъ се изрази въ съзнателното стремление на нашата държава да покровителствува капиталистическото производство; тя прѣзъ тая година на дѣсно и на лѣво раздава на нашитѣ капиталисти права, концесии и по-

кровителства на интереситѣ имъ. И прѣзъ тая година капиталистическото производство у насъ направи важни успѣхи. Второто явление е, че редомъ съ усиляването на капиталистическото производство се усилява и социализмътъ у насъ. Въ началото на 1891 година нашитѣ вѣстници говориха много за социализма и нашитѣ социалисти. Едни отъ тѣхъ проповѣдваха гонения, други, като „Балканска Зора“, бѣха прогивъ гоненията. Но всички се съгласяваха върху едно; а именно, че социализмътъ нѣмалъ почва у насъ. Между това нашитѣ социалисти, подъ казанieto социалъ-демократи, излѣзоха явно и съ факти на ржцѣ доказаха, че социализмътъ има почва у насъ като показаха въ сжщото време, какво искатъ тѣ. Интересното е, че ония, които най-много настояваха, че социализмътъ нѣмалъ почва у насъ, тѣ сега упорито замълчаватъ даже такова интересно нѣщо, като появляването на „Българската социалъ — демократическа библиотека“. Така, напр., „Балканската Зора“ много обичаше да експлоатира въпросътъ за социализма и даже пишаше дълги съчувствени статии и биографии на западно-европейскитѣ борци за възстѣржествуванието на социалистическитѣ идеи. Но за появляването на „Българската социалъ — демократическа библиотека“, на която цѣльта е да издаде редъ книжки по *научния социализмъ*, съ които да развие правилни възгледи за днешнитѣ общества, за социализма и исканията на социалиститѣ, „Балк. Зора“ не спомѣна ни дума. Чудна, наистина, работа! Отъ появляването на тая „библиотека“, като че у „Балканската“ пресѣкна всичкото ѣ желание да експлоатира въпросътъ за социализма и социалиститѣ. Не е ли ясно, че повдиганieto на общественни въпроси и проповѣдването на търпимостъ сж били за тоя вѣстникъ маневри, които нѣматъ нищо общо съ искренната дѣятелностъ за въ полза на обществото?

Както и да е, обаче българскитѣ социалъ-демократи разсѣватъ умственната мъгла у насъ върху въпроса за социализма и социалиститѣ и показватъ, че научния социализмъ е неизбеженъ плодъ отъ дългото историческо развитие на човѣчеството и произтича отъ капиталистическото производство. Да се сирѣ развитието на социализма ще рѣче да се сирѣ историческия вървежъ. А това послѣдното е невъзможно. Ето защо преслѣдванията противъ социалиститѣ сж съвсѣмъ безполезно, даже вредно дѣло. Социализмътъ у насъ се развива заедно съ развитието на капиталистическото производство и колкото по-

вече послѣдното се развива, толкова по голѣма става и почвата на социализмътъ. А да не се развива капиталистическото производство у насъ не може. Това сега досга ясно се съзнава и пий подчеркваме утѣшителния фактъ, че отъ като нашитѣ социалисти излѣзоха явно и си исказаха мнѣнието, отъ тогава преслѣдванята и прѣсканието на клевети противъ социалиститѣ значително се смалиха.

И така, опредѣлението на економическата дѣятелностъ на нашата държава, встѣпването въ пѣтя на капиталистическото производство, заедно съ това излизанieto на нашитѣ социалисти явно и развитието на идеитѣ на научния социализмъ — тия сж двѣтѣ явления, които *характеризиратъ* нашия животъ прѣзъ 1891 год. и които правятъ единъ корененъ прѣвратъ у насъ въ всѣко отношение.

Съвременний социализмъ е учение, което обяснява явленията чисто материалистически, чрѣзъ материалнитѣ или економическитѣ условия. Материалистическото обяснение на човѣшката история въ сегашно време е най новото и най научното. И наистина, само отъ материалистическа гледна точка можемъ да си обяснимъ историческитѣ събития естествено и научно. Въ послѣдно време материалистическата глѣдна точка все повече и повече се разпространява. Не ще и дума, че далечъ е още пълното господство на тая гледна точка въ историческата наука; но малко по малко господството ѝ въ послѣдната отъ денъ на денъ става по широко. Защото съвременний научний материализмъ проистича направо отъ съвременното развитие на материалнитѣ, на економическитѣ условия. Колкото повече тѣ се развиватъ, толкова повече и научния материализмъ става по ясенъ, по очевиденъ, като единствена научна система. Но за сега още въ много глави царствува старата глѣдна точка — *метафизиката*. Метафизика ще рѣче: обяснение на явленията, безъ да се взема предъ очи *физиката*, сирѣчь вещественния свѣтъ, който ни окръжава, безъ да се взематъ прѣдъ очи материалнитѣ условия, въ които живѣятъ народитѣ. Ясно е, че такова обяснение на явленията не е нито естествено, нито научно. Но при всичко това и до сега мнозина обясняватъ историческитѣ явления метафизически. Какъ, наистина, обясняватъ историческитѣ събития метафизицитѣ? Цѣлия човѣшки напрѣтъкъ тѣ приписватъ на личността и на „човѣшкия разумъ“.

Между това, човѣчеството до кждѣ края на първата половина отъ сегашния вѣкъ е вървѣло слѣпо, безъ да съзнава кждѣ отива и къмъ какво го води историческото движение. Отъ това ясно излиза, че личността така сжщо безсъзнателно е съдѣйствувала на историческия процесъ, или, по добръ, тя е съзнавала само това, що му е давала историческата епоха, въ която е живѣлъ и живѣе. Съ други думи, личността е продуктъ на материалната среда, въ която живѣе. Економическите условия отпечатватъ въ мозъците на хората тия или ония умствени и нравствени понятия и опредѣляватъ характерътъ и направлението на дѣятелността на всѣка личностъ. Нѣма съмнѣние, че всѣка личностъ съ своя умъ, енергия и дѣятелност оказва влияние върху историческия процесъ. Личности, на които дѣятелността съвпада съ историческото развитие на човѣчеството, спомагатъ на това развитие; и обратно, личности, на които дѣятелността не съвпада съ естественното развитие на човѣчеството, прѣчатъ на това развитие. Но и едните и другите дѣйствуватъ подъ влиянието на материалните условия, въ които живѣятъ. Такова е материалистическото обяснение на историческите явления. Да не приемаме материалистическата глѣдна точка ще рече да зямаме историческите събития за случайни, появиението на историческата сцена на отдѣлните личности и характера на тѣхната дѣятелностъ да смѣтаме за продуктъ на свѣрхестествени сили и причини, които нѣматъ нищо общо съ физиката, съ човѣшките работи.

У насъ отъ това, че економическите условия не сж развити и знанията отсѣгтсвуватъ материалистическата глѣдна точка върху историческите събития е съвсѣмъ неизвѣстна. Всичко у насъ се обяснява метафизически. Ний глѣдаме на историческите явления, като на плодъ отъ дѣятелността на отдѣлните личности. Ний българитѣ, а ний вече „интелигентитѣ“, всичко приписваме на дѣятелността на отдѣлните личности и никакво значение не оставаме за другите исторически фактори. Въ миналата хроника видѣхме, какъ нашата „интелигенция“ смѣта себе си за една самостоятелна обществена сила, която може да управлява историческия вървежъ спорѣдъ желанието си. Но освенъ това, ний българитѣ всѣкога свързвахме сжществуването на българския народъ съ известни отдѣлни личности, безъ които смѣтаме, че България не може. Отъ тука произлиза прекаленното и много смѣшното хваление на известни обществени дѣятели у насъ, което хва-

ление всѣкога е каприциозно, непостоянно, измѣнливо. Така, напр., прѣди години прѣввзнасяхме до небесата Д. Цанковъ, наричахме го „Свѣтецъ“, безъ който България не може да съществува. Но подиръ малко време той падна и ония, които толкова прѣкалено го хвалиха, съ същата прѣкаленность го смѣсиха съ калѣта. Издигна се П. Каравеловъ и ний българитѣ прѣкалено въсхваляхме неговия умъ, неговия патриотизмъ и неговата честность. Тогава пишѣха за него: нѣма Каравеловъ, нѣма България; ако и той излѣзе прѣдатель, не остава друго освѣнь да си вземемъ шапкитѣ и да бѣгаме да се не видимъ, да се не чуемъ, да не се казваме българи. Подиръ малко и той падна, а ония, които толкова прѣкалено го хвалиха, съжитѣ не можаха да намѣрятъ думи, съ които да го хулятъ. Съ малко думи, нѣма у насъ дѣятелъ, който да не е безмѣрно въсхваляванъ и най подирѣ безмѣрно хуленъ отъ тия съжитѣ, които толкова безсъвѣстно го въсхваляваха прѣди малко. Същото нѣщо правимъ и сега. Днесъ нѣкои отъ нашитѣ дѣятели сж предметъ на такива прѣкаленни въсхваления, щото, като ги чува човѣкъ, неволно се пита: истина ли е това или е ирония. Защото прѣкаленното въсхваление означава едно отъ двѣтъ: или че дѣлата на тия дѣятели сж такива, които не говорятъ сами за себе си достатъчно и се нуждаятъ отъ прѣкаленни хвалби, или пъкъ че тия, които сипатъ изобилни въсхваления, страдатъ отъ нископоклонничеството и иматъ робски инстинкти. Въ всѣкой случай прѣкаленнитѣ хвалби всѣкога сж унизителни и за ония, които сж предметъ на тѣхъ и за ония, които ги съчиняватъ. Още повече, когато сме увѣрени, че утрѣ, при друго положение, тия съжитѣ дѣятели ще бждатъ сжщо прѣкалено хулени, както прѣкалено сж прѣввзнасани и ще бждатъ хулени отъ тия съжитѣ хвалячи. Овществениитѣ дѣятели сж притѣжание на историята, която и ще произнесе своята справедлива присѣда. За обществения дѣятелъ, който съзнава, че изпълнява своята длъжность съвѣстно, не сж нужни прѣкалени хвалби,—нему стига съзнанието, че идущето поколѣние ще оцѣни неговитѣ заслуги, че историята ще бжде справедлива къмъ дѣлата му. Разбира се, че всѣкой дѣятелъ трѣбва да се насърчава съ поддръжка, съ съчувствие въ неговата полезна дѣятелность; но поддръжката и съчувствието изказвани съ спокойна оцѣнка на полезнитѣ дѣла, безъ прѣкаленность, много повече значи и това би ни прѣпоръчало за по зрѣлъ народъ, който зрѣлъ сжи.

Освенъ това, но да изпълнява човѣкъ своитѣ длѣжности съвѣстно, да бѣде честенъ, да бѣде „патриотъ“ е негова длѣжностъ, и това съвѣстъ не може да служи за предметъ на прѣкалени хвалби. Когато у единъ народъ чрѣзмѣрно хвалятъ нѣкой дѣятелъ за честностъ, добросъвѣстностъ и „патриотизмъ“, това ще рѣче, че у тоя народъ честността, добросъвѣстността и патриозмътъ, както и гражданитѣ съ такива качества, сж толкова рѣдки явления, щото струва да се прѣвъзнася и най малкото проявление на тия качества. Както щѣте, но това е голѣмо унижение за всѣкой народъ.

Впрочемъ у насъ, както се вижда, не може да бѣде иначе. Днесъ у насъ нищо не може да се предприеме, безъ да се облѣче въ извѣстно тенденциозно облѣкло. Най простото, най необходимото нѣщо го правимъ *отъ патриотизмъ*. Желѣзници правимъ отъ патриотизмъ; фабрики отваряме отъ патриотизмъ; „националното богатство“ струпуваме въ нѣкои рѣцѣ отъ патриотизмъ; изложения правимъ отъ патриотизмъ. Съ една дума, всичко правимъ отъ патриотизмъ! Ето, напр., Руссенската Постоянна Комиссия, като иска да покани българскитѣ граждани да взематъ участие въ изложението, което се готви въ гр. Руссе, излѣзе съ едно дълго възвание, пълно съ „патриотически“ чувства, но което нищо почти не казва за значението на изложенията и за ползата. Излиза, че изложението въ Руссе го правимъ не за друго, а отъ патриотизмъ. Та ний българитѣ трѣбва и да ядемъ, приемъ, спимъ и се расхождаме отъ патриотизмъ. Много смѣшно! А работата е съвѣстъ проста и съвѣстъ естествена. Изложенията иматъ това значение сега, че показватъ, какъвъ е билъ единъ народъ, какъвъ е сега и какъвъ може да бѣде; тѣ сж важни за всѣки народъ, за да може да види или да узнае, какво е направилъ въ извѣстно време; неговитѣ интереси изискватъ да ставатъ такива изложения. Тогава за какъвъ патриотизмъ може да се говори. Ний правимъ изложения просто защото е въ интереса ни да знаемъ, какво имаме и какво ни трѣбва. Повече нищо. Хиляди пѣти е по полезно, щото спокойно, безъ „патриотизмъ“ да си обяснимъ значението на изложенията, да ли ще се достигне очакванната отъ тѣхъ полза и за кого сж полезни тѣ. А като сѣдимъ безъ увлечения и безъ прѣкаленности, ще видимъ, че очакванната отъ изложенията полза не ще бѣде такава голѣма, както трѣб-

ва. Защото нѣма нужнитѣ за това условия. Първо, изложения се правятъ въ спокойни времена, когато народния животъ тече съвършено нормално. Второ, за да се получи всяквата полза отъ тѣхъ, трѣбва да сж лесни съобщенията. Между това у насъ липсватъ и двѣтѣ тия условия, а най вече послѣдното. Огсжтствието на желѣзни пѣтища прави движенията у насъ много мѣчни и това е едно отъ главнитѣ прѣчки за нашего развитие.

Както и да е, а изложенията и у насъ ставатъ необходими. Въ сѣщностъ изложенията сж единъ видъ нововремени панаири, които сж плодъ отъ съвременното капиталистическо производство и съвременната всесвѣтска едра търговия. У насъ тѣ замѣняватъ старитѣ панаири, които отъ освобождението насамъ падатъ. Както старитѣ панаири служаха за въ полза на по едритѣ търговци, така сѣщо и изложенията сж най вече полезни за едритѣ търговци и капиталисти. Въ тѣхъ може да се види, до колкова е голѣмо „националното богатство“, а заедно съ това и до колкова е голѣмо осиромашаванieto на по голѣмата частъ отъ народа. Колкото повече се развива у насъ капиталистическото производство, толкова по честа ще бѣде нуждата отъ изложения. Дано, прочее, отъ изложенията въ Пловдивъ и Руссе да извлечемъ поне тая обща полза, като констатираме безъ прѣувеличавания, до каква културна степенъ сме достигнали. Нашата страна е богата, но природнитѣ си богатства не ги знаемъ, не се интересуваме да ги узнаемъ и не умѣемъ, да се ползуваме отъ ония, които ги знаемъ. Така, напр., полѣзнитѣ руди въ Самоковъ въ турско време искаряха доста желѣзо и експлоатацията имъ бѣше повече производителна. Сега тия рудници се намиратъ въ едно твърдѣ печално състояние. Държавата можала би да *експроприира* тия рудници въ общественна собственостъ и да се експлоатиратъ по единъ рационаленъ начинъ. Въ много мѣста въ старо време е имало рудници, които работѣха, но и до сега нищо не е направено за тѣхното издирване. Изобщо въ много мѣста сж намѣрени признаци отъ руди, като каменни въглища, соль и др., но голѣми още природни богатства у насъ сж заровени въ земята. Законътъ за рудитѣ и др. такива нѣща, при стремежението на българина съ леснина да се обогати, не може тука да помогне. Въ това отношение е необходима инициативата на държавата. Дано прѣдстоящитѣ изложения послужатъ нонѣ за това, щото да се види, че

ний трѣбва усилено да работимъ и да се учимъ, а не само съ лесенъ начинъ, чрѣзъ грабежъ, чрѣзъ експлоатация на работното население, да уголѣмяваме „националното богатство“. И за това съвсѣмъ не е нуженъ никакъвъ „патриотизмъ“, а стига да разбираме това, що правимъ. Време е да се оставимъ отъ обичая си всичко да кичимъ съ „патриотизмъ“, съ прѣкалени „патриотически“ възвания, защото всичко това излиза крайно не искрено и ставаме смѣшни прѣдъ свѣта . . .

ЕДИНЪ НОВЪ ПРИВЪРЖЕННИКЪ НА СОЦИАЛИЗМЪТЪ.

(преводъ)

(Посвѣщава се на нашитѣ книжовници-преспивачи).

Владѣющитѣ кръгове и самодоволпо-живущата буржуазия на Италия бидоха по тѣзи дни раздрусани и уплашени отъ единъ тежъкъ ударъ, когото не тѣй леко ще претърпятъ и който ще имъ отвори голѣма работа : той е публично исказаното, чистосърдечното и рѣшителното преминаване на единъ даровитъ и знаменитъ писателъ въ редоветѣ на социализмътъ, писателъ, съчиненията на когото привадлѣжатъ къмъ най любимитѣ и най распространениитѣ въ цѣла Италия. Тоя чловѣкъ е *Де Амичи* (De Amici). Това отъ което буржуазията най много се боеше, заразителния примѣръ на едно такова нещастие, захваща вече да се сбѣдва. Профессорътъ по литературата и философията въ Туринския Университетъ, *Артуго Графъ*, съ едно публично обяснение открито се е вече присѣдинилъ къмъ приятеля си Де Амичи, и погледитѣ на охолното общество сж обърнати съ страхъ къмъ университетитѣ Болона, Пиза и Неаполъ, отгдѣто наскоро се очакватъ подобни „нещастни“ извѣстия.

Не му е тукъ мѣстото да говоримъ за значението на Де Амичи въ модерната италиянска литература. Но ако такъвъ заблѣжително даровитъ писателъ жертвува цѣлото си досегашно положение, слава и почитъ и, водимъ отъ вътрѣшно убѣждение, преминава въ едно направление, застъпничеството за ко-

его ще му докара силнитѣ гонения и ожесточената вражда на всички ония кръгове, които сж се въсхищавали до сега отъ него — то за великата задача на измъченого, угнетеного, даже презрѣнното работно население на Италия, това трѣбва да се посрѣщне съ голѣма радостъ.

Италиянскитѣ вѣстници сж пълни съ извѣстия и уводни статии върху рѣчта, която Де Амичи е държалъ неотдавна въ Туринъ въ голѣмия салонъ на „Университетското дружество“ („Associazione Universitaria Torinese“). Присѣтствуваха около петстотинѣ души студенти и политехници, голѣмо число университет. професори, представителитѣ на Туринската преса и много писатели. Рѣчта, която трая почти два часа, биде изслушана съ най напрегнато внимание, прекъсвана сегизъ-тогизъ съ викове отъ ликующи одобрения, които на свършкѣтъ преминаха въ едно въодушевено благоговѣние къмъ ораторѣтъ. По формата си рѣчта бѣше предпазлива и доста мека. Ораторѣтъ очевидно избѣгваше освѣтлението съ ярки краски, което би могло да му даде ново-придобитото му познание на социалното положение на Италия. Въ цѣлостта си, тя бѣше единъ прониквающъ въ сърдцата на слушателитѣ призивъ къмъ изучаването на социалния въпросъ, къмъ придобиванieto на едно познание на съвременното социално движение; тя бѣше пробудителенъ зовъ къмъ младежта, рѣчь проста и нѣжна по формата си, обаче дълбока, сериозна и жива по съдържание, и тоя пробудителенъ зовъ не ще загине безъ да остави трайно влияние. И вече, както казахме, тоя зовъ започва своето вълнообразно движение по цѣла Италия. Прекрасно организуваното словослагателско дружество въ Туринъ е рѣшило, съ съгласието на автора, да отпечата въ хиляди екземпляри рѣчта и да я разпространява въ страната.

Тукъ ний привеждаме по-главнитѣ мѣста отъ рѣчта:

. . . „Драги Приатели! Не бѣгайте, ако отъ само себе си вашето сърдце, вашето младо осѣщание ви подбутва да вземете участие да се запознаете отблизо съ тоя важенъ въпросъ; не се плашете отъ тѣзи, които ви хвърлятъ дѣннитѣ думи: „Глупци! Бѣдността не може се намали, а камо ли да се искорени. Това движение — социалистическото — ще мине-замине, както много такива сж заминали безслѣдно. Вѣчно е било така и вѣчно така ще бѣде!“ — Не, Приатели! Това възражение заключава въ себе си една неистина. Не е било винаги така

и затова не ще бжде винаги това. Хвърлете единъ ясенъ погледъ около си и вий ще се убѣдите въ неистинността на това възражение. Поглежете, какъ днесъ едновременно въ всички културни страни не само въ Европа, но и въ двѣтѣ полукълба на земята, излиза наявѣ едно и сѣщо движение, което все повече и повече се усилюва. Вече *единъ* този фактъ, за който всѣки новъ день пристигатъ нови извѣстия, е достатъченъ да ви убѣди, че тукъ се извършва нѣщо, което не е било до сега, което никога не е било до сега на земята! Може ли това нѣщо да бжде случайно? Може ли това нѣщо да бжде безъ дълбоки слѣдствия, безцѣлно да мине-замине! И преди всичко, може ли това да бжде предизвикано отъ отдѣлни личности, може ли да бжде изкуствено? Азъ ви казвамъ тоя въпросъ, мои приятели, и вий сами ще си дадете отговорътъ.

Но при това, не се плашете и отъ ония, които макаръ че не могатъ да откажатъ съществуването на едно дълбоко социално движение въ Европа, но казватъ че това не се касае до Италия, че у насъ нѣмало тѣзи условия, които въ другитѣ страни пораждали, подкрѣпили и усилювали това движение. Нали още миналата година единъ извѣстенъ ораторъ въ парламента можа да каже, че въ Италия нѣмало почва за социализмътъ, че за Италия не съществувалъ социалния въпросъ! Драги приятели! Тъкмо обратното е истина! Нека индустрията да е развита, както казватъ само въ една частъ на нашата страна; въ Италия се изпрѣчва напредъ ни *въпросътъ за работното земледѣлческо население*, и този въпросъ въ нищо не може да се отдѣли отъ общото социално движение, отъ общия работнически въпросъ. Драги приятели! Изучвайте статистиката и вий ще видите, че обратното на горнитѣ думи е истина, вий ще признаете, че при ниското образование и при голѣмата бѣдность на селското работно население, опасността отъ това движение е по-заплашителна у насъ отколкото въ другитѣ страни. И тая опасностъ все повече се усилюва и още повече необуздано ще избухне по причина на общото у насъ равнодушие и отрицание на социалния въпросъ. Ако вий искате да помогнете, щото този, иначе неизбеженъ пожаръ да не избухне, азъ ви казвамъ: именно защото сте италийнци, занимавайте се съ този въпросъ, **вземайте участие** съ всички ваши сили за разрѣшението му; колкото **повечко-**

ма отъ васъ — вий които сте повикани къмъ висинитѣ стѣпни на образованието, — взематъ дѣятелно участие за въ полза на най-угнетенитѣ маси на челоуѣчеството, толкова по-малко насилственено, толкова по-меко ще бѣде рѣшението!

Не се плашете и отъ често повтаряната, любима дума: утопия! Колко е удобна тази дума! Колко уйдисва тя да подкрѣпя умствения мързель, да го окуражава, колко е полезна тя за всички, които се виждатъ заплашени въ своето користолюбие и благосъстояние спечелено на гърба на другитѣ; колко невѣжеството е злоупотрѣбавало съ тая дума, колко е била противопоставяна тя на най благороднитѣ мисли, които сѣ послужили за напредъкътъ на челоуѣчеството и които сега отъ всички се смѣтатъ за истинна! Вземете оня, който ви говори по поводъ на социалния въпросъ за утопия, вземете го за ржката, заведете го, безъ да кажете една дума, на отворенитѣ площи подъ заритѣ на почти свѣрхземно блѣстящата електрическа свѣтлина и го попитайте, дали преди двадесетъ, даже и преди десетъ години тая електрическа свѣтлина не е била утопия (бурни ржкоплѣскания!) Драги приятели! Тоя великъ социаленъ въпросъ, който съ живото биение на пулсътъ на времето движи съвременното челоуѣчество, и който ще владѣе неограничено въ бѣдхщето, е отъ такова свойство, че дѣйствува като една очистителна баня върху оня, който сериозно и чистосърдечно се занимае съ него. Колко отвратително, колко ужасно и възмутително дѣйствуватъ на челоуѣка ново-придобититѣ му познания и впечатления за фактичкото състояние на челоуѣчeskото общество, сирѣчь, за състоянието на грамадното множество челоуѣци! . . И това познание ви хвърля отпърво въ едно вцѣпенено смайвание: челоуѣкъ се пита — така поне се случи съ мене — какъ е било възможно да не съмъ знааятъ това, да не съмъ го позналъ, да не съмъ го забѣлѣзвалъ? Гдѣ бѣха моитѣ очи? Нима азъ съмъ снялъ презъ тѣзи двадесетъ години? — Колкото и да бѣдатъ ужасни тѣзи впечатления, тѣ намиратъ исходъ въ пламенното желание да спомага челоуѣкъ на едно подобрене, тѣ се уясняватъ отъ пробуденото съзнание, че възможно е едно подобрене, но то може да стане само съ едно дълбоко измѣнение на днешния редъ. Всичко своекористно, себелюбиво, дребнаво, което се е гнѣздило въ челоуѣчeskата душа, изчезва предъ това съзнание, предъ владанието на цѣлия челоуѣкъ на тая

велика цѣль, за достигването на която той се осѣща *принуденъ* да работи. Този пътъ бихъ искалъ да посоча на васъ, драги приятели! Колкото и да е той суровъ, но вий притежавате щастливитѣ дарби на младостта, гъвкавостъ, свѣжестъ на тѣлото и духътъ; — какъ можете вий по добръ да ги употребите, ако не да надвиете трудоветѣ и мжкитѣ за една велика цѣль! Защото тоя пътъ ви води къмъ утренната зора на човѣчеството, къмъ едно изгрѣване на слънцето, каквото никога не е било на земята, но първитѣ лъчи на което и сега проникватъ къмъ насъ отъ близкото бъдеще!

К Н И Ж Н И Н А

Промисленность, Научно-икономическо списание

въ г. Свищовъ.

(Свършѣлъ)

Сега да разгледаме разсжденията на г. Паякова за по-землената собственность и за индустрията у насъ. „Въпрѣки нѣкои неудобства, свойственни на малката собственность, ние трѣба да я спазимъ и поддържимъ, защото тя е, и ще бжде основата за благоденствието и спазването на независимостта на отечеството ни. Съ спазването и развитието на малката собственность, съ спазването положението на селенина, като притежателъ, много отъ социалнитѣ въпроси, които днесъ вълнуватъ западна Европа, ще си останатъ страни за България. Не трѣба, да жертвуваме това, що Франция доби съ кървави революции“ (Глед. „Промисленность“, книжка 4 и 5, Декемврий, 1887 год.). Отъ страхъ да не би у насъ да се появятъ социалнитѣ въпроси, г. Паяковъ съвѣтва „да не развиваме индустрията въ такива размѣри и по такива направления, щото да отвличаме земледѣлческото население и капиталътъ, нуженъ за въ земледѣлието“. Много криви понятия има негова милость за развитието на нашео общество. Той бѣга отъ истината и заради това постоянно си противорѣчи. Той вмѣква патриотизмъ въ науката, която не признава никакви национални граници, а се основава само на исторически факти. Рационалното обработване на земята е невъзможно безъ развитието на индустрията въ страната. Въ старо време, както и въ срѣднитѣ вѣкове, главното занятие на народитѣ е било земледѣлието. Послѣ, когато сж изнамѣриха машинитѣ, трудътъ стана по-производителенъ и тогава народитѣ почнаха да развиватъ своитѣ индустрии. Въ днешно време Америка е най-земледѣлческата страна въ свѣта, но въ сжщото време нейнитѣ голѣми индустрии ни най-малко не отстъпватъ на европейскитѣ. На всемирното изложение въ Парижъ въ 1889 год. американцитѣ сж отличаваха съ своитѣ земледѣлчески и индустриални произведения. Предъ очитѣ на цѣлия свѣтъ тѣ доказаха истината, че земледѣлието е толкова необходимо за

развитието на индустрията, колкото и индустрията е необходима за рационалното обработване на земята.

Напрасно г. Цаяковъ мисли, че съ съазванието на малката собственостъ у насъ, много отъ социалнитѣ въпроси, които днесъ вълнуватъ Западна Европа, ще си останатъ странни за България. Човѣкъ може да владѣе едно парче земя и заедно съ това да бжде пакъ сиромасъ и жертва на хищническата експлоатация. Нашия селенинъ, макаръ и да си има собственостъ и да работи най-много, но той най-малко се ползува отъ богатата на цивилизацията, най-лошо живѣе и най-много страда. Това е фактъ. Ето какъ говори Варненския окръженъ управителъ за общественното икономическо положение на нашия земледѣлецъ: „храната му, облѣклото, жилищата, сж отъ лошитѣ. Главната му храна се състои отъ черенъ не добръ опеченъ хлѣбъ, отъ чушки, лукъ и наредко отъ млѣко и отъ сирене. Месото е раскопъ за него, и то на заговѣзни, отговѣвки, Коледа, Великъ-денъ и други два три дена. Облѣкло нечисто, а кпание не знае що е. Една голѣма частъ отъ жилищата имъ сж такива щото можете всѣкакъ да ги нарѣчете, но не и къщи. Гдѣто живѣе човѣкътъ, тамъ и добитъкътъ му. Ето отъ кждѣ произлизатъ и разнитѣ болѣсти“ (Изложение на Варненския Окр. Управителъ).

Трѣба да признаемъ, че при сегашната производителностъ на земледѣлческия трудъ, земледѣлието не може да удовлетвори нуждитѣ на народа. Произведенията, които селенинъ искараватъ отъ земята, едвамъ стигатъ да си заплатятъ данъцитѣ и да се прехранятъ до Рождественскитѣ празници. На пролѣтъ, тѣ сж принудени да зематъ пари съ лихва. Лихварството е най-голѣмото зло, отъ което страда населението. Това се констатира официално въ окръжното на Българската Народна Банка до г-да Окрѣжнитѣ Управители, издадено презъ мѣсець Априлий 1890 год. „Въ отчетитѣ на г. г. Окрѣжнитѣ Управители за положението на окръжията имъ, най-редефно и характеристически се описва грозната картина на икономическото заробване на населението въ нѣкои мѣста отъ мѣстнитѣ лихвари“ . . . Така гласи това окръжно. Въ в. „Пловдивъ“, брой 85, отъ 31, Октомврий, 1891 год. ние прочетохме една много интересна дописка „за лихварството“ у насъ. Официално, чрезъ полицейско дознание се доказва, че лихварството въ Варненския окръгъ е взело такъвъ раз-

мъръ, щото всичко, което бѣдня земледѣлецъ добива съ цѣлгогодишния си трудъ, се отнема отъ немилостивия лихваръ още на хармана му, прели още да е одържано ни зърно за правителствено даждие. За иллюстрация на лихварството въ полицейското дознание, привеждатъ слѣдующитѣ факти: „Киро Петровъ отъ село Козлуджа за петъ лири съ срокъ единъ мѣсецъ, получава лихва една и половина лира; за петъ кила храна въ два мѣсеченъ срокъ, получава всичко изедно осемъ кила. Въ друга една брошура подъ заглавие: „Земледѣлческый въпросъ“ отъ г. Габе, ние срѣщаме още по-чудовищни факти за лихварството. „Никой вече не се очудва въ Варненския окръгъ. ако чуе, че лихвата е до 25⁰/₀ на мѣсецъ, сярѣчь, за една турска лира, види се за благозвучие, зиматъ едно чей-рече (отъ мирата) лихва на мѣсецъ, което е 300⁰/₀ годишно. Колкото пъкъ за другитѣ видове лихварства, които сж практикуватъ отъ търговското население, а именно раздаване на тѣй нарѣчения *емеликъ* (за ѣденіе) и *стѣме*, то обикновенната норма на лихвата е 100 /₀, за какъвто и да е срокъ Лихварството е пунало дълбоки корени въ страната и се е обърнало на икономическа епидемия“.

Освѣнъ това, интересува ли се е г-нъ Паяковъ, да узнае количеството на земята, която нашитѣ селени сж заложили за дългове на земледѣлческитѣ каси и на частнитѣ лихвари? Този въпросъ е отъ голѣма важность за икономическото състояние на народа. Разгледайте годишнитѣ отчети на земледѣлческитѣ каси, обърнете внимание на количеството на заложенитѣ земи, било на каситѣ, било на частнитѣ лихвари и вие ще видите, на кого принадлежи земята, да ли на селенитѣ или на тѣхнитѣ кредитори. Вий ще узнайте че селенитѣ сж фиктивни собственици на земята. Тѣй напримѣръ. Балчишката околия при 710,4924 уврати ниви, длъжи на Касата 407,567 лева. Не му е тука мѣстото, да изслѣдваме специално този въпросъ. Съ горѣизложенитѣ факти, ние искаме, да кажемъ, че социалнитѣ въпроси и сега иматъ почва, и ще иматъ до тогава, до когато не се унищожи хищническата експлоатация на народния трудъ и не се социализиратъ общитѣ блага на цивилизацията.

Отъ друга страна г. Паяковъ признава, „че системата на малката собственость е била врѣдителна за развитието на нашето земледѣлие, че тя не ще позволи да се употрѣбятъ но-

ви способности, нови инструменти за разработване на земята“. Тогава, питаме ние, по какъв друг начин могат да се развиятъ производителнитѣ сили на нашето общество, ако не чрезъ рационалното обработване на земята чрезъ прилагане на машинитѣ и преобразуване на занаятитѣ споредъ най-новитѣ искания на техниката.

Държавата е длъжна да помогне на селскитѣ общини да купятъ земеделѣчески машини, отъ които да се ползватъ всичкитѣ селени. Тия машини ще принадлежатъ на цѣлата община и всѣкой ще може да си обработва земята споредъ единъ общо приетъ планъ.

И за повдигане на занаятитѣ пакъ държавата е длъжна да се притече на помощъ. Нашитѣ занаятчи нѣматъ възможностъ да купятъ всѣкой отдѣлно свои машини, да си направятъ индустриални фабрики и да конкуриратъ съ европейскитѣ индустриални фабрики. Тѣ могатъ и трѣба да искатъ отъ държавата да имъ помогне да си купятъ общи машини и да образуватъ кооперативни дружества. Тия дружества ще се състоятъ само отъ производителитѣ на всѣкой отдѣленъ организиранъ занаятъ и ще работятъ съ общитѣ сѣчива. По този начинъ ние пакъ нѣма да прескочимъ фазата на частното капиталистическо производство, но по-лесно ще влѣземъ въ фазата на кооперативния трудъ.

Но нашитѣ досегашни правителства не сж разбирали, или по-добрѣ да кажа, не сж искали да разбиратъ истинскитѣ интереси на народа. Тѣ покровителствуватъ индустрията, като даватъ извѣстни привилегии само на нѣкои богати фабриканти и господари, а истинскитѣ занаятчи и производители оставатъ да пропаднатъ въ общата конкуренция. И трѣба ли послѣ това да се очудваме, че нашитѣ занаяти пропадатъ?! . . .

Списачитѣ на „Промышленность“ принадлежатъ къмъ либералната школа въ Политическата Икономия. Тѣ изобщо не одобряватъ правителствната намѣса въ икономическата дѣятелност на обществото. Тѣхний девизъ е свобода на търговията, свободната игра на икономическитѣ интереси. Никакво покровителство, никакво ограничение не трѣба да съществува за промишлеността и за конкуренцията: *Zaissez faire laissez passer!* Отъ сблъскването на противоположнитѣ интереси ще се яви пълна хармония въ обществото, ще се възцари естественъ редъ въ икономическия животъ на народитѣ. Обанкрутенитѣ идеи

на Бастия „Harmonies Economiques“, намѣрили свои послѣдователи и въ България. Направлението на „Промисленостъ“ се отбѣлѣзва най-ясно въ статиитѣ на г. г. Паякова, Бояджиева, Чакалова и другитѣ сътрудници, но-най релефно и теоретически се е помѣчилъ да го развие и да го защити Г-нъ Паяковъ въ статиата си „*Въ какво се състои дѣйстви-телната цивилизация.*“ Той забѣлѣжилъ, „че въ нашето общество се вмѣкватъ нови нѣща отъ естество да попрѣчатъ на послѣдователното и истинско развитие. Всичко това показва нуждата отъ освѣтление и опитване къмъ дѣйствителната цивилизация, като научимъ въ какво се състои тя и подъ какви условия може да се развива. За тази цѣль ние ще си послужи́мъ съ казаното по този въпросъ отъ извѣстнитѣ автори Гизо, Дреперъ, Бастия и др.“.

„Обществото, казва г. Паяковъ, е единъ организмъ, който има за свои съставни единици отдѣлни органи, които иматъ свой отдѣленъ животъ. Единицата,—общественната клѣточка, е човѣкътъ! Икономическиятъ редъ съотвѣтствува на вътрѣшнитѣ органи въ личния организмъ, които служатъ за хранение на тѣлото, когато политическиятъ редъ съотвѣтствува на външнитѣ органи, които служатъ за сношения. А ролята на мозъка въ обществото изпълнява правителството, управителното тѣло, което управлява и съгласява дѣйствиата на органи-тѣ за постигание на главната цѣль—обдържане живота на обществото. Кръвната система въ обществото се представлява отъ търговската индустрия, съобщенията по сухо и по море, по които се разнасятъ разнитѣ произведения—лица и идеи. Отъ горното сравнение се доказва, че икономическия редъ грѣба да бѣде независимъ отъ политическия“. Веднажъ това „доказано“, Г-нъ Паяковъ, твърдѣ лесно вади заключение, че „*цивилизацията естествено си съществува и се развива съ общото; че тя има естественъ пътъ, по който върви*“ и пр. А щомъ цивилизацията се подчинява на естествени, непоколебими закони каквито сж физиологическитѣ, то правителството не трѣба да се намѣсва въ естествения ходъ на нѣщата, както мозъка не се намѣсва въ кръвообръщанието. „Нека се научимъ, да живѣемъ всрѣдъ свободната всемирна конкуренция“.

Интересно би било, да ни обади Г-нъ Паяковъ, гдѣ се намира пжпа на общественния организмъ. Вънкашното срав-

нение на обществото съ организма поразява ума. Но *compten n'est pas raison*, казва френската пословица. Да ли биологическите закони сж приложими и въ социологията? Този въпросъ е отъ капитална важность. Самъ Хербертъ Спенсеръ—най знаменития представителъ на органическата теория за обществото—е показалъ, каква голѣма разлика сжествува между биологическия и общественния организъмъ. Въ обществото, всѣкой индивидумъ (обществена клѣточка) чувствува, желае, съзнава, рѣшава и дѣйствиува. Напротивъ въ биологическия организъмъ, съзнанието е сърдоточено въ мозъка, а другитѣ клѣтки на тѣлото нѣматъ, нито собствено съзнание, нито собственъ умъ, нито пѣкъ собствени дѣйствия. Отъ това става явно, че човѣкътъ (общественната клѣточка) не е безсѣзнателенъ органъ на цѣлото; той има свое индивидуално съзнание и осѣща своето „азъ“. Клѣточката въ биологическия организъмъ не познава нито себе си, нито пѣкъ цѣлото, къмъ което тя принадлежи. Независимо отъ това, Карѣвъ*) забѣлѣзва, „че членовѣтъ на организма сж съединени чрезъ материята, а членовѣтъ на обществото ги съединява психическо взаимодействие, безъ което не могатъ, да сжществувать никакви икономически сношения между хората“. Всѣкой членъ отъ обществото живѣе съзнателенъ животъ, задава си цѣли, стреми се къмъ извѣстни идеали, създава, преработва и измѣнява формитѣ на обществото. Той е творческа и разрушителна сила.

Ако дѣйствително обществото е организъмъ, който се управлява отъ неизмѣнни естественни закони, и ако „цивилизацията естествено си сжествува“, пита се тогава, гдѣ остава волята и съзнанието на личността, като факторъ, въ развитието на обществото? Нека ни обади г-нъ Паяковъ, гдѣ е този естественъ пѣтъ, по който се развива обществото? Азъ съмъ убѣденъ че колкото по съзнателни ставатъ членовѣтъ на обществото, толкова по-съзнателно тѣ създаватъ своята култура и ставатъ господари на себе си и на своята история. Разбира се, че съзнанието на хората винаги зависи отъ материалнитѣ условия, въ които тѣ живѣятъ и дѣйствиува. Само кога-то срѣдствата на производството станатъ обществени и присвояванието на предметитѣ отъ частно стане обществено,

*) Основные вопросы Философии Истории. Томъ II-ий. Карѣвъ.

възможно за всички и за всѣкиго отдѣлно, и когато хората почнатъ да произвеждатъ по единъ по-отрано пресмѣтнатъ планъ, само тогава тѣ ще станатъ господари на нѣщата и на себе си, тогава управлението на лицата ще се замѣни съ управлението на нѣщата. Емилъ де Лавеле не признава никакви естествени закони въ Политическата Икономия. Ето какъ той говори по този поводъ: „Въ политическата Икономия азъ знамъ само единъ естественъ законъ — човѣкъ за да живѣе, трѣба да яде. Азъ търсяхъ да издира и другитѣ закони, за които постоянно говорятъ, но не ги намѣрихъ . . . Гдѣ сж въ сила тия естествени закони? Да ли въ срѣднѣвѣковнитѣ феодални времена? или сега въ Россия, гдѣто собствеността принадлежи на царя, на бояритѣ и на общинитѣ които периодически раздѣлятъ колективната територия между населението? Да ли въ Англия, гдѣто благодарение на правото на по стария синъ (*le droit d'aînesse*) земята е монополъ въ рѣцѣтъ на твърдѣ малко челяди? Да ли въ Франция, гдѣто законитѣ на революцията разпредѣлиха земята между петъ милиона собственици . . . ?“ (Глед. *Revue des Deux Mondes* 1875 год.) Да, организацията на производството зависи отъ състоянието на производителнитѣ сили въ обществото, отъ развитието на техниката. Но въ разнитѣ врѣмена и мѣста хората си служатъ за производството на предметитѣ съ различни сѣчива, вслѣдствие на което общественитѣ отношения постоянно се измѣняватъ. Тѣй напр. робството въ старото римско общество има свое историческо оправдание въ слабото развитие на производителнитѣ сили въ несвѣршенството на работнитѣ сѣчива; робитѣ бѣха живи машини, защото тогава нѣмаше сегашнитѣ парни машини. Но съ усвѣршенствованието на техниката, робската организация на производството пада и вмѣсто нея се появява свободния наемънъ трудъ който въ настоящее време сѣществува въ капиталистическитѣ страни и който въ себе си носи причинитѣ на своето разложение.

Г-нъ Паяковъ е приелъ теорията за органическото развитие на обществото, като се е уповавалъ, както самъ признава на извѣстнитѣ автори Гизо, Дреперъ, Бастия; но той не е разбралъ вътрѣшнитѣ противорѣчия на тази теория. Наистина, не е ли абсурдъ да се твърди, че правителството е мотъка на обществото?! Психологията признава за сѣдалище на

човѣшката душа мозѣка, но може ли да се каже, че сѣдалището на народната душа е правителството?! Нима народната душа е нѣщо однородно, съ еднакви желанія и стремления?! Нима централното правителство представлява колективното съзнание и разнитѣ воли на всичкитѣ членове въ обществото?! Нима то (правителството) винаги иска и прави това, което иска народната душа?! Нима всичко въ държавата се прави за народа и чрезъ народа? Да допусаме подобно нѣщо, значи, да си затваряме очитѣ предъ необоримата истина която гласи, че подъ булото на народната душа се криятъ най-разпородни души, съ най-противоположни интереси. Това значи да поддържаме, че човѣкътъ съществува за държавата, а не държавата за човѣка.

Всичкитѣ съвременни общества сж раздѣлени на класове: богати и сиромаси, господари и работници. Туй, което е полезно и справедливо за богатитѣ, въ много отиошения то е вредно и несправедливо за сиромаситѣ. Въ сегашно време за развитието на „народната индустрия“ и народната търговия най-много вика буржуазията, и извѣстно защо. Тя много добръ знае, че отъ „народната индустрия“ и отъ „народната търговия“ работния народъ нѣма да придобие никакви блага. Колкото повече фабрики се отварятъ, толкова повече богатства ще се произведатъ и ще се натрупатъ въ ржцѣтъ на най-голѣмитѣ капиталисти. Капиталиститѣ присвояватъ приходитѣ отъ народното производство и работниците получаватъ толкозъ, колкото да не умиражтъ отъ гладъ за да могатъ пакъ да имъ работятъ. Думитѣ „народна“ индустрия и „народна“ търговия означаватъ монополизиране на народнитѣ богатства въ ржцѣтъ на господарствующата класа, и експлоатация на работното население. Но съ това ние не искаме да кажемъ, че не трѣба да се развива у насъ индустрията. Далечъ отъ насъ подобна мисль. Нашиятъ народъ ще премине презъ фазата на хищническата експлоатация и на монопола, за да влѣзе послѣ въ царството на равенството, обществената солидарность и социалната правда.

„Икономическия редъ, казва г-нъ Паяковъ, трѣба, да бжде независимъ отъ политическия“. Но да видимъ, така ли е въ дѣйствителность. Като захванимъ отъ най-старо време, минемъ презъ срѣднитѣ вѣкове и дойдемъ чакъ до най-новитѣ времена, на всекадѣ ние виждаме постоянна и непрекъсната

борба между общественитѣ классове. Политическата властъ винаги е била оржие за угнетение въ рѣцѣтъ на по-имотнитѣ съсловия. Всѣкога господствующата класа създава законитѣ и наредбитѣ въ обществото споредъ своитѣ нужди и общественни классови интереси. Тя озаконява своитѣ искания, своята воля. Патрициитѣ бѣха най-богатитѣ и вслѣдствие на това, най-образованитѣ хора въ Римъ; богатството и знанието, — тия двѣ сили, имъ помагаха да придобиятъ политическа властъ и да наредятъ Римската Държава не тъй както искаха робитѣ, но споредъ своитѣ съсловни интереси. Този сжщия фактъ се забѣлѣзва и въ срѣднитѣ вѣкове. Раздроблението на земята създаде раздроблението властѣта. Политическата властъ на всѣки феодалъ се измѣрваше съ количеството на земята която той владѣеше. Феодализма, като политическа наредба, падна подъ влиянието на новитѣ икономически фактори, именно изнамѣрванието на барутя, усъвършенствуванието на работнитѣ сѣчива, развитието на индустрията и на търговията, процътявяванието на градоветѣ и откриванието на Америка и съсредоточаванието на богатствата въ рѣцѣтъ на третето съсловие, което отъ подчиненно стана властующе съсловие въ обществото. Въобще, борбата на противоположнитѣ икономически интереси въ обществото още отъ самото начало е създавала свой регуляторъ, — политическата властъ съ всичкитѣ ѣ законодателни, изпълнителни, съдебни и административно-полицейски учреждения. Икономическитѣ и политическитѣ наредби сж тѣсно и нераздѣлно свързани по между си. Отъ икономическитѣ условия въ които живѣе обществото зависятъ неговитѣ политически учреждения. Законитѣ вървятъ слѣдъ икономическото развитие на страната. Съ развитието на търговията яви се нужда отъ търговското законодателство и търговски сѣдилища. Фабричното производство, създаде фабрично законодателство, за да регулира отношенията между фабрикантитѣ и работницитѣ. Освѣнъ това ролята на държавата е била различна въ разнитѣ времена на историята. Понятието за държавната властъ постоянно се е измѣнявала. Отъ народовладѣлческа, властѣта въ 19 вѣкъ стана народоправна. Отъ съловна, тя се стреми да стане обще-народна. Социалъ-демократическото движение въ Германия и въ другитѣ европейски страни принуждава правителствата да прегърнатъ интереситѣ на работницитѣ и въ тѣхъ да търсятъ поддръжка за своето по-нататъшно

съществуване. Другояче не може да се обясни икономическата политика на германското правителство по работническия въпросъ. Берлинската работническа конференция, свикана по инициативата на германския императоръ, миналата година, окончателно нанесе ударъ на онова учение, което гласи, че държавата не трѣба да се намѣсва въ икономическата дѣятелностъ на народа. Тукъ му е мѣстото, да цитирамъ думитѣ на г. Наумова исказани въ в. „Земледѣлецъ“ за ролята на правителството въ икономическото развитие на България: „Минаха се ония времена, когато правителствата си мислеха, че сж създадени само да рахатуватъ върху гърба на населението; днешниятъ вѣкъ явно показва, че правителството е слуга на народа, на което се плаща и се поддържа само и само да се гриже и да работи за благосъстоянието на народа“.

И така отъ всичко до тукъ казано излиза, че политическата наредба на обществото не само че не зависи отъ икономическата му наредба, но първата не може да съществува безъ втората, както душата не може безъ тѣлото. Ако г-нъ Паяковъ бѣше вникналъ по-дълбоко въ същността на историческия процесъ, той щѣше да се убѣди, че колкото по вече се усъвършенствуватъ производителнитѣ сили на обществото, толкова по скоро членоветѣ му ставатъ негови по-съзнателни работници, а не автоматически органи, както сж клѣточкитѣ въ биологическия организъмъ. Послѣ, той не би направилъ това недомислено заключение, че правителството е мозѣка на обществото и като мозѣкъ, то не може да се мѣси въ неговата икономическа дѣятелностъ. Той не би поддържалъ, „че икономическия редъ трѣба да бѣде независимъ отъ политическия“. Тѣжко и горко на онова общество, което би тръгнало по пътя на тази китайска „дѣйствителна цивилизация“, която г-нъ Паяковъ тѣй горѣщо препорѣчва на нашата интелигенция.

Азъ се сирѣхъ повече на въпросната статия; защото въ нея доста подробно сж изложени общитѣ ръководящи идеи на списанието „Промышленность“ и освѣнъ това, защото самъ г-нъ Паяковъ ѝ придава голѣмо значение, като иска „да опжти общество къмъ дѣйствителната цивилизация“.

Другитѣ статии на Г-на Паякова, не съдържатъ нищо по-вече отъ онова, що е било вече исказано въ общата икономическа литература, тѣй като тѣ сж компиляции отъ разнитѣ икономисти, които сж писали по тия въпроси. Такива сж

напримѣръ статиитѣ за „Търговскитѣ дружества“, за Спистовнитѣ касси, за осигоряването и подобрието на работницитѣ чрезъ тѣхъ, за производителнитѣ сили на индустрията, за търговското образование и пр.

Другийтъ сътрудникъ-редакторъ г. Бояджиевъ, отива чакъ до тамъ, че иска да рѣшава социалния въпросъ чрезъ унищожаванieto на непрямитѣ данъци („Промисленность“ 1888 г. стр. 5). Той е убѣденъ, че ако се премахнатъ непрямитѣ данъци, социалний въпросъ който вълнува свѣта ще бѣде рѣшенъ. Истина е, че непрямитѣ данъци най-тѣжко падатъ върху работното население, и ако тѣ се премахнатъ, или замѣнятъ само съ прогрессивни данъци върху доходитѣ, то и това не е малко улеснение за народа. Но да се мисли и да се проповѣдва, че социалний въпросъ тѣй, както го разбиратъ съвременнитѣ представители на научния социализмъ, можалъ да се рѣши само чрезъ унищожението на непрямитѣ данъци това значи, да нѣма човѣкъ понятие по предмѣта, за който говори. Това е похвала на невѣжеството и нищо по-вече. Социализмътъ, който тѣй ужасно плаши нашитѣ буржуазни економисти е законна рожба на съвременното капиталистическо производство, което е приготвило и приготвява всичкитѣ материални и духовни сръдства за неговото осъществяване. Буржуазията не е въ състояние вече да управлява великитѣ производителни сили които се развиватъ въ съвременното общество. Тя не взема почти никакво участие въ производството. Днесъ народътъ е душата на историята; той е движущата сила, която всичко създава и всичко може да измѣни. Така народна сила отъ година на година става по съзнателна и по активна. Въ настояще време тя се появява въ едно всемирно социалъ-демократическо движение на работницитѣ, което се стреми да преобразува сегашната общественна наредба въ социалистическа. Ний сме дълбоко убѣдени, че това движение ще въстържествува. Бѣдѣщето на цивилизацията ще принадлежи на народнитѣ маси. Всичко за всички. Такъвъ е законътъ на историческото развитие. Тамъ отива челоувѣчеството и нищо не може го отби отъ тоя исторически пътъ. И ний ще се въртимъ около общата ось на това всемирно общественно движение. Каквито измѣнения станатъ въ общественния строй на Западъ, такива ще станатъ и у насъ на Истокъ. Прогрессивнитѣ идеали на европейскитѣ народи сж

задължителни за насъ. Съ унищожаванieto на непрямитѣ дa-
нѣци социалния въпросъ не се рѣшава.

Въ другата една статья. „Нѣколко думи за повдиганie-
то на народната промишленность“, г. Бояджиевъ говори слѣ-
дующето: „историята ни показва, че тамъ, гдѣто земледѣлие-
то може да се развива, манифактурнитѣ индустрии не могатъ
да се развиватъ, особено когато населението не е гъсто“. Ав-
торътъ на въпросната статья е искаралъ това заключение,
като е наблюдавалъ нашитѣ индустриални фабрики, които се
намираатъ въ балканскитѣ градове, гдѣто земледѣлието не мо-
же да се развива. Азъ вече имахъ случая, да опровергая то-
ва криво понятие и да докажа, че въ сегашно време индус-
трията се развива и въ най-земледѣлческитѣ страни. Земле-
дѣлието и индустрията сж тѣй тѣсно свързани едно о друго,
щото никакво разстояние не може да съществува по между
имъ. Земледѣлието дава суровъ материалъ на индустрията, коя-
то го обработва и го приготвява за употребление. Забѣлѣ-
жително е, че въ двѣ-годишното издание на „Промышленность“
нѣма ни една сериозна статья по земледѣлческия въпросъ у
насъ. Г-да редакторитѣ на списанието залягатъ най-много за
търговията, учатъ търговцитѣ какъ по-лесно да печелятъ па-
ри; а какъ селенитѣ обработватъ земята и какво да се на-
прави, за да имъ се помогне, това не ги интересува. Отъ
тукъ пѣкъ ясно се вижда, до колко тѣ милѣятъ за *реалния*
народъ, за оня народъ, който върти мотиката, кара оралото,
дига чука, работи като волъ, а живѣе като добитѣкъ.

Статитѣ на г. Пранчова сж интересни, като суровъ мате-
риалъ за нашата икономическа литература. Той се е ползувалъ
отъ годишнитѣ отчети на Окръжнитѣ Управления и отъ своитѣ
лични наблюдения. — Преводнитѣ статии сж отбрани доста спо-
лучливо. Съ цѣлъ да опровергае социализма, г. Чакаловъ е
превелъ на български статьята на Емилъ де Лавеле за „Успѣх-
итѣ на социализма.“ Той забѣлѣжилъ, че „нашето младо по-
коление съ жадность поглѣща всичко що му се поднася отъ
името на науката, приема съ охота тия социалистически, обви-
ти въ научна чурупка хапове, макаръ, че на мнозина стомаха
не може, да ги смѣли.“ Нашата бѣдна литература се обогатя-
ва съ разни социалистически книги, каго, „Кой на чий грѣбъ
живѣе,“ „За кривдата и правдата“ и др. Книгитѣ заблуждава-
ли крѣхкитѣ и непригответени умове до фанатизъмъ. По такъвъ

начинъ и ние щѣли сме да видиме единъ день да се развѣ-
ва по нашитѣ полета червеното знае, издигнато отъ името ужъ
на идеитѣ, на науката, на правото. Уплашенъ отъ тази перспек-
тива, г. Чакаловъ апелира къмъ всѣкой искрененъ бълга-
ринъ, който обича отечеството си и истинския прогресъ, да
си издигне гласа противъ лошото направление, което се забѣ-
лѣзва въ нашата литература и умственъ животъ. Но той на-
мѣсто да извади очи, описалъ вѣжди. Преведената отъ него
статия доказва тъкмо това, противъ което той въстава. Соци-
алистическата пропаганда прониква и въ най затѣнитѣ кю-
шета на свѣта. Подъ знамето на новото освободително учение
днесъ воюватъ всичкитѣ угнетени и съзнателни работници. Са-
мия механизъмъ на съвременното капиталистическо производ-
ство организира и дисциплинира работниците въ борбата имъ
съ тѣхнитѣ експлоататори. Социалистическитѣ идеи вълнуватъ
всичкитѣ съвременни общества. Това е фактъ. До сега, енер-
гичнитѣ запрещения и преслѣдвания на правителствата не сж
могли да задушатъ, нито пъкъ да спрѣтъ триумфалното разви-
тие на социализма. Този фактъ иди да ни убѣди още единъжъ
въ необоримата историческа истина, която гласи, че идеитѣ
въ обществото винаги се раждатъ по законитѣ на обществен-
нитѣ потребности и условия. Експлоатацията на народния трудъ,
недоволствието отъ несправедливото распредѣление на матери-
алнитѣ и духовнитѣ блага въ обществото, стремлението къмъ
една по-разумна и по-справедлива общинна наредба, основана
върху икономическото и социалното равенство на хората, — ето
почвата на международния социализмъ. Да утвърждаваме, че со-
циализма нѣма почва въ България, това значи първо, да не
разбираме условията, въ които живѣе нашия народъ и второ,
новото направление на европейската цивилизация, подъ влиянието
на която ние сме принудени да се развиваме. За щастие, у насъ
се появиха нови хора, които истенски разбиратъ своето назначе-
ние въ обществото и основнитѣ въпроси, които вълнуватъ на-
шия общественъ животъ. Социалистическитѣ идеи на „нови-
тѣ хора“ у насъ напълно съвпадатъ съ направлението по ко-
ето се развива нашето общество. Ний само формули-
раме това направление и казваме, че то ни води къмъ социа-
лизмътъ. Г. Чакаловъ не само, че не одобрява направлението
на тия нови хора, но още препорѣчва борба и гонение про-
тивъ тѣхъ. До колко той е правъ, ще покаже бъдѣщето.

Критическият отдѣлъ на списанието е много слабъ. Г-да списвачитѣ не сж си дали труда да освѣтляватъ обществото по текущитѣ икономически въпроси, и особено по разнитѣ закони, които се приематъ въ народното събрание и които несъмнѣнно влияятъ върху икономическото положение на населението. Въобще, „Промышленность“ е напълнена повече съ чуждестранно, преводъ, отъ колкото съ мѣстно, оригинално съдържание. Това е единъ общъ недостатъкъ на всичкитѣ наши списания. Езикътъ не е навсѣкждѣ гладкъ и лесенъ за разбиране.

Сега е време да приведемъ всичко до тукъ казано подъ единъ общъ знаменателъ и съ това да свършимъ критиката си.

На въпроситѣ, да ли идеитѣ които се прокарватъ въ списанието *Промышленность*, сж идеи здрави и полезни за народнитѣ интереси, — критическиятъ анализъ ни принуди да отговоримъ отрицателно. Въ качеството си на буржуазни икономисти г-да списвачитѣ на „Промышленность“ не сж могли да защитятъ направлението си. Признаваме, че това списание има и своитѣ добри страни, но за жалость, тѣ сж изгубватъ въ общото му направление. Ръководящитѣ идеи сж невѣрни и противорѣчиви, а здравитѣ се явяватъ като диссонансъ въ общия тонъ на списанието. Друго заключение ние не можахме да направимъ. Въ интересътъ на милото наше *народно благосъстояние*, ние се отнесохме строго къмъ направлението на списанието „Промышленность“.

Декемврий 20, 1890 г.

Н. Хр. Габровски.

Новата Етика или Религията на Социализма отъ Е. Б. Баксъ. Превелъ отъ английски П. Саминъ. Кн. I. отъ „Българската Социалистическа Библиотека“.

Утѣшително явление представлява движението, което се извършва въ срѣдата на една частъ отъ българското общество. Школната мъдрость не е въ състояние да удовлетвори събуденитѣ умствени и нравствени потребности на днешния младежъ, и той трѣскаво дири научни и философски основания

на живия у всѣка искренна и не развалена душа идеалъ за свѣтло и справедливо чловѣческо сѣществувание.

Велика е задачата на ония, които се нагърбватъ да даватъ и доставятъ отговори на бликналитѣ въпроси, но затова пъкъ тѣжка и претѣжка е отговорността имъ предъ—да кажемъ, както обикновенно се говори,—предъ потомството.

Ний имаме вече на езика си редъ издания, които запознаватъ обществото съ ония въпроси, които тѣй дълбоко вълнуватъ днесъ цѣлото културно чловѣчество. У насъ, по причина че късно встъпваме въ кръга на културнитѣ народи, за съвременнитѣ идеали на чловѣчеството или много малко се знае или се прѣскатъ за тѣхъ най диви представления. За това ний посрѣщаме съ радостъ появляението на литературата, която въ послѣдно време се развива у насъ и която си туря за цѣль—да разсѣе кривитѣ представления на нашето общество, а на младежъта да даде научно-философски идеали. Но за да може да достигне цѣльта си, тая литература трѣбва да бѣде строго научна, ясна, популярна.

Неотдавна се е започнало въ София издаванието на редъ книжки подъ названието „Българска Социалистическа Библиотека“. Нѣма съмнѣние, че цѣльта на редакторитѣ-издатели на „Социалистическата Библиотека“ е—да спомогнатъ на ония читатели, които търсятъ живи идеали, да си изработятъ такива, и да разсѣятъ клеветитѣ, които се сипятъ върху едно отъ най-великитѣ учения, каквито е знаало чловѣчеството. Ще ли достигне своята цѣль тая Библиотека? . . .

Въ идущата книга на „Денъ“ ний ще помѣстимъ една статия по въпросътъ разгледванъ отъ Бакса. Тука ще забѣлѣжимъ само, че отъ помѣстената въ „Българската Социалистическа Библиотека“ частъ на Баксовата книга (*The Ethics of Socialism*) читателя, а най вече българския, нѣма да изнесе отговоръ на питанието: защо ний днесъ сме увѣрени, че най идеалната нравственностъ, най справедливитѣ отношения между хората, къмъ които чловѣчеството винаги се е стремилъ, ще бѣдатъ осѣществени при социалистическитѣ наредби? Освѣнъ това, съдържанието на книгата е изложено съвсѣмъ непопулярно, която непопулярностъ се уголѣмява отъ мъжния преводъ. Едно по-голѣмичко старание би могло да предаде на книгата една лекостъ и достъпностъ за читателя, които сега липсватъ.

Колкото за книгитѣ, които Библиотеката мисли да издава, считаме за длъжност да забѣлѣжимъ, че не на всички книги изборътъ е сполучливъ за една социалистическа библиотека. Наистина, повечето книжки сж поучителни; но нѣкои пъкъ сж далечъ отъ да отговарятъ на съвременнитѣ научни изисквания. Ний правимъ тия забѣлѣжки, защото е твърдѣ важно, щото списъкътъ на социалистическитѣ издания да бжде възможно най избранъ. Впрочемъ, като сѣдимъ отъ предговора на I книжка дохождаме до заключение, че причината на *разнообразния* изборъ на изданията на „Социалистическата Библиотека“ е навѣянъ отъ ненаучнитѣ и разбъркани представления на Беноа Малона за съвременния социализмъ. Това се вижда отъ три нѣща: 1-о отъ това, че редакторитѣ-издатели наричатъ *капитално* съчинение дебелата книга на Малона „Socialisme Integral“; 2-о отъ това, че редакторитѣ-издатели придаватъ *голямо значение и за българскитѣ социалисти* на думитѣ на Малона, преведени като програма на „Българската Социалистическа Библиотека“ и 3-о отъ това, че помѣстенитѣ въ предговора редове, тѣ смѣтатъ за „проводителна жица на българскитѣ читатели въ лабиринта на онова велико учение, което ще бжде предметъ на нашата библиотека“.

Ний за пръвъ пътъ чуваме учението на социалистигѣ да се нарича *лабиринтъ*. Социализмътъ може, наистина, да се нарѣче лабиринтъ, но само въ приведенитѣ думи на Б. Малона, които твърдѣ се сѣмниваме да послужатъ за „проводителна жица“ на читателя, за да излѣзне благополучно отъ лабиринта на Малоновския „интеграленъ социализмъ“. Отъ друга страна, се сѣмниваме, че думитѣ на Малона могатъ да иматъ нѣкакво *голямо значение за българскитѣ социалисти*, поне за българскитѣ социалисти, които се придържатъ о идеитѣ на научния социализмъ.

Както и да е, а „Българската Социалистическа Библиотека“ е полезно дѣло. Кѣкто на всѣко дѣло, началото му е мъчно. Ний се надѣваме, че редакторитѣ-издатели на Библиотеката ще побѣдятъ мъжнотитѣ и ще се постарятъ да спечелятъ на „Социалистическата Библиотека“ приемъ, който трѣбва да има тя у нашитѣ читающи хора. Съ такава вѣра, жѣлаемъ излещъ успѣхъ на „Българската Социалистическа Библиотека“.

Първий Май, годишен празник на работниците от църковен святъ. Отъ Г. Плехановъ, прев. отъ руски Др. Германовъ. Н-о 3 отъ „Българската Социал-демократическа Библиотека“. Отдѣлъ за работниците. Търново. 1892 год. цѣна 15 стот.

Тази книжка е написана отъ талантливия руски социал-демократъ Георги Плехановъ. Въ нея се расправя съ прости, но ясни и разбрани думи за значението на общия социалистически празникъ, който отъ нѣколко години насамъ се празнува на 1-й Май (н. с.) отъ работниците-социалисти на църковен святъ. Г. Плехановъ е написалъ тая книга за руските работници, но прочитанието ѝ е твърдѣ полезно и за всѣки другъ работникъ не русинъ, а най вече е полезна тя за българския работникъ. Нашия работникъ въ всѣко едно отношение, и по положението си, и по развитостта си, стои по-близо до руския работникъ, отколкото до работниците на другитѣ страни.

Вслѣдствие на много причини руската работническа класа остана и до сега по неразвита отъ работническата класа въ другитѣ образовани страни. Въ Россия експлоатацията на работниците е по-голяма отъ другаде. Сжщо както и у насъ, работниците тамъ работятъ по 12, 14, 15 и повече часове и тѣхнитѣ потребности сж така сжщо по-малко развити и въ сжщото време не сж организирани. Ето въ това отношение нашия работникъ стои по-близо до руския. Но въ Россия капитализмътъ направи въ послѣднитѣ години голѣми успѣхи и пролетариятъ растеше все повече и повече. Това обстоятелство, заедно съ усиляването на социалистическото международно движение, накара мислящите руски социалисти да обърнатъ най сериозно внимание на работническата класа въ Россия, на събужданieto у нея на классовото съзнание и организиранieto ѝ. Най голѣма честъ въ това отношение принадлежи на Плехановъ и другаритѣ му около него, които образуватъ руската социал-демократическа група въ Швейцария. Тая група издава редъ популярни книги за работниците. Една отъ тия книги е книгата, която сега е преведена на български.

Въ тая книжка Г. Плехановъ показва на руските работници слѣдующитѣ ползи отъ намалението на работния день:

1) *Намалението на работния денъ води къмъ уголѣнение на работната плата;* 2) *то ще уголѣми покупателната сила на работниците;* 3) *то ще имъ даде нужното свободно време за да се учатъ.* Къмъ превода на тая книжка сж приложени всички ползи отъ намалението на работния денъ до 8 часа; тия ползи изброяватъ ги да сж деветъ. На 1-й Май (п. с.) работниците социалисти отъ цѣль свѣтъ напушчатъ работата и ходятъ по улицитъ на градоветъ съ знамена, на които е написано 8 часа работа. Това е за сега най главното искание на работниците.

Колкото за значението на тоя празникъ за нашитъ работници, се изяснява въ предговорътъ къмъ книгата. Не ще и дума че тоя празникъ трѣбва да бжде празникъ на всички съзнателни работници. При всичко че работниците отъ разнитъ страни се отличаватъ по между си по развитостта си, съ по-големитъ си или по-малкитъ си потребности, но въ сжщностъ положението на работниците е еднакво на всекъдѣ, гдѣто има капит. производство и дѣто то се развива. У насъ капиталистическото производство току-що захваща да се развива и пролетариатъ още голѣмъ нѣмаме. Но отъ година на година той ще се развива, сиромашията ще расте. За това нашитъ социалисти трѣбва да пресрѣщатъ нашето развитие и да спомататъ на вървежа му, като отъ сега распространяватъ идеитъ на научния социализмъ между работното население у насъ, и въ сжщото време организиратъ пролетариатътъ който го имаме. Ето защо превода на книгата на г. Плеханова я препорѣчваме на нашитъ читающи работници. Твърдѣ е важно, щото и нашитъ работници да празнуватъ тоя всесвѣтски празникъ; това празнувание би било мѣрка на съзнанието на нашитъ работници. За това не можемъ да не искажемъ съжалението си, че съставителътъ на предисловието е оставилъ безъ обяснение нѣкои нѣща, които могатъ да послужатъ на нѣкои недобросъвѣстни хора за да правятъ дълги и широки въпроси. Така напр. на 8 стр. като се говори, че нашитъ фабриканти предпочитатъ женския и дѣтския трудъ като по евтинъ, не се развива мисълта, че тоя евтинъ трудъ уголѣмява работния денъ и намалява платата на мъжетъ, които висятъ по вратитъ на фабрицитъ у насъ и се конкуриратъ твърдѣ силно. Освѣнъ това трѣбваше да се покаже именно на фактътъ, че у насъ пролетариатътъ го има и постоянно расте, че той ту влиза, ту излиза отъ фа-

брикитъ споредъ времето на годината и споредъ нахлуванието на женския и дѣтския трудъ и конкуренцията между работниците изобищо. Пада ни се да бждемъ твърдѣ внимателни къмъ изданията по научния социализмъ.

Относително превода нѣма какво да говоримъ; той е изобщо сполучливъ. Много сполучливо е турена и цѣната, което надѣваме се ще олесни распространението на книжката.

ПРЕДИЗВИКАНО ПОВТОРЕНИЕ.

Главоболно нѣщо е да се водятъ расправи писмено, а още по-трудно става това чрезъ печатътъ, когато едната страна се вижда нѣкакъ увредена. По поводъ на нашитѣ бѣлѣжки въ „День“ (кн. 7—8, стр. 161 и слѣд.) спис. „Лжча“ прави нѣкои разяснения или възражения, които, съгласно руската пословица: „Чѣмъ далше въ лѣсъ, тѣмъ больше дровъ“, — още повече затѣняватъ общественото му гледище.

Въ помѣстеното си писмо въ „Лжча“, г. Прокопиевъ се отнася отрицателно къмъ марксизма, гледа насмѣшливо на научния материализмъ и препорѣчва ни да плюимъ съ камшикъ по въздуха, сирѣчь, да „работимъ за въстѣржествуванието на идеитѣ за справедливостта и хуманността“. Г. Прокопиевъ, разбира се, е свободенъ да вѣрва въ каквото щѣ, да се забавлява както му се аресва, но ний мислѣхме, че редакцията на „Лжча“ не може да съчувствува на това, плющение по въздуха“, и, слѣдователно, не трѣбваше да пропуца подобно нѣщо на страницитѣ си.

Работата, обаче, излиза друга. „Лжча“, освѣнъ че не смѣта за невъзможно другаруването на марксизма и научния материализмъ съ отрицанието и осмиванието имъ, но и заявява, че по тѣзи въпроси тя има *известни сѣмнѣния* и желае да получи повече освѣтления. Щомъ е така, ний се отказваме да споримъ и велегласно признаваме правото на всѣки човекъ (даже горѣщо това желаемъ) да се сѣмнѣва и освѣтлява до когато ще бжде въ положение ясно да прогледа. . . . Но, струванисе, едно списание не смѣе да бжде обществено списание преди да си рѣши тѣзи *основни* въпроси, защото иначе, какъвъ ръководител на обществото ще бжде то? . . .

Ако пъкъ „Лжча“ ни каже, че тя достатъчно е показала до сега гледището си, и че ний се приструваме че ужъ го не забълбъзваме, тогава ний поотаряме, че писмото на г. Прокопиева можеше да се появи на всѣкждѣ другагдѣ, а не въ „Лжча“. Оня, който малко-много знае ролята играна въ Западна Европа тѣтъ противниците на марксизма, ще разбере отъ какво естество бѣха възраженията на г. Прокопиева. Тая тѣхна особенностъ ни накара да се обърнемъ къмъ „Лжча“ и да ѝ кажемъ, че не виждаме полза въ повдиганieto на тази стрна на въпросътъ (а не въпроса за социализма въобще, както погрѣшно ни цитира „Лжча“), и че въ повечето случаи това (а не търсението на истината, както вече умишлено искривява „Лжча“ думитѣ ни) се прави отъ хора, които „иматъ за цѣль да отклоняватъ социалистѣтъ отъ плодотворна практическа дѣятелностъ“. Ний се надѣвахме да бждемъ правилно разбрани отъ „Лжча“, пъкъ тя отишла да размѣства думитѣ ни и да заключава, че ужъ ний сме наричали социализмътъ „европейска препирня“ и не сме желаяли да се повдига той на „българска почва“.

Чудни ни се видятъ заключителнитѣ думи на „Лжча“ за споразумѣването по „предстоящата общественна дѣятелностъ“. Първо, това се не върши печатно и второ, никакви споразумѣния не може да има между привържениците на два такива радикално противоположни възгледа, каквито сж научния материализмъ и пиеването назидателни проповѣди. Остава на „Лжча“ да се искаже по-ясно къмъ коя страна склания.

* *

„Лжча“ въ сжщия си брой, като говори за „Бѣлѣжката по Учителството“, помѣстена въ „День“, предава на думитѣ на г. Н. съвсѣмъ другъ смисълъ. Въ разяснение на това г. Н. ни испраща една поправка, която не можемъ, по нѣмание мѣсто, цѣла да помѣстимъ. За сега привеждаме слѣдующитѣ редове: „Отъ казаното въ „Лжча“ читателя може лесно да заключи, че азъ съмъ желаялъ да видя всичкитѣ ни училища подъ управлението на Министерството; обаче това не е та-та . . . Азъ съмъ мислялъ, че народния ни учителъ е сумѣвалъ до сега да поиска какъ и какъ обяснения отъ училищ. настоятели и да се удовлетвори по своему Сега, кога

всичко излиза отъ Министерството, кога всичко се върши по канцеларски, явява се необходимостъ да се оформи, да се оформятъ канцелари и търсението обяснения за нѣкоя бѣлѣжка или мѣмориумъ. Министерството не е близо до всѣки учителъ и този не може да се срѣщне съ „него“ на улицата и да се расправя . . .

Разбира се, че повдиганieto на този въпросъ би трѣбвало да стане много по-отпреди и по него би трѣбвало да се пише много повече, но това бѣ длѣжностъ на заинтересуванитѣ (сирѣчь учителитѣ) и на нашия печатъ“

Н О В И Н И

изъ

ЖИВОТА И ЛИТЕРАТУРАТА.

Рѣшенията на студентския социалистически конгрессъ въ Брюссель.

Три дена наредъ, 20, 21 и 22 Декемврий трая конгрессътъ на студентитѣ социалисти отъ всичкитѣ страни на Европа и въ тѣзи три дена той обсъжда такива въпроси и взема такива рѣшения, които ще оставятъ една бѣскава страница въ историята на всемирното социалистическо движение. Студентитѣ тукъ доказаха, че се учѣтъ не само за да сѣ учени, доказаха, че тѣ умѣятъ да изпълняватъ възложенитѣ тѣмъ отъ (историческото) развитие нравствени обязанности. Стѣпили на почвата на классовата борба, тѣ гледатъ на себе си като на работници (макаръ и да произхождатъ отъ буржуазна срѣда), изложени еднакво на експлуатация, както и всичкитѣ други работници. Като влизатъ въ срѣдата на пролетариата, тѣ употребяватъ неимовѣрни усилия за умственото и нравственното му повдигане чрезъ различни научни, литературни, музикални и др. забавителни вечеринки, устройвани въ работническитѣ участъци. Това движение на студентитѣ въ работническата срѣда е ново; то силно ще помогне за умственното повдигане на работниците, а съ това и ще ускори историческия вървежъ. Отъ предложенитѣ на разискваніе въпроси, както и отъ взетитѣ рѣшения ясно се вижда, каква трѣбва да бѣде со-

циалната роля на студентитѣ социалисти, а такава трѣбва да бѣде, ний ще прибавимъ, ролята и на всички образовани хора-

Ето и рѣшенията взети отъ конгреса:

I Социалната роля на студентитѣ.

Конгресътъ рѣшава: въ всички страни, дѣто има организирана работническа социалистическа партия, дружествата отъ студентитѣ-социалисти и старитѣ студенти-социалисти трѣбва да се присъединятъ къмъ централния комитетъ на работническата партия.

Присъединенитѣ групи трѣбва да се занимаватъ вѣнъ отъ общата пропаганда на партията, съ слѣдующитѣ въпроси:

1. Измѣнение на висшитѣ образователни учреждения за приспособяването имъ къмъ нуждитѣ на едно демократическо общество, именно:

а) Пълна независимостъ на университетитѣ спрямо политическитѣ учреждения, църквитѣ, религиознитѣ корпорации и всички други власти, чужди на учебното дѣло.

б) Предоставяние управлението на университетитѣ на заинтересованитѣ: професори, студенти и старитѣ студенти.

в) Направяние на общи практическитѣ упражнения, разнитѣ лаборатории, семинариитѣ и на всички учреждения, които иматъ за цѣль да преобразуватъ обучението отъ догматическо въ взаимно.

г) Съединение на университетитѣ, научнитѣ и педагогически институти отъ всички видове, училища, учени общества, учреждения за научна пропаганда и научнитѣ заведения.

д) Учреждаване въ университетитѣ висше обучение, специално за работницитѣ.

е) Учреждаване на едно внимателно уредено висше обучение по социалнитѣ науки.

ж) Безплатностъ на висшето обучение.

2. Създаване въ срѣдата на работническитѣ партии учреждения за пропаганда на искусство и наука, именно:

а) Теоритически курсове или научни сказки, държани въ групи, съставени на половина отъ работници и на половина отъ студенти.

б) Художнически изложения устроявани въ работническитѣ участъци.

3. а) Социалистическа пропаганда въ буржуазната срѣда и между ученицитѣ въ срѣднитѣ училища.

б) Създаване ораторски дружества изъ между буржуазията

II Народното обучение.

1. а) Учение безплатно и свѣтско въ всичкитѣ му стѣпени.
б) Задължително учение до възрастта опрѣдѣлена въ законътъ за трудътъ.

2. Конгресътъ исказва желание да види съвмѣстното въспитание на двата пола прѣдъ видъ на педагогическата полезностъ (за рѣчния трудъ, напримѣръ).

3. Конгресътъ исказва желание да види рѣчното и физическото въспитание въ всичкитѣ стѣпени.

4. Задължение за момчетата и момичетата, слѣдъ свършване на първоначалнитѣ училища да слѣдватъ до 18-та си година, първитѣ—училищнитѣ курсове за възрастнитѣ, а вторитѣ—училищата за домакинство.

5. Въвеждане на всестранното изучаване на социалнитѣ науки.

6. Пълно прѣработване на университетскитѣ правилници, изборътъ на членове за въ учителския персоналъ да става отъ чисто научни съображения.

7. Конгресътъ исказва желание да види, щото обществото да храни и облича бѣднитѣ дѣца, които посѣщаватъ училището, —да организира на свои разноски прѣзъ ваканциитѣ пажтешествия и училищни колонии за дѣцата отъ двата пола.

8. Опрѣдѣлението на преподавания материалъ, както и всички учебници трѣбва да иматъ чисто научна основа, безъ никаква религиозна и догматическа примѣса.

9. Конгресътъ исказва желание да види отхвърлени различнитѣ конкурси и раздаване на награди.

10. Конгресътъ исказва желание да види, щото въспитателътъ да се стареа да развие у дѣтето на егоистичнитѣ патриотически чувства, а, напротивъ, да развива чувства по благородни, повелики—чувствата на хуманността и на всеобщото братство.

„Като се има прѣдъ видъ, благотѣлнитѣ учрѣждения, които произхождатъ отъ частната инициативна, приготвяватъ и олѣсняватъ организацията на общественното спомогание, конгресътъ исказва желание, щото въ всичкитѣ общини да се създадатъ учрѣждения, които да иматъ за цѣль приготвяване храна и облѣкло за онужденитѣ ученици. Тѣзи учрѣждения да бѣдѣтъ подмагани отъ общината.

III. Ролята на университетитѣ въ движението за Арбитражътъ и Мирътъ.

Да се измѣни прѣподаванието на историята въ слѣдующитѣ двѣ посоки:

1. Да се изхвърли отъ ръководствата по историята „прославляването“ на личноститѣ и военнитѣ подвизи.

Като се има прѣдъ видъ, че социалното и политическото развитие е зависимо отъ икономическото развитие на обществата, че влиянията сѣ колективни, а не индивидуални, конгресътъ изисква, щото въ ръководствата по историята да се дава на индивидуалността и на датитѣ надлежащото уцѣняване.

2. Да се дава голѣмо внимание на успѣхитѣ въ всичкитѣ области на човѣшката дѣятелностъ, които успѣхи сѣ достигнати чрѣзъ общото сътрудничество на всичкитѣ народи.

3. Да се отбѣлѣжи по-ясно, че събитията сѣ резултатъ отъ неволнитѣ налягания, а не дѣло на нѣкоя личностъ.

4. Да се уреди до колкото се може еднакво значение на дипломитѣ, давани отъ университетитѣ на различнитѣ страни.

5. Да се поканятъ социалистичитѣ студенти, както и старитѣ студенти-социалисти да влезатъ като членове въ сѣществующитѣ дружества на Арбитражътъ и Мирътъ въ всички страни, дѣто това дружество има клонове.

IV. Даване на художественни вечеринки въ работ- ническитѣ участъци.

Като се зема прѣдъ видъ, че изкуството оказва силно влияние върху умственното и нравственното развитие на работниците, конгресътъ изявява желание, щото да бждатъ организирани художественни вечеринки въ работническитѣ участъци.

V. Урежданieto на трудътъ

Конгресътъ се съгласява съ рѣшенията, гети отъ международния социалистически конгресъ; той мисли, че е умѣстно международното узаконяване на трудътъ, minimum'а на работната плата, както и закрилничеството на груднитѣ жени.

VI. Женский въпросъ, най-главно отъ гледна точка на нейното въспитание.

Докладчика Кйотлицъ чети заключенията на чуждестраннитѣ

групи, които искатъ за жената сѣщитѣ граждански и политически права, както и за мъжътъ.

Заклученията на комисията, допълнени отъ Виенския депутатъ, се приеха.

1. Съвмѣстно възпитание на двата пола въ първоначалното, срѣдното и висшето учение, до колкото това е съгласно съ исканията на педагогията.

2. Създаване на едно специално, срѣдне и висше обучение за женитѣ сѣщо такова, каквото днесъ има за мъжетѣ.

3. За момичетата трѣбва да бждатъ достъпни всички курсове на университетитѣ и да иматъ право да упражняватъ всички свободни професии.

Разрѣшението на женский въпросъ е тѣсно свързанъ съ социалний въпросъ.

Конгресътъ исказва желание да види дѣцата на различнитѣ классове на обществото събрани въ сѣщитѣ училища.

А. Студентитѣ социалисти, като се поставятъ на почвата на классовата борба, рѣшаватъ да зематъ инициативата въ университетитѣ, въ които сж зачисани, да производятъ едно движение, цѣльта на което да е: да се не работи въ университетитѣ на 1-ий Май въ честъ на празникътъ на трудътъ.

Б. Каквото и да бжде резултата отъ това движение, тий рѣшаватъ да дѣйствуватъ наедно съ работниците и да напустнатъ занятията на 1-вий Май.

Френския ученъ социологъ Д-ръ Шарль Летурно е завършилъ курса си въ антропологическото училище въ Парижъ съ слѣдующитѣ краснорѣчиви думи :

„Бавната но вѣроятна смъртъ на религиитѣ ще липси ли, както го предсказватъ нѣкои, за винаги човѣка отъ всеѣкакъвъ идеалъ, ще развѣичѣ ли неговото въображение? Да претендираме подобно нѣщо трѣбва да не познаваме добръ човѣчката природа. Единъ извѣстенъ идеалъ, малкъ или голѣмъ, простъ или благороденъ, е присижъ на нашата мисль; той е утѣшението ни, приобѣжителото ни. Но нашия идеалъ нѣма никакъ нужда да бжде химериченъ; той трѣбва да не бжде такъвъ, или поне да не ни се показва за такъвъ. Ако религиозния идеалъ е отговарялъ толкова дълго вре-

ме на известни стремления на човѣчеството, то е именно за това защото не се е туряло въ съмнѣние неговото съществуване. Всѣкой просвѣтентъ умъ е жеденъ за идеалъ, за единъ идеалъ високъ, но който да не бѣде поставенъ въ областта на сънищата; той има нужда да вѣрва, че идеала му е осъществимъ.

„Бѣдѣщия идеалъ нѣма да бѣде вече еднообразенъ догматически, внушающъ страхъ. Всѣкой ще има свой си идеалъ и ще си го преслѣдва по своему. Много пѣтица сѣ открити за висшитѣ стремления въ искусството, въ моралнитѣ и социални въпроси, въ науката; но въплотението на тѣзи стремления ще се достига на земята, а не на небето. Грамадна е и ще си остане грамадна областта на идеала. Искусството не е ограничено, както сѣ казвали много пѣти, ако само не го стѣснятъ въ формата и образа, но ако го оживѣватъ чрезъ идеята. Утилитарния моралистъ ще има да работи много преди да измѣни куцата етика, която ни е завѣщана отъ миналото. Преди да достигне това, той ще има доста време да бѣлува и мечтае. За учения, идеалътъ е абсолютно безъ предѣли: колкото повече знае, толкова повече той чувствува, че не знае. Непознатото, което предстои да бѣде открито, може да се сравни съ една грамадна планина, на която върхътъ ѝ е непристъпенъ и скритъ въ облацитѣ; колкото повече се катеримъ по плѣщитѣ ѝ, толкова повече хоризонта бѣга въ далечността.

„Всичкитѣ хора не сѣ организирани да предприематъ научни открития; но съществува единъ другъ идеалъ за всички, идеала за социалнитѣ реформи, и този идеалъ нѣма да бѣде никакъ исчерпанъ преди да изчезнатъ всичкитѣ мизерии, всичкитѣ страдания, всичкитѣ неправди. Нашитѣ съвременни общества, колкото подобрѣни и да бѣдатъ, иматъ коренитѣ си въ едно скотско минало и това се чувствува много; неправдитѣ не сѣ никакъ унищожени отъ днешнитѣ общества, а сѣ само маскирани. Нашето социално здание има нужда повече да бѣде отново построено, отъ колкото да бѣде само преправяно; но подобни пресъздавания изискватъ много време и много усилия. Тѣ нѣма да бѣдатъ изпълнени освѣнъ ако не се турнатъ въ дѣйствие всичкитѣ умственни извори, всичкото сърдце и всякия духъ на човѣчеството; ще трѣбватъ точни възгледи благородна преданность, наука, великодушие, разумъ и енергия. Каква изобилна жетва за тѣзи, които търсятъ идеалъ! Даже истински религиознитѣ натури, тѣзи които искатъ да се жертвуватъ, ще иматъ случай да взематъ мѣченическата палма, не безплодната палма на аскетика, но оная на подновителя,

готовъ да страда и умрѣ за едно велико дѣло. Нека заключимъ съ това, че науката освѣтъ гдѣто нѣма да повлече псдирѣ си смъртта на идеала, но тя ще го съживи като замѣсти безплодното блануване съ полезното усилие, погрѣпката съ истината.“

Протестантитѣ, както и католицитѣ, взематъ живо участие въ социалното движение. Въ послѣднитѣ дни на мѣсець Октомврий 1891 г. се е държалъ въ Марсилия единъ конгресъ отъ *протестантската асоциация за практическото изучаване на социалнитѣ въпроси* подъ председателството на Воуве. На конгресса сж присѣствували по виднитѣ протестантски економисти. Четенъ е билъ единъ важенъ рапортъ отъ пастора Контъ върху *„настоящитѣ и бжджитѣ резултати отъ кооперацията“*; държала се е сжщо и една рѣчь отъ сенатора Вадингтонъ *„По въпроса за часоветѣ на работението и работническото законодателство приложено въ разнитѣ страни на Европа за женитѣ и дѣцата.“* Тая рѣчь и пренията, които сж станали върху нея, съставляватъ най важната часть отъ конгресса. Конгресътъ се е исказалъ противъ продължителното работение, което съсипва физически и морално работниците както и тѣхнитѣ фамилии; противъ работението нощъ, а особено на женитѣ, и противъ вземанието въ работилницитѣ много малки дѣца.

Япония и тя има свое социално движение. Неотдавна тамъ се въведе представителната система и населението вече се раздѣля на нѣколко партии, които по сериозното си направление може да конкуриратъ на европсийскитѣ. Капитализмътъ отъ много години насамъ се е загнѣздилъ и тамъ и искаква на лице сжщитѣ ненормални явления въ економическия животъ както и въ другитѣ страни на цивилизования свѣтъ. Твърдѣ е естествено, слѣдователно, появляението на едно социално движение, което да си туря сжщитѣ задачи както и на другадѣ. Забѣлжжителното е, че на чело на това движение стои една 28 год. жена, по професия учителка, *Кагеама Хидде*, така се зове тя, е една доста красива и лична фигура, която се отличава по своя твърдъ характеръ и голѣми организаторски способности. Тя е вече претеглила и го ненията на силнитѣ на деня. тѣй като тя е била осждена на три годишенъ затворъ за распространението на вредни книги (преди, печатанието на социалистическитѣ книги е било

строго забрадено въ Япония). Впрочемъ на социалната партия въ Япония се дължи, въ голѣма степенъ, достиганieto на днешнитъ свободни политически учреждения и народното представителство.

Днешната японска социалистическа партия си туря същитъ цѣли както и въ Европа. Истинскитъ представители на народната маса иматъ да се борятъ тамъ сръщо една също такава аристокрация по рождение и капиталъ, както и въ много страни на Европа. Неустранимата Кагеама Хидде кръстосва отечеството си по всички посоки, отваря училища въ които женитъ получаватъ политическо въспитание, създава и организира дружества и групи съ социално политически стремления и т. н. Многолѣтната дѣятелностъ на японската учителка въ сръздата на другаркитъ си жени не е останала безплодна. Въ Япония днесъ на общественно-политическата арена се подвизаватъ не малко жени съ значително всичко образование и сносности.

Социалистическия печатъ въ цѣлия свѣтъ. За ролята и силата на социалиститъ може да се слѣде отъ тѣхния периодически печатъ. Ний привеждаме тука числото на социалистическия журналъ, които се издаватъ въ разнитъ страни по свѣта: Германия 76, Франция 60, Съединенитъ Държави 50, Италия 28, Южна Америка 26, Италия 19, Швейцария 14, Холандия 14, Белгия 13, Австрия 12, Португалия 10, Англия 9, Дания 7, Мексико 6, Антилскитъ о-ви 4, Швеция 3, Норвегия 2, Румжния 2, (Munca и Revista Sociala) Австралия 2, Азорскитъ о-ви 2, Гърция 1, Френскитъ Инди 1, о-въ Мадагаскаръ 1. Всичко 362 органа.

Свободна Россия. Умразата, която европейското общество осѣщае преди десетина години противъ рускитъ нихилисти, отдавна се е вече олѣгнала; днесъ често ще сръщнете образовани хора, които съ голѣмъ интересъ слѣдятъ ония раскрытия за истинското положение на народътъ подъ управлението на императорския деспотизмъ, които произлизатъ най главно отъ „нихилистически“ писатели. Въ 1890 г. се бѣ основало въ Англия едно дружество отъ приятелитъ на руската свобода, което започна и издаването на едно мѣсечно списание подъ названието Free Russia (Свободна Россия). Също таково общество се състави миналата година и въ Америка, гдѣто извѣстната книга на Кенана за Сибирь е имала грамаденъ успѣхъ. Тѣзи общества сж намѣрили приятели и въ Германия, което е подбудило редакцията на сп. Free Russia да започне издаването му и на нѣмски езикъ. 1-а кн. е вече излѣзла и на двата езика. Всѣкой който желае да се запознае съ истинското положение въ Россия може да намѣри, вънъ отъ другитъ русски революц. органи въ това спис. обективно изложени факти и сжждения. Годшината цѣна е 5 л. за навсѣкждѣ.

НОВИ КНИГИ.

Получиха се въ редакцията ни слѣдующитѣ
книги и списания :

Първий Май, годишенъ празникъ на работниците отъ цѣ-
лия свѣтъ *Г. Плехановъ*. прев. отъ руски *Др. Гергановъ*. Търново
1892 г. стр. 39. Цѣна 15 ст.

Надвечеръ, сборка отъ стихотворения. *П. Н. Даскаловъ*. Раз-
градъ 1892 г. стр. 38. Цѣна 50 ст.

Сръдства за постигане добра училищна дисциплина. Францъ
Иегеръ, прев. *Д. А. Голенски*. Пловдивъ, 1892 стр. Цѣна 50 ст.

Мисълъ, списание за наука, литература и критика, кн. I-а и
II-а. Редакторъ *Д-ръ К. Кръстевъ*. София 1892.

Дума, Литературно научно обществено списание. кн. III и
IV Издатель *Н. Ф. Чивевъ*. Пловдивъ 1891 г.

Искра, иллюстрирано литературно списание кн. 8-9. Редак-
торъ-издатель *В. Юрдановъ*. Шуменъ 1891 .

Свѣтлина, журналъ за наука, искусство и индустрия. кн. I-а,
год. II-а Редакторъ *Ю. Михайловъ*. София 1892 г.

Промишленность, економическо и научно списание. Редакти-
ра Дружеството „Промишленность“ Год. II, кн. X—XI. Свищовъ,
1891 г.

Изворъ, иллюстрирано списание за ученици и ученички. Ре-
дактори *Ив. Ивановъ* и *Т. Ц. Трифоновъ*. Год. I-а кн. I-а и II-а
Руссе 1892 г.

Цѣлина, селско мѣсечно списание за стопанство, поминѣкъ,
наука и книжнина. Нареща и издава дружеството „Селски Прия-
тель“. Излиза на I-во число всѣки мѣсець. Пловдивъ 1892 г.

Сѣдебна Библиотека, ежемѣсечно списание за законодателство,
правосѣдие и администрация. Редакторъ-издатель *И. Н. Минчовъ*.
год. IV, кн. XII. Ямболъ 1891 г.

Звѣздица, мѣсечно иллюстрирано списание за дѣца. Редак-
торъ *Н. Бѣловъждовъ*. Год. I кн. I и II София 1862 г.

Лоза, месѣчно списание. Издава младата Македонска Дру-
жина кн. I. София 1892 г.

Нова свѣтлина или тълкувание на тайнитѣ явления въ при-
родата. Редакторъ-издатель *Д-ръ Мирковичъ*. Год. I-а кн. IX. Сли-
венъ 1892 г.

Нѣколко думи за зимната храна на добитѣка. Отъ *С. Ж.*
Дацовъ. София 1891 г.

Свѣдения по бѣмарскитѣ изложения въ Пловдивъ и Руссе.
Издава Ловчанската Окр. Коммисия. Ловечъ 1892 г.

Редакторъ Янко Сакъзовъ.

Шуменъ, Типография Свасъ Поповъ.

ДЕНЬ

МѢСЕЧНО СПИСАНИЕ.

КН. XI—XII

НОЯБРЬСКИЙ И ДЕКАБРЬСКИЙ

1891